

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ'NDE SULTAN IV. MURAD
VE
DÖNEMİ YENİLİK HAREKETLERİ
(1623-1640)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

120 558

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Refik TURAN

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Hazırlayan
Meryem Şahin SUNGUR

120558

Ankara - 2002

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

**Meryem Şahin SUNGUR'a ait Osmanlı Devleti'nde Sultan IV. Murad ve
Dönemi Yenilik Hareketleri (1623-1640)** adlı çalışma, jürimiz tarafından Yeniçağ
Tarihi Bilim Dalı YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: **Prof. Dr. Refik TURAN (Danışman)**

Üye: **Doç. Dr. Hale ŞİVGİN**

Üye: **Doç. Dr. Ahmet GÜNEŞ**

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nde, yükseliş devri olarak kabul edilen XVI. asrın ikinci yarısında bir duraklama dönemi başlamış, bütün XVII. asrı içine almıştır. Duraklama dönemini Kanunî'nin son zamanlarından başladığını ileri süren târihçiler olduğu gibi, III. Murad'ın tahta geçmesi veya Sokollu Mehmed Paşa'nın ölümü ile başladığına dair görüşler vardır. Gerçekte Osmanlı Devleti, III. Murad devrinde en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Bu genişleme, imparatorluğun kuvvet ve kudretini gösterdiği gibi, onun zaaflarını ve noksan taraflarını da ortaya koymuş, bir bakıma devletin duraklama sebeplerini hazırlayan etkenlerden biri olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde duraklama ve daha sonra gerileme ve dağılma dönemlerinde devletin içinde bulunduğu bu duruma karşı devlet adamları, bazı sadrazamlar, müellifler de boş durmamış, bir takım tedbirler alınmış, çözüm yolları teklif edilmiş ve üretilmiş, uygulama alanına konulmuştur. Osmanlı tarihinde önemli bir yere sahip olan ıslahat hareketleri, devletin toparlanmasına zemin teşkil etmiş, ömrünü uzatmıştır. Özellikle XVII. yüzyılda yapılan ıslahatlar, yükseliş döneminin hemen ardından bir takım aksaklıkların ortaya çıkması, huzursuzlukların başlaması, müesseselerin düzgün işlememesi, kısaca devlet otoritesinin bozulması gibi sebeplerden dolayı bizzat hükümdarlar veya sadrazamlar tarafından uygulama alanına konulmuştur.

XVII. yüzyılda ıslahatların önemli bir bölümünü oluşturan IV. Murad'ın ıslahatları, devletin yeniden toparlanması, bu mekanizmaya işlerlik kazandırılması, devlet ve padişah otoritesinin yeniden kurulması açısından farklı bir yeri vardır. Özellikle Genç Osman hâdisesini de düşünürsek, bu olaydan sonra padişahın ne kadar müşkül bir durumda ve meselenin ne kadar ciddî boyutta olduğunu anlamamız mümkündür.

Biz de bu çalışmamızda; ıslahatların yapılmasına zemin hazırlayan faktörleri, IV. Murad tahta geçtiği sırada devletin içinde bulunduğu durum ve ilk yıllarının nasıl geçtiğini, hangi alanlarda ve ne gibi ıslahat yaptığını incelemeye

çalıştık. Çalışmamızı üç bölüm halinde hazırladık. Birinci Bölümde; *"Osmanlı Devleti'nde Sultan IV. Murad'ın Saltanatı"* adı altında, Sultan IV. Murad'ın tahta geçişi ve bu sırada devletin durumu, devlet idâresinde Kösem Sultan'ın etkisi ve hükümdarlığının ilk yıllarında ve idareyi ele aldıktan sonra yaptığı icraatları, Revan ve Bağdat Seferleri ve bu dönemdeki faaliyetler incelenmiştir. İkinci Bölümde; *"Osmanlı Devleti'nde Sultan IV. Murad'dan Önce Yapılan Yenilik Hareketleri"* adı altında Osmanlı Devleti'nde yenilik ihtiyacının ortaya çıkması ve yenilik teşebbüsleri ve adaletname, risale ve layihalar incelenmiştir. Yapılan yenilik girişimleri hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü Bölümde *"Osmanlı Devleti'nde Sultan IV. Murad Dönemi Yapılan Yenilik Hareketleri"* adlı altında Sultan IV. Murad'ın idareyi ele alması, bu döneme kadar yapılan yenilik hareketleri ve bunların etkisi, Sultan IV. Murad'ın yenilik hareketlerinin sebeplerini araştırdık. İslahatların yapılmasında Koçi Bey risâlesinin etkisinin ne olduğunu ve diğer ıslahatçıları, askerî, idarî, malî, içtimâî alanda ne gibi ıslahatlar yaptığını ortaya koymaya çalıştık.

Bu çalışmayı yaparken, dönemin önemli kaynak niteliğindeki eserlerinden, günümüzde yazılmış olan araştırma eserlerden, makalelerden yararlanmaya çalıştık. Bu dönemle ilgili, özellikle ıslahatlarla ilgili fazla araştırmanın olmaması, çalışmamızın önemini artırmaktadır.

Tez danışmanlığı döneminde yakın alâka ve ilgileri ile konu seçiminden, tezin yazılması sürecinde çalışmalarımı yerinde tenkit ve ikazları ile yönlendiren saygıdeğer Hocam Prof. Dr. Refik TURAN Beye müteşekkirim.

Tez çalışmam sırasında maddi ve manevi desteklerini her zaman yanımda hissettiğim saygıdeğer eşim Mutullah Beye ve sevgili kızım Neslişah Hanzade SUNGUR Hanımefendiye sonsuz saygı ve sevgilerimi sunarım.

Meryem Şahin SUNGUR

Ankara-2002

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	VI
Kısaltmalar Cetveli.....	IX
Tablo ve Şekiller Cetveli.....	X
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE SULTAN IV. MURAD'IN SALTANATI

I- SULTAN IV. MURAD'IN CÜLUSU VE SALTANATININ İLK YILLARI

(1623-1632).....	9
A- Sultan IV. Murad'ın Cülûsu.....	10
B- Sultan IV. Murad'ın Tahta Geçtiği Sırada Devletin Siyasî Durumu.....	13
1-Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin Azli.....	13
2 - Anadolu Valilerinin Durumu.....	14
3- Abaza Mehmed Paşa Meselesi.....	15
4 - Bağdat'ın Durumu ve İran Muharebesi.....	19
a - Bekir Subaşı Meselesi.....	19
b – Osmanlı-İran Muharebesi	21
5- Kırım Hanlığı Meselesi.....	23
6- Kazak Taarruzları.....	25
7- İstanbul'un Durumu.....	26
a - Kemankeş Ali Paşa ve Mere Hüseyin Paşa'nın Katli.....	27
b - Hüsrev Paşa'nın Azli.....	29
c - Hüsrev Paşa'nın Azline Yeniçerilerin Muhalefeti.....	30
8 - Devlet İdaresinde Kösem Sultan'ın Etkisi.....	31

II- SULTAN IV. MURAD'IN İDAREYİ ELE ALMASI.....

A-Sinan Paşa Köşkû Mukarrerat ve Mülazımlıkla ile Hizmetin Yasaklanması.....	40
1- Sinan Paşa Köşk'ünde Akdolunan Zabıt-name.....	42
B – Sipahi Zorbalarının Temizlenmesi.....	43
1 - Dereli Halil'in Öldürülmesi	45
2 – Rum Mehmed'in Öldürülmesi	46
3- Hüsrev Paşa'nın Katli	47
4 – Recep Paşa'nın Katli	48
5 – İlyas Paşa'nın Katli.....	49
6- Deli İlahi'nin Öldürülmesi.....	51
C – Ma'noğlu Fahreddin Meselesi.....	53
D- Yemen Olayları.....	54
E- Büyük İstanbul Yangını ve Kahvehanelerin Kapatılması.....	54
1- Büyük İstanbul Yangını.....	54
2- Kahvehanelerin Kapatılması ve Tütün Yasağı.....	55
a- Vezir-i âzam Tabanı Yassı Mehmed Paşa'nın Takriri.....	57
F- Osmanlı Devleti ile İran Münasebetleri.....	59
1- Van Seferi ve Şeyhülislâm Ahizâde Hüseyin Efendi'nin Katli.....	59
a- Van Seferi.....	59

b- Şeyhülislâm Âhîzâde Hüseyin Efendi'nin Katli.....	60
G- Sultan IV. Murad'ın Lehistan Seferi Teşebbüsü.....	61
H- Sultan IV. Murad'ın Revan Seferi ve Sonuçları.....	65
I- Şehzadelerin Akıbetleri.....	68
İ- Sultan IV. Murad'ın Bağdat Üzerine Seferi ve Bağdat'ın Fethi.....	69
J- Kasr-ı Şirin Antlaşması ve Önemi.....	76
K- Sultan IV. Murad'ın Vefatı.....	77
L- Sultan IV. Murad'ın Kişiliği.....	78

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE SULTAN IV. MURAD'DAN ÖNCE YAPILAN YENİLİK HAREKETLERİ

I- XVI. YÜZYILIN SONU VE XVII. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE YENİLİK İHTİYACININ ORTAYA ÇIKMASI VE YENİLİK TEŞEBBÜSLERİ.....	81
A- Adâlet-nâmeler.....	83
B- Risâleler.....	85
II- SULTAN I. AHMED DÖNEMİ YENİLİK HAREKETLERİ.....	91
A - Kuyucu Murad Paşa'nın Islahâtları.....	91
B- Hicrî 1018 Tarihli Adaletname.....	94
III - SULTAN II. OSMAN (GENÇ) DÖNEMİ YENİLİK HAREKETLERİ.....	96
IV-YAPILAN YENİLİK HAREKETLERİNİN SONUÇLARI.....	99

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE

SULTAN IV. MURAD DÖNEMİ YAPILAN YENİLİK HAREKETLERİ

I-SULTAN IV.MURAD DÖNEMİ YENİLİK HAREKETLERİNİN SEBEPLERİ.....	102
A – Askeri Alanda Yapılan Yenilik Hareketlerinin Sebepleri.....	103
B – İdarî Alanda Yapılan Yenilik Hareketlerinin Sebepleri.....	108
C – Malî Alanda Yapılan Yenilik Hareketlerinin Sebepleri.....	114
D – İctimaî Alanda Yapılan Yenilik Hareketlerinin Sebepleri.....	118
E- Koçi Bey'in Yenilik Hareketlerinin Yapılmasında Tesiri.....	120
II- SULTAN IV. MURAD DÖNEMİ YENİLİK HAREKETLERİ.....	125
A- Askeri Alanda Yapılan Yenilik Hareketleri.....	125
1-Şinan Paşa Köşkû Mukarreratı ve Mülazımlık İle Hizmetin Yasaklanması.....	128
2 – Sipahi Zorbalarının Temizlenmesi.....	131
3 – Yeniçeri Ocağında Yapılan Düzenlemeler.....	133
4- Tımarlı Sipahi Teşkilatının Islâhı.....	136
a - Dereli Halil'in Öldürülmesi.....	137
b- Rum Mehmed'in Öldürülmesi.....	138
c- Revan Seferi Sırasındaki İcraatı.....	139
d- Bağdad Seferi Sırasındaki İcraatı.....	141
B- İdari Alanda Yapılan Yenilik Hareketleri.....	142
1- Anadolu'da Emniyetin Sağlanması.....	143
a - Abaza Mehmed Paşa İsyanı ve Bastırılması.....	143
b – Hüsrev Paşa'nın Katli.....	144

c – Recep Paşa'nın Katli.....	146
d – İlyas Paşa'nın Katli	146
e - Deli İlahi'nin Öldürülmesi.....	149
2 – Ma'noğlu Fahreddin Meselesi.....	150
3 – İlmîye Sınıfı Hakkındaki Kararları.....	151
a- İznik Kadısı'nın Astırılması.....	152
b- Ahizâde Hüseyin Efendi'nin Katledilmesi.....	152
c- Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin Boğdurulması.....	154
4- Revan Seferi Sırasındaki İcraatı.....	154
5- Bağdad Seferi Sırasındaki İcraatı.....	156
C – Malî Alanda Yapılan Yenilik Hareketleri.....	160
D- İçtimai Alanda Yapılan Yenilik Hareketleri.....	165
SONUÇ.....	170
KAYNAKÇA.....	178
EKLER.....	184
EK-1: <i>Sultan IV. Murad'ın Temsili Tablosu</i> , Hayati Tezel Koleksiyonu.....	185
EK-2: <i>Sultan IV. Murad'ın Minyatür Portresi</i> , Silsilename-i Al-i Osman, İ.Ü. Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar No:9366.....	186
EK-3: <i>Sultan IV. Murad'ın Gravürü</i> , Karl Teply, Die kaiserliche Großbotschaft an Sultan Murad IV. Im Jahre 1628.....	187
EK-4: <i>Sultan IV. Murad'a ait Sultan I. Ahmed Türbesindeki Kitabe</i>	188
EK-5: <i>Çubuk İçen Delikanlı Minyatürü</i> , Hubanname-Zenanname, İ.Ü. Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar 5502.....	189
EK-6: <i>Meyhanede İçen Adam Minyatürü</i> , Hubanname-Zenanname, İ.Ü. Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar 5502.....	190
EK-7: <i>Osmanlı İmparatorluğu Haritası, 1609 İdari Taksimatı</i>	191
EK-8: <i>Sultan IV. Murad'ın Bağdat Seferi Gidiş ve Dönüş Menzilleri Haritası</i>	192
EK-9 IV. Murad'ın Fermanı, BOA.AET., IV. Murad, 244.....	193
EK-10: Tütün Yasağı ile İlgili Hatt-ı Hümayun.....	194
EK-11 Osmanlı Devleti Bütçesinin Gelir Gider Tablosu (1523-1701).....	195
EK-12: Hicrî 10 Zilhicce 1046/5 Mayıs 1637 Tarihli Adaletname.....	196
Türkçe Özet.....	198
İngilizce Özet (Summary).....	201

KISALTMALAR CETVELİ

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
bkz.	: Bakınız
BOA.AET	: Başbakanlı Osmanlı Arşivi, Ali Emiri Tasnifi
C	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DGBİT	: Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi
DTCF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Haz.	: Hazırlayan
İ.A.	: İslâm Ansiklopedisi
K.	: Kısım
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
S.	: Sayı
s	: Sayfa
Sad.	: Sadeleştiren
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan

TABLO VE ŞEKİLLER CETVELİ

	Sayfa
EK-1: <i>Sultan IV. Murad'ın Temsili Tablosu</i> , Hayati Tezel Koleksiyonu.....	185
EK-2: <i>Sultan IV. Murad'ın Minyatür Portresi</i> , <i>Silsilename-i Al-i Osman</i> , İ.Ü. Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar No:9366.....	186
EK-3: <i>Sultan IV. Murad'ın Gravürü</i> , Karl Teply, <i>Die kaiserliche Großbotschaft an Sultan Murad IV. Im Jahre 1628</i>	187
EK-4: <i>Sultan IV. Murad'a ait Sultan I. Ahmed Türbesindeki Kitabe</i>	188
EK-5: <i>Çubuk İçen Delikanlı Minyatürü</i> , <i>Hubanname-Zenanname</i> , İ.Ü. Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar 5502.....	189
EK-6: <i>Meyhanede İçen Adam Minyatürü</i> , <i>Hubanname-Zenanname</i> , İ.Ü. Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar 5502.....	190
EK-7: <i>Osmanlı İmparatorluğu Haritası, 1609 İdari Taksimatı</i>	191
EK-8: <i>Sultan IV. Murad'ın Bağdat Seferi Gidiş ve Dönüş Menzilleri Haritası</i>	192
EK-9 IV. Murad'ın Fermanı, BOA.AET., IV. Murad, 244.....	193
EK-10: <i>Tütün Yasağı ile İlgili Hatt-ı Hümayun</i>	194
EK-11 <i>Osmanlı Devleti Bütçesinin Gelir Gider Tablosu (1523-1701)</i>	195

GİRİŞ

XVII. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nda yükselişin hemen ardından gelen yenilgi ve iç karışıklıklarla siyasi ve ekonomik gücünü giderek kaybetmeye başladığı "duraklama" dönemidir. Askerin bazı güçsüz padişahlar karşısında her fırsatta kazan kaldırması, rüşvet olayının yaygınlık kazanması, Celâli isyanları adı altında devlete karşı çeşitli ayaklanmaların düzenlenmesi gibi belli başlı olaylar yüzyılın portresini meydana getirir.

XVI. yüzyıldan itibaren, Osmanlı kültürünün, içinde yeşerdiği dünya şartlarında önemli değişimler olmaya başlamıştır. Yeni deniz yolları keşfedilmiş; dünya ticaret yolları Osmanlı sahasının dışına kaymaya başlamıştır. Amerika kıtasına ulaşılmış ve Avrupa'ya bol miktarda akıtılan kıymetli madenler, ticareti, fiyatları alt üst etmiştir. Avrupa değişmektedir; Ortaçağ'da oluşan birikim üzerine çok kuvvetli bir Protestan hareketi Avrupa'yı sarmaktadır. Osmanlı da, Avrupa'da oluşan bu Protestan varlığını koruyan siyâseti ile, gelişmeye yardımcı olmaktadır.

Avrupa ticâret ve sanayii, yeni şartlara karşı yeni teknik ve organizasyonlar geliştirmektedir; sermaye birikimi olmakta, yeni bir müteşebbis tipi doğmaktadır. Ateşli silahların kullanım sahaları genişlemekte, harp sanatının teknikleri geliştirilmektedir.

Yüzyılın başlarında, Türk-İslâm medeniyetinin hüküm sürdüğü topraklar üzerinde, genel bir tâlihsizliğin başlayıp yayıldığı görülür. Orta Asya Türk yurdunda, geçmiş yüzyıllardan beri süregelen idarî ve siyasî bozukluklar bir türlü düzeltilememiştir. Timur'un Osmanlı ülkesinde meydana getirdiği yıkıntı atlatılmış, fakat Altın-Ordu topraklarında Toktamış'ı ortadan kaldırmasıyla meydana gelen boşluk, kendisi tarafından doldurulamamış ve gittikçe artan parçalanmalara sebep olmuştur. Altın-ordu devletindeki bu karışıklık, kısa zaman sonra Rus çarlarının , Türk ülkelerine karşı besledikleri istilâ arzularını kamçılayarak, Hazar Denizi'ne ve oradan Orta Asya içerilerine doğru yayılmalarını kolaylaştırmıştır.

Amerika'nın İspanyollarca keşfinden sonra gelişen dünya ticâretinin doğuda Osmanlı topraklarından geçerek Hindistan'a doğru uzanan ticaret yollarının, artan bir hızla Afrika'nın güneyine ve elimizdeki toprakların kuzeyine kayması, Osmanlı İmparatorluğu'nu iktisâdi bir krize götüren faktörlerdendir.

Osmanlı Devleti, XVII. yüzyıla Eğri fâtih ve Haçova Meydan Savaşı'nda üstün gelen Sultan III. Mehmed (1595-1603)'le girmiştir. Bu bakımdan, İmparatorluk Avrupa'da üstünlüğünü korumaktadır. Ancak tarihe "Celâli İsyanları" olarak geçecek olan ve ne olduğu , neden başladığı hususunda halâ görüş birliğine varılamamış buluna bu iç huzursuzluklar, kısa bir zaman sonra, devletin dış siyasetinde kendini hissettirmiş ve Sultan I . Ahmed (1603-1617), 1606'da imzaladığı Zitvatoruk Antlaşması'yla , devletin Avrupa'da ilerleme , yeni fetihlerde bulunma emellerine son vermeye mecbur olmuştur. Zitvatoruk Antlaşması, o zamana kadar küçük devlet sayılan Avusturya'yı, Osmanlı Devleti 'ne eş bir büyük devlet seviyesine çıkarmıştır.

Batı'da nispeten sükûneti sağlayan devlet, içte Celâli isyanlarını, Kuyucu Murad Paşa'nın tedbir ve gayretleriyle bastırmayı başarmıştır. Lâkin çok yakın bir geçmişte Osmanlı orduları karşısında dağılan Safevî İran Şahlığı toparlanarak Şah I. Abbas zamanında Osmanlılara savaş açmak cesaretini göstermiştir. Hatta daha önce Osmanlı Devleti'ne verdikleri toprakları geri almış ve Bağdat'a da girmiştir.

Ama Osmanlı Devleti'ni tehdit eden asıl tehlike ne Avusturya ile yapılan antlaşma, nede İranlıların Celali isyanlarını fırsat bilerek açtıkları savaşlardır. Asıl tehlike, Osmanlı Devlet adamlarının bir türlü görmeyi başaramadıkları farkına varamadıkları Avrupa'a idi. Rönesans'ın ardından gelen yüzyıllarda Avrupalılar maneviyattan ziyade maddeye yönelen bir medeniyet kurmuşlardı. Avrupa'da ilim, fen ve sanat hızla ilerlemiş; o zamana kadar bilinen ve görünen eski-yeni doğu medeniyetlerinin tanımadığı hayat felsefesini geliştiriyorlardı. Bu gelişmeyi takip edecek kimseler Osmanlı Devleti'nde henüz yoktu.

Sultan I. Ahmed'in ölümü ile tahta geçen Sultan I. Mustafa, iki üç ay sonra tahttan uzaklaştırılmış, yerine geçen II. Osman (1618-1622), Lehistan

Seferi'nde ordunun iç siyaset üzerindeki oyunlarla ne kadar bozulduğunun farkına varmış ve bu aksaklığı giderme hususundaki hareketi ise hayatına mâl olmuştur. II. Osman ile başlayan bu yenileşme ve ona karşı direnme hareketi zamanla önüne geçilmez bir hal alarak nice değerli devlet adamının başını yemiştir. I. Mustafa'nın tekrar tahta çıkışı, devletin içine düştüğü fitne ve fesadı biraz daha artırmıştır. Devlet işlerinde düzen aksamış, idare zaafa uğramış, valiler birer birer ayaklanmış, o sarsılmaz ve örnek alınan Osmanlı teşkilatı bozulmuştur. Devlet otoritesi sarsılınca suiistimaller artmış, rüşvet açıkça alınır verilir hale gelmiş, memuriyetler para ile satılmaya başlanmıştır.

Devlet içinde ilk zaaf, devlete yönetici yetiştiren kaynakların eğitiminde başlamış, merkezde ve buna bağlı olarak eyaletlerde yönetici kadrolar yeterliliğini yitirmiştir. Acemi oğlan kışlaları ve Enderun gibi kurumların eğitim gücü zayıflayınca, devşirme müessesesi " cehennemi" bir hadise olmaktan çıkmış ve kültürel soğuma ilerledikçe zararlı tesirleri artan bir hale gelmiştir. Belli bir zamandan itibaren devletin üst kademe yönetiminde Türk soylularının yerine -ilmiye sınıfı hariç- devşirmelerin tercih edilişi seçim sahasını daraltmıştır. Esasen devşirmenin de kanun-ı kadimi bozulmuş, çocukların seçimindeki büyük dikkat ve hassasiyetler kaybolmuştur. Bu ölçülerin yerini iltimas ve rüşvet alınca, bu ocağın devlet hizmetine yetiştirdiği kimselerdeki seviye ve Osmanlılık imanı da arzu edilen ölçülerde olmayacaktır.

Önce, yönetici kadrolarda şer'i şerife riayet ve kanun-ı kadime sadakat şuuru gevşemiş, yaşayan ve hayatı yönlendiren canlı bir güç olmaktan çıkıp, sırf zihni bir hadise, eylemle ilgisi zayıflamış kavramlar haline gelmiştir. Bu durum içinde yönetici, karşılaştığı yeni şartları, hayatın gelişmelerini, şer'i şerif ve kanun-ı kadim ölçüleri ile değerlendirip çözümler bulmakta acze düşmekte; O zaman da kanunsuzluk yapmaktadır. Basiretli, kültürünün ölçülerine yaratıcı seviyede sahip olmayan yöneticilerin, hatta iyi niyetle yaptıkları bile zulme yol açabilmektedir. Veziriazamlar önce mührü hümayunu kapmayı ve rakiplerini temizlemek istemektedir. Bunun için her şeyi göze almakta ve yapmaktadırlar. Şeyhülislâmlar ise açık gösterge olurlar, verilen

fetvalar artık siyasi güç dengelerine veya içinde bulundukları duruma göre değişmektedir. Bu yüzden kendileri de sık sık değiştirilmektedir.

Osmanlı müesseselerini kuran ve hukuka bağlılık fikrinin teminatı olan ilmiye sınıfı bozulmakta, kültürel hassasiyetlerini yitirmektedir. Ancak dikkat edilmelidir ki aslolan bilgi seviyelerindeki değişimler değil, şahsiyetlerindeki zayıflamadır. Merkezle birlikte taşradaki eğitim ve medrese düzeni gücünü kaybetmeye başlamaktadır. İşin içine hatır ve rüşvet girmektedir; Olur olmaz tayin ve aziller bozulmayı hızlandırır. Zamanla müderrislerin fiili ders verme şartları kaldırılarak, müderrislik bir unvan haline getirilir. İlmiyenin katil ve müsadereden uzak olması sebebiyle, bir kısım vezir ve sair devlet ileri gelenleri işe yaramaz oğullarını iltimasla yükselterek, kadı ve müderris olmalarını sağlarlar. Bu yol açılınca ilmiye sınıfının sayısı artar. Esasen fetihlerin durması ile kadı, naib, imam, müderris gibi medrese kökenli hizmetlilere eskisi kadar ihtiyaç yoktur. Mansıp bekleyen ilmiye sınıfları içinde bir yığılma olur. XVII. Asırdan itibaren bazı köylerde geçim sıkıntısı başlayınca yatılı okul olan medreselere rağbet iyice artar. Orta dereceli medreselerdeki öğrenci sayısı artınca burada da yığılmalar olur.

Suhte denilen talebe-i ulûm arasında ahlaki sapmalar, zevk ve sefahat alemleri görülmeye başlar. Medrese öğrencileri bölükler kurup ve kendi aralarından bir başbuğ seçip çevre köylerden haraç almaya ve yol kesmeye başlarlar.

Tımar sisteminde de Kanun-ı kadimin bozulması, tevcihatın merkezden yapılmaya başlaması ile görülür. Artık şikayet merci kalmamıştır. Ayrıca, merkezdeki nüfuzu suistimal ve rüşvetler bozulmayı hızlandırmaktadır. Zamanla, tımarların merkezden tevcihinde türlü düzenler döndüğünden birbiri ile çelişen fermanlar çıkmaya başlamakta ve anlaşmazlıklar artmaktadır. Birkaç kişi birden "tımar benimdir" diye elinde fermanla gelir ki, artık fermanlarında o ürkütücü saygı duyulan tesiri azalır.

Bir süre sonra kapıkulu subaylarına terfi alarak dirlik verilmeye başlanır ki, esasen sistemin ruhuna aykırıdır. Nihayet daha sonraları, harpteki şecaat ve hizmetlerine bakılmaksızın kapı kulu askerlerine de tımar verilmeye başlanır. Gün gelir ki, kapı kulu ocağından asi olan subayları

İstanbul'da uzaklaştırabilmek için bunlara dirlikler verilmeye başlanır. Dirlik yoklamaları düzenli yapılamamaktadır; Boşalan veya mazul sayılan tımarların ve yeni tevcihlerin kayıtları muntazam tutulamamakta ve karışıklıklar, haksızlıklar olmaktadır. Giderek dirlik sahiplerinin hileli devirler yaptıkları ve tımarların para ile alınıp satıldığı görülür. Merkezde adalet fikri ve kanun-ı kadime sadakat şuuru aşındıkça tımarların tevcihi de ölçülerin dışına çıkar. Boş olan tımarlar ehline verilmez elde tutulur. Bunlara sepet tımarı denilir ve yakınlarla tahsis edilir veya alay beyinin sepetinde kalır.

Dirlik sisteminin kanun-ı kadimi bozulur, zulme yol verilirken, dirlik sahiplerinin gelirleri de her gün biraz daha azalmakta, iktisadi sıkıntıları artmaktadır. Bir yandan da merkezi hazine, artan mali yükünü karşılayabilmek için, miri mukataları ve padişah haslarını genişletmek yolunu tutar. Bunun için dirliklerin yeniden yazımları yaptırılarak tımar gelirlerinin defterlerinde yazılı olanlardan fazla olduğu gerekçesiyle büyüklü küçüklü dirliklerden parçalar ayrılıp, miri mukatalara katılır.

Merkezde bulunan kapı kulu ocakları azalan gelirlerine karşılık yeni imkan ve imtiyazlar elde edebilmekte, bunun için etkili mücadeleler yapabilmektedir. Tımarlı sipahiler ise ek gelir imkanları bulamaz ve merkez üzerinde de etkili olamazlar. Şehzade isyanlarında genellikle merkeze karşı ve şehzadenin yanında yer alarak dövüşür, kapı kulunun gücünü kırmak istemektedirler. Fakat, sonunda isyanlar bastırılıp, cezalandırmalar başlayınca zulme uğrayanlar çoğalır. Merkezden gelen zulmün ve iktisadi çöküntünün etkisindeki Fatihlerin çocukları tımarlı sipahiler, gün geçtikçe azalır. Bir kısmı, çift bozan leventleri teşkilatlandırıp, başlarına geçerek eşkıyalığa soyunur ve celali olurlar. Böylece dirlik sistemindeki bozulma ile sayıları iyice düşmekte ve kapıkulunun sayısı ise artmaktadır. Dirlik sisteminin askeri yönü çöküp yok olmaya giderken, zirai yönü devam etmektedir.

XVI. asırdan itibaren arazi temlikleri artar. Miri arazilerin vakfedilmesi, tımarlı sipahi ve cebelüye verilecek dirlik topraklarının daralması, bu kesimin gittikçe yoksullaşması demektir. Osmanlı fetihleri de durmuş olduğundan artık tımara verilecek yeni topraklar da yoktur. Daha sonra, vakıfların

dokunulmazlıklarından yaralanmak isteyenler, evlatlarına sürekli gelir olmak üzere vakıf kurma yoluna giderler. Büyük Osmanlı aydını Koçi Bey, usulsüz yapılan temlik ve vakıf gelirlerinin kendi zamanında kırk elli bin ulufeli asker besleyebilecek miktarda olduğunu söyleyerek, bu tarz usulsüz temlik ve vakıfları yoklamalarının yapılarak tespitini ve bunların ulufeli kul taifesine verilmek suretiyle ulufeli askerin, tımarlı hale getirilmesini tavsiye etmektedir.

Devleti zaafa uğratan bir diğer unsur ise merkez maliyesinin gelirlerinin imparatorluğun genişleme hızı oranında artmamasıdır. Problemlerin doğmasına zemin hazırlayan önemli faktörlerden bir de akçenin sürekli küçülmesi yani değerinin düşmesidir. XVI. Yüzyılın sonlarında yüz dirhem gümüşten dört yüz elli hatta bir ara sekiz yüz akçe kesildiği görülür. Zamanla yüz dirhem gümüşten daha çok akçe kesilmeye başlanır. Fakat içindeki gümüş miktarı azaltılmış, değeri düşürülmüştür. Para değerinin düşmesiyle birlikte fiyatların yükselmesi bir çok problemin de zeminini hazırlar. Akçenin sürekli küçültülmesi meselesinde kalpazanlık ve kırpık akçe olayı görülmektedir. Bu işin tekeli Yahudiler ellerinde tutmaktadır. Ağırlığı aynı kalmakla birlikte içine değersiz maden karıştırılıp, gümüşü azaltılan, ve kanarlarından kırılıp hafifletilen kırpık akçeler bol miktarda piyasaya sürülür. Gümüşün işlenerek dışarıya satılması ve büyük ölçüdeki kaçakçılık olayları akçe darlığına yol açtığına, Yahudi taifesi piyasadan sağlam paraları toplayarak kırpık ve kalp akçeleri sürerler. Devlet bu taife ile sürekli bir mücadele halinde olur, ama kırpık akçenin önünü alamaz. Vergi miktarlarının artmamasına rağmen akçenin sürekli küçülmesi özellikle eyaletlerdeki beylerbeyi, sancakbeyi, alaybeyi, su başı gibi dirlik sahiplerini de zor durumlara düşürür. Bu durum her dereceden mansıp sahibi iş erlerinin sosyal itibarını ve gücünü azaltır. Eyalet ve sancak yöneticilerinin mali güçleri sarsılıp, görevlerini yeterince yerine getiremeyince, sarayda yönetime yakınlar rüşvet ve hediyeler vererek güçlerini artıran ayan ve derebeylerinin gücü artar, halk onlara yaslanmaya çalışır. Bu durum idarecilerin gücünü iyice kırar. Zamanla bazı vilayetlerin İstanbul'dan uzaklaştırmak için sürgün yeri olarak kullanılması; merkezin âsi olarak ilan edip, dövüştüğü kimseleri ertesi gün vali yapıp vilayetlere yollaması yahut bunları affedip, sefere

katılmaları için başbuğ yapması, halk nezdinde merkezin ve idarecilerin otoritesini iyice sarsar.

Şartlar bu ölçülerde değişirken görevlilerin, hizmetleri yerine getirebilmelerine imkan verebilecek gelir artırıcı yeni düzenlemeler yapılamamaktadır. Görevliler zulme saparlar; Eyalet yöneticileri reayadan kanuni vergilerini hadlerinden birkaç misli fazla toplamaya veya Kanunnamelerde hiç bulunmayan uydurma vergiler salmaya başlarlar.

Kapıkulu askerleri, divan çavuşları ve medrese ve tekke gibi eğitim kurumlarında çalışarak merkez hazinesinden ve vakıflardan maaş, ulufe alanlar da sıkıntıya düşerler. Resmi sıfatlarının yanında ek gelir elde edebilmek için çeşitli işlere yönelirler. Yeniçeriler esnafığa girerler ki, Kanun-ı kadime fevkalade aykırıdır ve bir yandan da ticaretin ahlak ve töresini bozarlar. Kapıkulu adlı askerine ek gelir olmak üzere cizye defterleri verilir. Bir yörenin defterini alan kapıkulu sipahisi, orada oturan gayri Müslimlerin ödediği cizye vergisini toplamak hakkına sahip olur. Giderek bu defterler de elden ele satılmaya başlar ve zulümde artar. Bu arada merkezi hazinenin azalan gelirlerini artırmak ve sıkışıklığı gidermek maksadıyla vergilerin toplanmasında iltizam usulü oluşturulur. Mültezim, vergilerini satın aldığı bölgenin bütün gelirlerini kendisi toplayabileceği gibi, bölgeyi küçük parçalara ayırarak her birinin vergilerini toplamak hakkını, en çok parayı veren ikinci dereceden mültezimlere devredebilir. Böylece reayaya yeni bir zulüm kapısı açılır. Zulüm ve yoksulluk arttıkça çift bozanlık ve göç artar. Köylerinden kopanlar şehirlere dökülür yahut haramiliğe soyunurlar. Çift bozan reayanın beylerbeyi, sancakbeyi ve vezir kapılarında kapılananlara sekban, şehirlerde boş gezenlere levent denir.

Devlet-i âliyye, Osmanlı insanı ve cemiyetinin bünyesi bütün sıkıntılara rağmen muazzam güç ve potansiyelini korur. Basiretli padişahların ve veziriazamların varlığı devleti birden ayağa kaldırır; serdarların değişmesiyle cephelerdeki durum aniden değişir. Bu olay, Osmanlı insanı ve müesseselerinde devam eden bitmeyen gücün eseridir. Ancak bu güç merkezin liyakatine bağlıdır. Burası zayıf ve yetersiz olunca, o müthiş potansiyel atıl bir güce dönüşmektedir. IV. Murad'da devletin dizginlerini eline

aldığında, devlet müesseselerini ayağa kaldırmış ve dedesi Kanunî Sultan Süleyman'dan beri en şanlı ve kudretli devresini yaşatmıştır. Yapmış olduğu ıslahatlarda sert bir tavır takınması zamanın şartların icabıdır. Fakat, bu sert ve haşin üslup ıslahatların devamı ve yapılması için kaçınılmaz bir gereksinimdir. IV. Murad'ın yapmış olduğu bu ıslahat hareketleri ile devlet ve ordu yeniden inşa edilmiştir. Meydana getirilen bu muazzam ordu ile Bağdad ikinci kez feth edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE SULTAN IV. MURAD'IN SALTANATI

I- SULTAN IV. MURAD'IN CÜLUSU VE SALTANATININ İLK YILLARI

(1623-1632)

IV. Murad'ın saltanati, bir padişahı hafife alıp, tahttan indirecek, çocukluktan henüz çıkmış bir şehzadeyi tahta oturtan itaatsiz askerlerin tehditleri arasında, oldukça kötü alametlerle başlamıştır¹. Devlet siyasî ve malî bir anarşi içindedir. Anadolu ve Rumeli'nin büyük bir kısmının idaresi, asîlerin denetimine geçmiştir. Dış güçler ise Osmanlı Devleti'nin bu zayıf durumundan yararlanmaya çalışmaktadır². Sultan IV. Murad'a kadar tahta geçen çocuk hükümdarlardan hiç biri güç, kudret ve düzen bakımından devleti bu kadar zayıflamış halde bulmamıştır³.

Sultan IV. Murad, sonunda devletin askerî ve idarî gücünü yeniden tesis ederek, devleti içine düştüğü buhrandan kurtarmak için gerekli olan iktidarı sağladı. Ama kendisini kabul ettirmek için dokuz yıl beklemesi gerekmiştir. Saltanatının ilk döneminden 1632 yılında kadar kendisini iktidara getiren politik liderlerin ve Kösem Sultan'ın egemenliği altındadır⁴.

¹ Joseph Von Purgstall HAMMER: Büyük Osmanlı Tarihi, Yay. Haz. Mümin Çevik-Erol Kılıç , C. 5, İstanbul, 1990, s. 16.

² Stanford SHAW: Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C.1 İstanbul, 1982, s. 268.

³ Alphonse de LAMARTINE: Osmanlı Tarihi, Çev: Serhat Bayram)C.2, Sabah Yayınları, İstanbul, 1991, s. 618.

A- Sultan IV. Murad'ın Cülûsu

Sultan IV. Murad, Sultan I. Ahmed ile Mahpeyker (Kösem) Sultan'ın oğlu olup, 28 Cemaziyülevvel 1021(27 Temmuz1612)'de İstanbul Boğaziçi'nde Beylerbeyi İstavrozu has bahçesinin kasrında doğdu⁵.

IV. Murad'ın şehzadeliği hakkında, sancağa çıkmadığı için şimdilik bilgimiz yoktur⁶. Sultan IV. Murad, Sultan Osman'ın hal'i vak'asında kardeşi ile beraber Üsküdar'a götürülmek üzere, sarayın bahçesine çıkarıldığı zaman, kapuağalarından birinin taarruzuna uğradığı, diğer ağaların müdahalesi ile kurtulduğu söylenir. Bazı müellifler bu hadisenin cereyan şekli hakkında farklı bir rivayet ileri sürerek, sûikasdın Davud Paşa tarafından tertip edildiğini ve IV. Murad'ın müteşebbisleri teşhis ettiğini naklederler (La Mort du Sultan Osman, s. 197-202)⁷.

Sultan II. Osman'ın yerine tahta geçen Sultan I. Mustafa'nın aklen hafif bir adam olduğundan, devlet idaresinde beliren karışıklığı gidermek için, başta Kemankuş Ali Paşa ve Şeyhülislâm Yahya Efendi, sadreyn ve sair ulema ve ayan ve erkan bir yere gelip, akd-i meclis-i meşveret ederek:” *Sultan Mustafa Han cezbe’i Rahmânîye mazhar bir padişah-ı derviş nihâd olup umûr-i dünyada adem-i şuûrî ve zabt ü rabt mûsâlih ibâdda tasarruf-ı akl ve sâdadi olmadığı katî-i zâhir ve malûm-ı ekâbir ve sagîr olduğundan gayrı bu sebeb ile tavâif-i askerî zabtdan devr ve evbâşân ve kallâşan rabtdan kalub her zaman fesâd ve tугyân ve hûkâm-ı vûlâta tasallutların iyân ederler gitdikçe şerr ve fitneleri mezîd olub her cemiyetlerini teskin idub her birinin şerrinden*

⁴ Stanford SHAW, a.g.e., s. 268

⁵ M. Cavid BAYSUN: “MURAD IV.” *İslâm Ansiklopedisi*, C.8., MEB Yayınları, İstanbul, 1993, s. 625. ; Mehmed Süreyya: “Halife-i Ehak Hâkân-ı Elyak Sultan Murad Hân-ı Râbi Gâzi Hazretleri” , *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, Matbaa-ı Amire, İstanbul, 1308, s.77. ; Yılmaz ÖZTUNA: “MURAD IV”, *Devletler ve Hanedanlar Türkiye (1074-1990)*, C.II., T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları No:1101, Ankara, 1996, s.192. ; Mücteba İLGÜREL: “Dördüncü Murad”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C.10, Çağ Yayınları No: 1, İstanbul 1989, s. 449. Ahmed AKGÜNDÜZ: “Belgeler ve Doğru Tarih Işığında IV. Murad ve Şahsiyeti”, *Tabular Yıkılıyor 1*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları No: 13, İstanbul, 1996, s. 54.

⁶ M. Cavid BAYSUN: a.g.e.,s. 625; Mücteba İLGÜREL: a.g.e.,s. 449.

⁷ M. Cavid BAYSUN: a.g.e.,s. 625

emin olmak için mal-ı firavan-ı bezel olunub emvâl-i kırân zevâl ve hizâne-i memleket rehin zay'at ve ihtilâl ve kevkeb-i devlet-i müterreddid-i beynelvebâl vâki' oldu. Hıfz-ı bilâd ve hal ve akd-i umûr-ı ibâd bir halife-i sahib-i akla muhtâc idiki mahal-i lecâc değildir. İçeride mâl-i mahzûn kalmadı ki asker fitnesi teskine sarf oluna. Bu babda manend hût-i sükut herc ü merc-i âleme sebep olduğu lâreybdır. Her taraftan fitne ve fesâd baş kaldırdı makuli budur ki Şultan Mustafa Han hal' olunup erşed ve emcedd evlâd-ı Ahmed Han ekabir şehzadegan olan Sultan Murad Han iclâs oluna ⁸ denilerek hepsi ittifak ederek, Sultan Mustafa Han Davud Paşa'da iken göç ettirilerek, ertesi zilkadenin on dördüncü günü yevm-ül ahadda dahve-i kübrada (14 Zilkade 1032/9 Eylül 1623 Pazar günü kuşluk vakti) divan günü olması nedeniyle ayan ve erkan hazır olup, taht-ı hümayun çıkarılarak Sultan Murad Han hazretleri cülûs edip, kanun üzere hepsi biat etti⁹.

"Sultan Murad Hân-ı Râbi Oldu Pâdişah"

mısrası cülûs tarihleridir¹⁰.

Sultan Mustafa Han geri köşesinde oturmak üzere eski mekanına girdi. Sultan Osman vakasında hazine yağmalanarak boşaltılmıştı. Dış ve iç hazine bomboş olduğundan, cülûs bahşişi verilmesi imkansızdı. Durum Kapıkulu halkına belirtilmiş, Kapıkulu da, hazinenin zarureti dolayısıyla terakki ve in'âm almamağa yemin etmişler iken, sözlerinde durmayıp, zabıtları tahrikiyle yeniden cülûs bahşişi ister olmuşlardı¹¹. Lâkin medyûn-ı himmetleri olan bir şehzade tahta çıkınca, cülûs bahşişinin ancak geciktirilebileceğini iddiâ ederek, bunun mu'tâd olduğu üzere verilmesini

⁸ NAİMÂ Mustafa Efendi: *Târih-i Naima Ravzat el-Hüseyn fi Hülâsat-ül Ahbâr el-Hâfıkın*, Cild-i Sâni, İstanbul 1280, s. 263

⁹ NAİMÂ Mustafa Efendi: *a.g.e.*, s. 263-264; Katip ÇELEBİ: *Fezleke*, C.2, Ceride-i Havadis Matbaası, İstanbul 1287, s. 39; SOLAKZÂDE Mehmed Hemdemî Çelebi: *SOLAKZÂDE Mehmed Hemdemî Çelebi Tarihi*, Yay. Haz. Vahit Çabuk C.2, Kültür Bakanlığı Yayınları No:1089, Ankara 1989, s. 513-514.; Mehmed Halife, *Târih-i Gilmânî*, (Sad: Kâmil Su), Kültür Bakanlığı Yayınları No:2305, s.7.

¹⁰ NAİMÂ Mustafa Efendi: *a.g.e.*, s.264., Katip ÇELEBİ: *a.g.e.*, s.39

¹¹ Mithat SERTOĞLU: "Tuğî Tarihi", *Belleten*, C.XI., S.43 TTK Ankara, Temmuz 1947, s.514
"... evvela sipah büyüklerinden ve yeniçerilerin nefer sahibi ağalarından bazıları kul taifesine igva verüp " hiç atıyyesiz padişah olurmu? Niçün bahşiş istemezsiniz" dediler. Kul taifesi de

gürültü ile talep ettiler. Sadrazam ve yeniçeri ağası hazinede hiç para olmadığını ifade ederek, asilere elli altın yerine yirmi beş altın teklif etmişlerdi¹². Bu kesin zaruret üzerine Enderun-u Hümayun'da bulunan altın ve gümüş eşya darphaneye verilip para kestirilerek Zilhicce ayında Yeniçeri'ye cülûs bahşişleri verildi¹³. Bazı Tarihçiler de; halk arasında bir takım uygun olmayan söylentilerin dolaştığının görülmesi üzerine, yine bir fitne çıkabileceği düşünülerek, her ihtimale karşı bir ihtiyat tedbiri olarak tek bir kimse dışarıda bırakılmadan vezir, ulema, şeyh ve seyyidlerin hepsine cülûs bahşışı verildiğini, bu kadar para sağlanınca kadar çok sıkıntı çekildiğini ifade eder¹⁴.

Genç padişah –halk arasında << Kösem >> adı verilen- vâlidesi Mâhpeyker (Ay çehreli) Sultan'ın vesayeti altında tahta çıkmıştı. Mâhpeyker henüz genç denilecek bir yaşta olup, kuvvetli bir seciyeye malikti. Sultan IV. Murad, cülûsunun ertesi günü mu'tad olduğu üzere kılıç kuşanmak için Hz. Peygamberin Mihmandarı Hz. Eyyûb Ensârî Türbesi'ne gitti. Burada yapılan merasimde Kendisine Üsküdarî Aziz Mahmud Hüdâî Efendi tarafından kılıç kuşatıldı¹⁵. Cülûsdan beş gün sonra da sünnet merasimi yapıldı. Çünkü, genç padişah, babası Sultan I. Ahmet gibi saltanata cülûs ettikleri vakit henüz sünnet edilmemişlerdi¹⁶.

"evvel ahd eyledük şimdi anıñcün istemeziz" diyenlerden ayrılanlar ve "isteriz" diyenler çok oldu; ... "

¹² Kâtip ÇELEBİ: *a.g.e.*, s.39. ; Ahmed RASİM: *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, C.2, İstanbul, 1333-1335, s.5. ; Baron Joseph Von Hammer Purgstall: *Büyük Osmanlı Tarihi*, Yay.Haz: Münin Çevik-Erol Kılıç, C. 5, s. 14.

¹³ NAİMA Mustafa Efendi: *a.g.e.*, s.264.; Baron Joseph Von Hammer Purgstall: *a.g.e.*, s.14 de " Hammer " ... bu durum karşısında iç hazine açıldığında, Sultan IV. Murad'ın cülusundan bir ay sonra tevzi edilen iki milyon altını çıkarabilecek kadar zengin olduğu görüldü, Macaristan ve Sırbistan gibi ecnebi hükümetlerinin eski vergileri miktarına muadil olmak üzere kendilerinden talep edilen 30.000 altınlık bir ödünç için ecnebi elçileri kaçamak cevap vermişlerdi... " şeklinde belirtmektedir., M. Cavid BAYSUN: *a.g.m.*, s.626.

¹⁴ PEÇEVİ İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi* Haz: Bekir Sıtkı Baykal, C. 2, Kültür Bakanlığı Yayınları 467, Ankara 1992, s. 373., : SOLAKZÂDE Mehmed Hemdemî Çelebi, *a.g.e.*, s. 514.

¹⁵ Joseph Von Purgstall HAMMER: *a.g.e.*, s.14.; Ziya Nur AKSUN: "Sultan Murad-ı Râbî' Han Gâzî", *Osmanlı Tarihi*, C.2, Ötügen Neşriyat, İstanbul 1994,s. 92; Ahmed RASİM: *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, İkinci tabı, İkinci Cild, İstanbul, Sancakçıyan Matbaası, 1333-1335, s.4'te yer alan 1 nolu dip nottan naklen " biri Hazreti Peygamberin, diğeri Selim-i Evvel'in olmak üzere iki kılıç kuşandı. Mısırdaki Gümî hazinesinden alınan Hazreti Yusuf Aleyhisselâmın Destarını da başına giydirmişlerdi.", M. Cavid BAYSUN: *a.g.m.*, s.625.

¹⁶ Joseph Von Purgstall HAMMER: *a.g.e.*, s.15., M. Cavid BAYSUN: *a.g.m.*, s.625.

B- Sultan IV. Murad'ın Tahta Geçtiği Sırada Devletin Siyasî Durumu

IV. Murad, şehzadeliği zamanında, Anadolu isyanlarını, İstanbul'un anarşisini, yeniçerilerin edepsizliğini, devlet adamlarının karaktersizliğini, bizzat görmüş ve genç yaşta, olmasına rağmen, devrin kötü gidişi karşısında üzüntü duymuştu. Tahta geçtiğinde de, İstanbul anarşi içindeydi. Anadolu, eşkiyaların elinde kan ağlamaktaydı. Rüşvet, yolsuzluk, zulüm memleketi kaplamıştı¹⁷. Sultan II. Osman'ın tahttan indirilmesi ve öldürülme hadisesi ile Osmanlı padişahlarının, Osmanoğulları Kanunları'na (Kavanin-i Âl-i Osman) göre otoritesi ilk defa kökünden sarsılmış ve en önemlisi de daha sonra da, bu tür olayların meydana gelmesi ve zorbalara zaman zaman devlete hakim olabilmelerine yol açmıştır. Zorbalar ise ya yeniçeri ocağından ya da kapıkulu ocağından çıkmıştır¹⁸.

IV. Murad tahta çıktıktan sonra sadarete bırakılan Kemankeş Ali Paşa¹⁹, Sultan IV. Murad'ın tahta geçirilmesinde oynadığı büyük rolü sebebiyle, gurur ve cüreti artmış, rüşvetle iş görmeye başlamış ve rakip gördüğü kimselerden Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin makamından uzaklaşmasına sebep olmuştur. İstanbul'da durum böyle iken, Anadolu'da da bazı valiler, kendi bildikleri gibi hareket etmeye başlamışlardır²⁰.

1- Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin Azli

Veziriazam Kemankeş Ali Paşa'nın rüşvet alması, tamahkarlığı, yaptığı işler yüzünden ortaya çıkan şikayetler çoğalmıştır. 1623'de Ramazan Bayramı'nda veziriazam şeyhülislâmı ziyarete gidince, rüşvet konusu açılır.

¹⁷ KOÇI BEY: *Risale* (Haz. Zuhuri DANIŞMAN), İstanbul, 1994, s.XIII

¹⁸ MİDHAT SERTOĞLU: *IV. Murad*, Kültür Bakanlığı Yayını No:753, Ankara, 1987, s.V

¹⁹ IV. Murad'ın tahta çıkışından hemen sonra Kösem Sultan Sadrazam Kemankeş Ali Paşa ile kavgaya başladı, kendi eski kölesi Hafız Ahmed Paşa'yı I. Ahmed'in kızı Ayşe Sultan ile evlendirdi. Kemankeş ali Paşa da saraydan ve hazineden aldığı eşyaları eriterek döktürdüğü sikkelerle saray muhafızlarına ve askerlerine rüşvet verdi (Stanford. Shaw; a.g.e., s.268)

²⁰ Ziya Nur AKSUN: *Osmanlı Tarihi*, C.2, İstanbul, s.93

Yahya Efendi rüşvetin terk edilmesi hususunda ona nasihat verir. Bu da, sadrazamın ona karşı kin ve nefret duymasına sebep olur. Ali Paşa'nın kayınpederi Bostanzade de; Yahya Efendi şeyhülislâmlıkta kalırsa onu idam ettireceğini söylemesi üzerine, kini daha da çok artıp, şeyhülislâmın azli için uğraşmaya başlar²¹. Kemankeş Paşa, genç padişahın huzuruna varıp, Yahya Efendi'nin zorbalarla münasebeti bulunduğunu, kendisinin tahta çıkmasına rızası olmadığını söyleyerek, IV. Murad'ı inandırmıştır. Bunun üzerine Valide Sultan ile de görüşülerek, şeyhülislâmın azli kararlaştırılır.

Sadrazam, kayınpederi Bostanzade Mehmed Efendi'yi şeyhülislâmlık makamına getirmek istemişse de kabul edilmeyerek, Hocazade Esad Efendi, yeniden şeyhülislâm tayin edilir. Kemankeş Ali Paşa, Gürcü Mehmed ile Halil Paşa hakkında da, Abaza ile münasebette bulunduklarını iddia ederek, bu zâtların, şehirden sürülmelerini padişaha arz eder. Asıl maksadı ise, bunları katlettirmektir. Çünkü rakip gördüğü kimseleri bir takım suçlarla mevkilerinden uzaklaştırmak maksadındadır. Fakat, yapılan tahkikatta bunun iftira olduğu anlaşılacak, bu iki paşa serbest bırakılmıştır²².

2 - Anadolu Valilerinin Durumu

Her ne kadar celalî eşkıyasının ortadan kaldırılması, İran muharebesinin sona ermesi ortalığı sükuna kavuşturdu ise de Anadolu'daki bazı valiler de istedikleri gibi hareket etmekte idiler. Sultan I. Ahmed'in ölümünden sonra devam eden İstanbul'un ahvali, bunların cesaretlerini artırmıştır. Özellikle Sultan II. Osman'ın kapıkulu ocaklarına olan tavrı, bu valilerin karışıklık çıkarmalarını sağlamıştır²³. Erzurum'da Sultan II. Osman'ın kanını dava eden Abaza Mehmed Paşa²⁴ hareketi devam etmekte, siyasî ve idarî bünyede ciddi bir sarsıntı görünmektedir²⁵. Sultan Osman'ın katlinden

²¹ NAİMÂ Mustafa Efendi: a.g.e.,s.264; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI:a.g.e.,s.149

²² NAİMÂ Mustafa Efendi: a.g.e.,s.264.

²³ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e.,s.149-150

²⁴ bkz. Abaza Mehmed Paşa Meselesi

²⁵ Ziya Nur AKSUN : a.g.e., s.93

önce padişahın yeniçerileri tedip etmek istemesinden cesaret almış, Erzurum Kalesi'ndeki yeniçerileri kaleden çıkararak sekban askeri yazmaya başlamıştır.

Ayrıca Maraş Türkmenleri'nden olan Trablusşam Valisi Seyfoğlu Yusuf Paşa, Sultan II. Osman'ın katlinden cesaret alarak, kendi sekbanları ile adeta müstakil gibi yaşamaya başlamıştır. Hatta Lefkeli Mustafa Paşa sadaretinde (1331/ 1622) Seyfoğlu yerine Ketenci Ömer Paşa, Trablusşam Valisi olmuştur. Ma'noğlu Fahreddin ile Yusuf Paşa'yı tedibe memur olmuşlarsa da o sırada Mere Hüseyin Paşa veziriazam tayin olunduğundan, Seyfoğlu rüşvet vermek sūratıyla makamında bırakılmıştır.

Yine Maraş beylerbeyi olup, on bin kişilik kuvveti bulunan Kalavun Yusuf Paşa'da Abaza isyanında ona katılmış ve sonra Sivas önünde onun tarafından katledilmiştir.

Konya Beylerbeyi Sefer Paşa da, kethüdasının zulmüyle Konya halkını ve sipahiyi bezdirmiş ve Niğde'yi zapteden Abaza'nın adamlarından Çopur Bekir tarafından baskına uğratılarak öldürülmüştür²⁶.

3- Abaza Mehmed Paşa Meselesi

Anadolu'da II. Osman zamanından beri valilerin serkeşlikleri görülmektedir. Bunlardan en önemlisi ve devleti en çok uğraştıran Abaza Mehmed Paşa isyanıdır. II. Osman'ın kanını dava ederek ayaklanan Abaza Mehmed Paşa, Erzurum valisi iken Anadolu'nun bir kısmına hakim olacaktır.

Abaza, âsi Halep Valisi Canboladoğlu'nun hazinedarı iken, I.Ahmed döneminde Kuyucu Murad Paşa'nın Oruç Ovası'ndaki galibiyeti ile idamdan kurtulmuştur. İdamdan kurtulmasının sağlayan yeniçeri Ağası Halil Ağa, kaptan-ı derya olunca, ona derya beyliği verildi. Bir müddet sonra önce Maraş, sonra Erzurum beylerbeyliğine getirilmiştir (1621).

²⁶ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., s.150

Bir süredir İstanbul'da devam eden karışıklıklar ve devlet otoritesinin zedelenmiş olması, merkezden uzak valilerin kendi bildikleri gibi hareket etmelerine neden olmuştur. Bu sırada valilerin güya kendilerini korumak için " kapı halkı " denilen bir çeşit muhafız birliği bulundurmakta idiler. II. Osman'ın kapıkuluna soğuk davranması zaten Anadolu'da kalelerde azınlıkta bulunan yeniçerilere duyulan nefreti de artırmıştı²⁷. Abaza Paşa bundan cesaret almış, Erzurum Kalesi'nden yeniçerileri çıkarmıştır.

II. Osman'ın katli üzerine Abaza, yeniçerileri " padişah katili " ilan etmiş ve onların hakkından gelmek için sekban toplayıp şehirdeki yeniçerileri katletmiştir. Böylece Abaza hem ocağa hem de hükümete cephe alıp, genç padişahın intikamını almak istemiştir. Kısa zamanda etrafına pek çok insan toplayıp, Erzurum'a hakim olmaya başlamış, hatta çevre sancaklara kendi adamlarını tayin ettiği gibi halktan vergi almaya da başlamıştır. Hane başına bir akçe almıştır. Çevredeki Solak, Çopur Bekir, Körhazinedar, Küçük Abaza ve Serhoş Bölükbaşı gibi bölgede başına buyruk liderler de askerleriyle Abaza'ya katılmışlardır²⁸. Ele geçirdiği yeniçeri, topçu, cebeci, acemi oğlanı gibi kapıkulu ocağı mensuplarını aman vermeyip öldürmüş, kapıkulu süvarilerinden (sipahi taifesinden) kimseye dokunmamıştır.

Kırk bin kişilik kuvvetiyle Ankara'yı kuşatmış, iç kalesini alamadığından Niğde'ye kışlamaya gitmiştir. Bu sırada devletin başına Bağdat meselesi çıktığından, Abaza isyanı ikinci derecede kalmış ve hükümet önce Bağdat meselesi ile ilgilendiğinden bu durumdan yaralanan Abaza, mevkiini iyice kuvvetlendirmiştir²⁹. Bu arada Abaza, mal ve para toplamaya devam etmiştir. Trablusşam Valisi Seyfoğlu Yusuf Paşa ile Maraş Beylerbeyi Kalavun Yusuf Paşa bu isyana katılmışlardır.

1624'te Kemankeş Ali Paşa, Bağdat'ın düştüğü haberini gizlemesi üzerine öldürülerek yerine Veziriazam Çerkes Mehmed Paşa tayin edilmiş, önce Abaza sonra da İran seferine memur edilmiştir³⁰.

²⁷ NAİMÂ Mustafa Efendi: a.g.e., s.298-299.

²⁸ Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s.446

²⁹ NAİMÂ Mustafa Efendi: a.g.e., s.299-301; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., s.151

³⁰ PEÇEVÎ İbrahim Efendi: a.g.e., s.375; Alphonse de LAMARTINE: a.g.e., s.627-628

Çerkez Mehmed Paşa, Kayseri yakınlarına geldiğinde Abaza ile aralarında meydana gelen savaşta, Abaza bozguna uğrayıp Erzurum'a kaçmıştır. Burayı kendisine karargah yapan Abaza, devlete itaatini bildirip, Sultan IV. Murad da onu affetmiştir³¹.

Abaza, af edildikten sonra, levend ve sekbanları vasıtası ile yavaş yavaş etrafa el uzatıp, herkesin malını müsadereye ve yine yeniçerileri öldürmeye başlamıştır. Bunu iki sebepten dolayı yapmıştır. Önce, yaptığı savaşlar yüzünden zaruret içinde kalmış, ikincisi korkusundan dolayı topladığı pek çok askerin iâşe ve ücret ihtiyacı çok artmıştır³².

Bu arada Çerkez Mehmed Paşa vefat edip (1625) yerine vezir-i azam Hafız Ahmed Paşa getirilmiştir. 1626'da Hafız Ahmed Paşa'da azledilerek onun yerine Halil Paşa veziriazam olmuştur³³. Halil Paşa 1627'de, Halep'ten çıkıp, Diyarbakır'a gelmiştir. Buradan Bağdat üzerine gidecektir. Bu sırada sınırda Ahıska Kalesi'nin İranlılar tarafından muhasara edildiği haberi gelince Diyarbakır Beylerbeyi Hüsrev Paşa ile Halep Beylerbeyi Nogay Paşa, Rumeli valileri görevlendirilip, bunların hepsinin başına da Dişlenk Hüseyin Paşa serdar tayin olunup, Ahıska üzerine gönderilmişlerdir. Arkalarından Halil Paşa'da gidecektir. Abaza Paşa'ya da haber gönderilerek Dişlenk Hüseyin Paşa ile beraber gitmesi emrini göndermiştir³⁴. Abaza kendisine bir tuzak hazırlandığını düşünerek bu kuvvetin Ahıska'ya gitmeyerek kendisini öldürmek üzere Hüseyin Paşa'nın kuvvetlerinin Erzurum'a geldiğini fark etmiştir. Orduya katılmadığı gibi Erzurum Kalesi'nden ani çıkışla Ahıska'ya giden Dişlenk Hüseyin Paşa'nın ordusuna hücum edip, bir çok yeniçeri ile birlikte Hüseyin Paşa'yı da katletmiştir (1627).

Gerçekte de Osmanlı Devleti'nin ve serdariazamın maksadı, bir yolunu bulup Abaza'yı çıkarıp, bir hile ile idam etmektir. Ama Abaza, önce işlediği suçları bildiğinden affolunmayıp, Osmanlı'nın intikamına uğrayacağından

³¹ PEÇEVİ İbrahim Efendi: a.g.e., s.375; Mehmed Hemdemî SOLAKZADE: a.g.e., s.516-517; Mücteba İLGÜREL: a.g.e., s.456

³² Hrand ANDREASYAN: a.g.m., s.137

³³ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., s.153,164

³⁴ PEÇEVİ İbrahim Efendi: a.g.e., s.382-383; Mehmed Hemdemî SOLAKZADE: a.g.e., s.519; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., s.164

emin olarak bu yumuşak muamelelerin hile olduğunu ve kendini yakalamak için yapıldığını düşünmektedir³⁵.

Bunun üzerine Halil Paşa, Ahıska seferinden vazgeçerek, Abaza üzerine yürümeye karar vermiştir. Abaza'yı itaate davet etmiştir. Fakat, Abaza bunu kabul etmemiştir. Erzurum Kalesi müstahkem olduğu ve Halil Paşa'nın yanında bir adet toptan başka top bulunmadığından ve çevre şehirlerden toplar getirinceye kadar mevsimin geçeceğinden muhasara edilmemiştir. Kış mevsimini de yaklaşması üzerine geri dönmüştür.

Bu haberleri padişah aldığı anda müşavere olunarak Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin de teklifi üzerine ihtiyar Halil Paşa azledilerek yerine Hüsrev Paşa veziriazam olmuş ve serdar tayin edilmiştir (1628)³⁶.

Hüsrev Paşa, memleket ve reayaya önem veren askerlere karşı ise çok sertlikle hareket eden bir zât olduğundan, yürüyüşü sırasında şiddetli yasaklar koyar, tahkikat yapar, şikayetleri dikkatle dinler ve zalimleri imha ederdi. Orduda kuvvetli bir disiplin temin etmiş, beraberindeki komutanları korkudan titretmiştir.

Hüsrev Paşa, Sivas'a vardığında bütün askerler toplanıncaya kadar orada oturmuştur. Muazzam bir ordu oluşturduktan sonra da Abaza'nın adamlarına güler yüzle muamele ederek, vaatlerde bulunmuştur. Bu sayede Abaza'nın adamlarının çoğu kaçıp, sadrazamın yanına gelmişlerdir³⁷. Abaza ise, Ermeni ve Müslüman bütün kaçanlara mani olmak için yol kavşaklarına bölükler yerleştirmiştir. Recep Paşa'nın hazırlıklarından korkup İran şahına başvurmayı ve Erzurum Kalesi'ni ona teslim etmeyi düşündüğü haberi gelince serdar, top, cephaneye gibi taşıması zor ağırlıkları bırakarak, hafif eşyası ile yola çıkıp, Erzurum'a gelmiş ve kaleyi kuşatmıştır (1628)³⁸. Abaza ise henüz muhasara için gerekli tedbirleri tam almamıştır. Kale muhasara edilmiştir. Fakat, top ile yıkılması imkansız olduğundan serdar bir hileye başvurup, Abaza'dan gelerek kendine tabi olan birisi ile içeriye Abaza ve

³⁵ NAİMÂ Mustafa Efendi: a.g.e., s.406.

³⁶ Mehmed Hemdemî SOLAKZADE: a.g.e., s.521-522.

³⁷ Mehmed Hemdemî SOLAKZADE: a.g.e., s.524-525; Hrand ANDREASYAN: a.g.m., s.137-138

³⁸ PEÇEVÎ İbrahim Efendi: a.g.e., s.383-384; Ahmed RASİM: a.g.e., s.24-25

adamlarına gizlice haber gönderip, cenkten el çekerlerse her birini sipahi ocağına kaydedip, çok itibar göreceklerine inandırmıştır³⁹. Böylece, kaçıp gelenler çoğalmış ve Abaza telaşa düşmüştür. Abaza can kaygısı ile âlim ve şeyhlerden altı kişiyi Hüsrev Paşa'ya gönderip aman dilemiştir. Böylece Abaza'nın âmanı kabul edilince, kaleden çıkarılarak İstanbul'a dönülmüştür⁴⁰.

Abaza, padişahın huzuruna çıkınca Valide Kösem Sultan'ın ve müftünün fetvasını padişahın önüne koymuştur. Padişah az çok validesi vasıtası ile olup bitenden bilgisi olmuştur. Abaza gerekli açıklama ve bahaneleri Sultan IV. Murad'a sunduktan sonra affedilerek, Bosna Valiliği'ne tayin edilmiştir(1628)⁴¹.

Böylece, devleti yıllarca meşgul edip, Bağdat işiyle uğraşmasını engelleyen bu isyana son verilmiş oluyordu.

4 - Bağdat'ın Durumu ve İran Muharebesi

Bağdat, İran ve Basra Körfezi üzerinde kontrol sağlayabildiği için askerî bakımdan da önemli bir şehirdir. Son zamanlarda devlet otoritesinin de sağlanmasıyla şehirde huzur ve sükunet biraz bozulmuştur⁴².

Sultan IV. Murad'ın tahta geçmesinden hemen önce Bağdat'ı yarı Osmanlı, yarı Arap hükümeti sivil vali ile beylerbeyi arasında paylaşılmıştır. Sivil vali Subaşı Bekir Arap, asker olan beylerbeyi Yusuf Paşa Osmanlı'dan idi. Bu yüzden iki rakip yönetim arasında ırk ve sorumluluk anlaşmalarının sonu gelmiyordu.⁴³

a - Bekir Subaşı Meselesi

³⁹ NAİMÂ Mustafa Efendi: a.g.e., s.423-437.

⁴⁰ PEÇEVİ İbrahim Efendi: a.g.e., s. 384-385

⁴¹ Hrand ANDREASYAN D.: a.g.m., s.138-139

⁴² Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s.450

⁴³ Alphonse de LAMARTINE: a.g.e., s.624

Bekir Subaşı, Bağdat'ın on iki bini bulan yerli kullarının başında olup, zengin ve nüfuzlu bir kumandandır. Yusuf Paşa ise adete bir gölge gibi iç kaleye çekilmiş, her işten elini çekmiş durumdadır. Bir ara Yusuf Paşa, Bekir Subaşı'nın Bağdat dışında bulunmasını fırsat bilip, ailesini ortadan kaldırmış, kendisini de yok etmek için tedbir almıştır. Ancak Bekir Subaşı'nın oğlu Mehmed meseleyi öğrenir öğrenmez babasına haber vermiştir. Büyük bir kuvvetle iç kaleye sığınan Vali Yusuf Paşa'yı muhasara eden Bekir Subaşı, valiyi öldürüp iç kaleye girmeyi başarmıştır.

Bundan sonra şehirdeki muhaliflerini kılıçtan geçirmiştir. Uydurma bir fermanla Bağdat valiliğinin kendisine tevcih edildiğini ilan etti (1623). İstanbul'a gönderdiği bir ariza ile de valiliğin kendisine verilmesini istemiş, kabul edilmeyip beylerbeyliğe eski Diyarbakır Valisi Süleyman Paşa tayin edilmişti. Süleyman Paşa önce mütesellimini gönderdi. Sonra kendisi hareket etti. Bekir Subaşı, mütesellimi şehre sokmadığı gibi, paşaya ihtiyaçlarının olmadığını söyleyip, âsi tavrını takındı⁴⁴. Bunun üzerine Bağdat Serdarlığı'nı Hafız Ahmed Paşa istemiş, İstanbul hükümeti de Süleyman Paşa'yı makamına oturtmak şartıyla bu talebi kabul etmiştir.

Hafız Ahmed Paşa, Bağdat'ı muhasara edince, artık valilikten de ümidini kesen Bekir Subaşı, Osmanlılar'dan yüz çevirip, Safeviler'e el uzatmış ve Şah Abbas'a bir murahas göndererek, şehri teslim hazırlığını ve Safevi tabiliğine geçtiğini bildirmiştir.

Bağdat'ın teslimini bir müjde gibi karşılayan Şah I. Abbas, Şiiliğin "Makamât-ı Mübâreke" si olan Necef ile Kerbelâ'yı Sünnî hakimiyetinden kurtaracağından, Bekir Ağa'nın talebini derhal kabul edip kendisine on iki "terk"li bir Şiî tacıyla bir valilik menşuru göndermek üzere Hemedan Valisi Safi Kuli Han idaresinde üç yüz kişilik bir heyet göndermiş, bu heyeti Bağdat'ın teslimi ve anahtarının getirilmesi için görevlendirmiştir⁴⁵.

Safi Kuli Han'ın Bağdat'a geldiğini gören Osmanlı Serdarı Hafız Paşa, Bağdat Eyaleti'nin idaresini bir menşur ile Bekir Subaşı'na vermiştir. Bekir Subaşı istediği makama ve unvana kavuşunca pişman olarak Şah'a ihanet

⁴⁴ Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s.450

⁴⁵ İsmail Hami DANİŞMEND: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.3, İstanbul, 1961, s.327

etmiş, Safi Kuli Han'a anahtarları vermediği gibi bir kısmını öldürüp, geri kalanını da göndermiştir. Şah I. Abbas bunun üzerine hanlarına, şehri kuşatmalarını emretmiş, şehir muhasara edilmiştir. Üç ay süren kuşatmada şehir çok zor durumda kalmış, yiyecek-âlet-edevât sorunu ortaya çıkmıştır. Şehir halkı dışarı çıkıp Şah'a tâbi oldu. Derviş Mehmed, babasının haberi olmadan Abbas Ağa denilen adamını arka kapıdan Şah'a gönderip Bağdat valiliğinin menşurunu aldı. İç kale onun elindeydi ve Bekir Subaşı'nın oğluydu⁴⁶. Derviş Mehmed, kalenin küçük kapısından düşman askerini içeri almış, birçok Sünnî, Şah Abbas'ın emriyle işkenceyle öldürülmüştür. Bekir Paşa da bunların içindedir. Şah, Derviş Mehmed'i Horasan'a sürmüş, sonra da öldürtmüştür; böylece ihânetinin cezâsını bulmuştur⁴⁷.

b – Osmanlı-İran Muharebesi

Hafız Ahmed Paşa, Bağdat'ın düştüğünü hükûmete bildirip kendisi de Diyarbakır'a döndü. Şah Abbas Bağdat'ı aldıktan sonra Karçıkay Han'ı Mardin taraflarının yağmasına yolladı, arkasından Musul ile Kerkük İranlılar'a geçti. Hafız Paşa, Şah Abbas'ın kuvvetlerinin gelme ihtimaline karşı Diyarbakır'ı koruma tedbirleri aldı. Olanları İstanbul'a bildirdi, fakat bir müddet sonra Musul ve Kerkük İranlılar'dan geri alındı⁴⁸.

Serdar Hafız Ahmed Paşa, 1625'te Bağdat'a vardı, kuşatma başladı. Şah Abbas da otuz bin kişilik kuvveti ile gelmişti. Hafız Paşa, ordu erkânı ile müşâvere edip bazıları kuşatmanın kaldırılarak Şah'ın üzerine gidilmesini, Bağdat'dan vazgeçilmesini önerirken, yeniçeri ve sipahi zabitleri Bağdat'ın alınması için uğraşılmasını teklif ettiler. Bunun üzerine Hafız Paşa, mücadeleye karar verip, Murad Paşa'yı Şah'ı karşılamak üzere bir miktar kuvvetle sevketti, ancak Murad Paşa bozulup döndü. Şah Abbas Bağdat'a ulaşınca iki ordu karşılaştı. İlkinde Şah'ın ordusu bozuldu, elçiler teâti edildi,

⁴⁶ NAÎMÂ Mustafa Efendi: a.g.e., C.2, s.280-286

⁴⁷ İsmail Hamî DANİŞMEND: a.g.e., s.328

⁴⁸ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., s.160

diğer iki karşılaşmada taraflar birbirlerine üstünlük sağlayamadılar⁴⁹. Tekrar elçiler teâti edildi. İran elçisi Osmanlı ordugâhında iken kapıkulu askerleri, yiyecek ve muhârebe edilecek mühimmât olmadığını söyleyip sadrazamın çadırına hücum ederek, Kızılbaş müttefiki olmakla suçladılar. Bu durumu İran elçisi ile gelenler seyrediyorlardı. Ocak ihtiyarları nasihat vererek yatıştırmaya çalıştılar. Yeniçerilerin bu hareketleri, Bağdat'ın alınamamasına sebep olmuştur. Çünkü Şah'ın elçilerinin dönerek durumu Şah'a bildirmeleri, Osmanlı ordusundan çekindiği için Bağdat'ı geri vereceğine dair taahhüdname de iptal edilmiştir (1626)⁵⁰.

Hafız Paşa, Halep'de iken İstanbul'daki aleyhtarları bu başarısızlığını ileri sürerek padişahı, vezîr-i âzam aleyhine çevirdiklerinden IV. Murad Hafız Paşa'yı azlederek yerine eski vezîr-i âzam Halil Paşa'yı tayin eyledi (1626). Bu sırada, Ahıska'ya sefer ilan edilmiş, Abaza'dan yardım istenmişti. Abaza ise isyan etmiş, bu mesele en önemli iç mesele haline gelmiştir. Halil Paşa, bir sefer mevsimini boş geçirmesi üzerine yerine Hüsrev Paşa tayin edildi (1627).

1629'da İran seferine hareket eden sadrazamın hedefi şehrin geri alınması idi. Bu sırada Şah Abbas ölmüş, yerine Şah Safi geçmiştir. Serdar, 1630'da Musul'a ulaştı. Kuşatma için on sekiz büyük top getirildi. Mihriban kalesi, Şehrizar'ın emniyeti için fethedildi. Bunun üzerine kırk bin kişilik bir ordu ile gelen Zeynel Han mağlup ve perişan halde geri döndü. Daha sonra, Kazvin'e yakın olan Hemedan'a gelindi, oradan Dergüzin'e geçildi. Sonunda Bağdat'a gidilmeye karar verildi⁵¹.

Osmanlı ordusu, yolda kendisine baskın yapan Lûristan beyini ağır şekilde bozguna uğrattıktan sonra Bağdat'a gelip muhâsara etti. Atılan toplar ve yapılan hücumlardan bir sonuç alınamadı. Murtaza ve Zor Paşalar gibi değerli komutanlar şehit edildi. 1630 Ekimde dönüş kararı verilerek Musul'a

⁴⁹ Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s.452

⁵⁰ Ahmed-RASİM: a.g.e., s.26-27

⁵¹ İsmail Hami DANIŞMEND: a.g.e., s.346-348

gelindi. Bağdat'ın geri alınmadığını duyan İran beyleri taarruza geçip Dertenk, Şehr-i Zor, Hille'yi aldılar⁵².

5- Kırım Hanlığı Meselesi

Sultan I. Ahmed tarafından Kırımın meşhur şair ve mücahid hanlarından Gazi Giray'a 1608 Mart'ında (16 Zilkade 1016) bir ferman verilerek bundan sonra hanlığın Gazi Giray evladına aidiyeti kabul ve tasdik olunmuştu. Gazi Giray ölünce, İstanbul'dan beratı gitmeden evvel yerine geçen oğlu Tohtamış, hanlığa geçmişti. Tohtamış'ın kendi kendine hanlığa geçmesini bazı devlet erkani hoş görmediklerinden, Gazi Giray'ın yerine Sultan I. Ahmed'in fermanının hilafına küçük kardeşi Selâmet Giray Hanlığa ve Saadet Giray'ın oğlu Mehmed Giray da Kalgaylığa uygun görülüp, deniz yoluyla Kırım'a gönderildiler(1016 Zilhicce/1608 Nisan)⁵³.

Tohtamış haklı olarak hanlık menşurunu beklerken bunun, amcası Selamet Giray'a verildiğini duyunca öldürölmekten korkarak kardeşi Sefer Giray ile birlikte kara yolu ile Rumeli'ye gelirlerken yolda Kalgay Mehmed Giray'a rastlayıp, onunla müsademen sonra maktul düşmüşlerdir⁵⁴.

Kalgay Mehmed Giray'ın validesi tarafından münasebetinden dolayı Çerkezler arasında bulunan Şahin Giray ile mektuplaşarak Kırım Hanlığı'nı elde etmek istemelerinin anlaşılması üzerine Mehmed Giray'ın idam edilmesi hakkında karar verilmişti. Durumdan haberdar olan Mehmed Giray hemen kardeşi Şahin Giray'ın yanına kaçmış ve yerine Canbey Giray Kalgay ve Devlet Giray da nureddin olmuşlardır⁵⁵.

Selamet Giray iki yıl sonra ölmüş ve yerine Canbey Giray kırım Hanlığına tayin edilmiştir(1019/1610). Selamet Giray zamanında Kafkasya'ya kaçmış olan Mehmed giray ile Şahin Giray, Canbey Giray 'ın hanlığını

⁵² İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., s.169

⁵³ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., s. 171.

⁵⁴ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., s. 171.

duyunca Akkerman taraflarında yurt tutup, Rusya'ya akın yaparak elde ettikleri esirleri satmak suretiyle geçiniyorlardı. Bu sebeple yanlarında epey çapulcu toplamışlardı. Canbey Giray bu durumdan endişelenerek oradan uzaklaşmaları için İstanbul'dan emir getirtti ve onlarla çarpışarak dağılmalarını sağladı. Mehmed ve Şahin Giray yaralı olarak kurtuldularsa da diğer kardeşleri Çoban Giray maktul düştü. Bunları tekrar faaliyete geçeceğini haber alan Vezir-i âzam Nasuh Paşa, Mehmed Giray'ı hanlık vadiyle ve tatlı dille itaat ettirerek dört yüz kadar maiyeti ile getirtti. I. Ahmed, Mehmed Giray'ı kabul etmiş(1021/1612), Vefa'da kendisine bir konak tahsis edilmiştir. Sultan I. Ahmed'in Edirne'de bir av esnasında peşine düştüğü âhuyu kovalarken, takipten haberi olmayan Mehmed Giray, okla âhuyu vurmuş, Sultan I. Ahmed'in buna canı sıkılmış ise de sesini çıkartmamış, fakat etrafındaki riyakarlar "atılan ok ya padişahımıza rest gelseydi" diye söylenerek Mehmed Giray'ı Yedikule'ye hapsedirmişlerdir⁵⁶. Mehmed Giray'ın bu vaziyetini duyan kardeşi Şahin Giray İran'a kaçmış ve Mehmed Giray'da Sultan I. Ahmed'in ölümüne kadar beş sene Yedikule'de kalıp sonra kaçmağa muvaffak olmuş fakat Bulgaristan'da Pravadi taraflarında yakalanarak İstanbul'a getirilip eyvela Yedikule'ye hapsedilmiş ve sonra Rodos Adasına gönderilmiştir

Canibeg Giray azledilince Mehmed Giray Rodos'tan Kırım'a gönderilerek han tayin edildi. Kardeşi Şahin Giray da Kalgay yapıldı. Bundan sonra Mehmed Giray ve Şahin Giray Kırımda kendilerine muhalif olanları ortadan kaldırdılar veya kaçırttılar. Bu durum İstanbul'un dikkatini çekiyor fakat şimdilik üzerinde durulmuyordu. Fakat işin had safhaya gelmesi üzerine vaktiyle Rodos'a gönderilmiş olan Canibeg Giray Kefe'ye gönderilip Han tayin edildi. Fakat Mehmed Giray azli kabul etmediği gibi, halk da ona arka çıktı. Bu durumda İstanbul zor durumda kaldı. Hükümetin sözünü dinletmek için Kaptan-ı Derya Recep Paşa'yı Kırım'a gönderdi. Fakat işler istenildiği gitmeyip sonunda Mehmed Giray makamında bırakıldı⁵⁷.

⁵⁵ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., s. 171-172.

⁵⁶ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., s. 172.

⁵⁷ Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s.454.

Hükümetin Kırım Hanlığı meselesinde kararından dönmek zorunda kalışı itibarının zedelenmesine sebep olmuştu. Diğer taraftan Mehmed Giray güçlenmiş, muhaliflerini ezme fırsatını ele geçirmişti. İyice şımaran Şahin Giray Ulu Nogay Mirzalarından olup Hotin Savaşı'ndaki hizmetlerinden dolayı kendisine Silistre Beylerbeyliği verilen Kantemir Paşa'nın Kırım'daki ailesini yok etti. Bütün bunlarla da kalmayıp, Akkerman, Kili, İsmail ve Yergöğü'yü yağmaladı. Kantemir paşa bizzat İstanbul'a gelip durumu arz ederek Şahin Giray ile mücadele izni aldı. Silistre taraflarından kuvvet toplayarak Şahin Giray'ı mağlup etti. Ancak kendisini elinden kaçırdı. Hükümet kırım meselesinde kaybettiği itibarını kurtarmak için 1628 yılında Mehmed Giray'ı azledip, Canibeg Giray'ı tekrar hanlığa tayin etti. Bu defa 60 kadirga ile 35 firkateynlik bir kuvvet Kefe'ye gönderildi. Karadan da önemli bir kuvvet sevk edildi. Asiler mağlup olup Lehistan firar ettiler. Canibeg Giray Kırım tahtına oturtulup, Özi Suyu kenarında Özi Kalesi inşa edildi. Mehmed Giray ve Şahin Giray Lehliler ve Ruslardan aldıkları kuvvetlerle Canibeg Giray üzerine yürüdüler. Mehmed Giray mağlup ve maktul oldu. Kardeşi Şahin Giray da tekrar firar etti. Kırım meselesi Osmanlı Devleti'ni uzun zaman uğraştırarak bir müddet devletin başına büyük bir dert olmuştur⁵⁸.

6- Kazak Taaruzları

Kırım meselesini düzene koymaya çalışan devlet, donanmayı Kefe'ye göndermiş ve Karadeniz korumasız kalmıştı. Bu fırsatı ganimet bilen don kazakları 150 kadar şayka denilen küçük gemileriyle Boğaziçi'ne girip Yeniköy ile Sarıyer'de yağmalar yaptılar. Olayın İstanbul'da öğrenilmesi üzerine bostancılar ve sekbanlar gemilere bindirilip kazakların üzerine sevk edildi. Fakat Kazaklar derhal şaykalarına binip bölgeden uzaklaştılar. Bu durum İstanbul halkı arasında hayret ve endişe uyandırmıştır. Kazakları

⁵⁸ Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s.454.

Lehistan'ın sevkettiği ihtimali belirmiş ve bu ülkeye karşı büyük bir hiddet uyanmıştır(1624)⁵⁹.

Kazak taarruzlarını önlemek ve Karadeniz yolunu kapatmak üzere Kapdan-ı Derya Recep Paşa 43 parça gemi ile Karadeniz'e açıldı. Aylarca şaykalar arandım ve gemilerin bir kısmı hasar gördü. Nihayet Köstence'nin kuzeyinde Karaharman açıklarında 350 şayka ile karşılaşıldı. Her şaykada 50 tüfekçi olup, her bir gemi 20-30 şayka ile kuşatıldı. Osmanlı gemiler rüzgar olmadığından zor durumda kaldı⁶⁰. Ancak şiddetli bir mücadele başladı. Top ateşi ile Kazaklar gemilerden uzak tutuldu. Bir çok Kazak telef oldu ve şaykaları battı. 350 şaykadan 30-40 kadarı kurtulup firar etti. 172 şayka ele geçirilmiş diğerleri batmıştır. Ayrıca 781 esir alınmıştır. Donanma İstanbul'a dönünce Kapudan-ı derya Recep Paşa ve diğer gemi kaptanları hil'atler giydirilerek taltif edildiler. Uzun zamandır Türk sahillerine musallat olan Kazaklar böylece imha edilmişler ve bu tehlike Türk sularından uzaklaştırılmıştır⁶¹.

7- İstanbul'un Durumu

İstanbul'da da durum Anadolu'dan farksızdır. IV. Murad, çocuk denecek yaşına rağmen saltanat işerine yabancı kalmayarak, her işi öğrenmek ve mahiyetini anlamak istiyordu. Çok zeki ve seri kavrayışlı ve hafızası kuvvetli olan genç hükümdarın yaşı ilerledikçe devlet işlerine alakası artmakta idi. Abaza vakası ve İran muharebesi sebebiyle kapıkulu ocaklarının

⁵⁹ NAİMÂ Mustafa Efendi: a.g.e., II. 340; Mücteba İLGÜREL:: a.g.m., s.455.;

⁶⁰ NAİMÂ Mustafa Efendi: a.g.e., s356-357-358'den naklen " kırk üç pare kadirgadan, kapudan yanında yirmi bir kadirga bulunup geride kalanın kürekçileri zebun. Rüzgar yok... Geri kalıp henüz erişemediler. Me'lunlar dahi gemileri perakende görüp, rüzgar dahi yoktur, fırsattır çatalım, deyu yürüdüler. Zira rüzgar varken bir kadirgaya yüz şayka çatamaz. Limanlık havada (rüzgarsız) bir şayka bir kadirgaya sarılmak mümkündür. Yirmi bir kadirganın dokuzu yeniçeri gemisi idi. Kazak mağruru olup, her bir kadirgaya yirmişer otuzar şayka çattı. Ve her birinde ellişer tüfek-endaz kâfirler mevcuttu. Hepsî yürüyüp kadirgalara saldırdılar. Her geminin başı kaygusu olup, birbirine bakmadan kaldılar. Hayattan ümitleri kesilip öyle bir cenk ettiler ki felekler de melekler de tahsin edip bu cengin şiddetinden hayrette kaldılar..." ; M. Cavid BAYSUN: a.g.m., s.638.

cepheye gitmeleri, İstanbul'da ocak tegallübünü sükunete çevirmişti⁶². Ocağın zaman zaman isyanı⁶³ hep memnuniyetsizliklerden ileri gelmeyip, çok zaman mevki sahibi olmak veya düşmanlarını ortadan kaldırmak isteyenlerin, herhangi bir sebeple ocak ağalarının, sarayın, vezirlerin tahrikleri ve bol vaatleriyle olagelmıştır⁶⁴.

İstanbul'da iktidarı elinde tutmak isteyen biri Hafız Ahmed Paşa ve diğeri Boşnak Recep ve Hüsrev Paşa'lara mensup olarak birbirine rakip iki zümre bulunmakta idi. Padişah ve validesi Hafız Paşa'yı tutuyorlardı. Recep Paşa'da askeri bazı sebeplerden dolayı, devlete karşı tahrik ettiği gibi Hüsrev Paşa, kapıkulu süvarisini yani sipahi zorbalarını koruyarak serbest hareket etmelerini sağlamıştır⁶⁵.

a - Kemankeş Ali Paşa ve Mere Hüseyin Paşa'nın Katli

Padişah IV. Murad, Sadrazam Ali Paşa'nın neden olduğu idamlar sayesinde kan görmeye ve zalim olmaya alışıyordu. Önce sadaret makamında gözü olduğundan kuşkulanan Mısır Beylerbeyi Mehmed Paşa idam edilmiştir. İki gün sonra da yeniçerilerin hoşnutsuzluğu sonunda kayınbiraderi Bayram Paşa'yı görevden almak zorunda kalınca, onu divana çağırdı. Yargılandıktan sonra kafası vurulmuştur. Sultan I.Ahmed'in Mekke'ye sürdürdüğü hadımağasının koruyucusu olan Kösem Sultan'ın ısrarları karşısında sadrazam, haremağasını geri çağırmıştır⁶⁶.

Kemankeş Ali Paşa cülusa sebep oldum diye marurane hareket edip, rüşvet kapısını açmıştır⁶⁷. Kendisine karşı gelecek kimselerin vücudunu ortadan kaldırma sevdasına düşmüştü. Halil Paşa ile Gürcü Mehmed

⁶¹ NAİMÂ Mustafa Efendi: a.g.e., s.359; M. Cavid BAYSUN: a.g.m., s.637-638; Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s.455.

⁶² İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., s.177

⁶³ bkz. Askerî Alanda Yapılan İslahatların Sebepleri

⁶⁴ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., C.3, K.2, s.276

⁶⁵ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., C.3, K.2, s.177

⁶⁶ Alphonse de LAMARTINE: a.g.e., s.627

⁶⁷ Kemankeş, Sadrazam olur olmaz yarı meczup bir halde olan Sultan Mustafa'yı tahttan indirip, yerine Genç Sultan Murad'ı çıkarmıştır.

Paşa'yı, Abaza Paşa'yı mektupları ile kışkırtıyorlar diyerek iftira edip, katletmek istemişti. Yalan olduğu ortaya çıkınca, padişah bu iki paşayı azad etti. Kayınpederi Bostanzade Mehmed Efendi'yi Şeyhülislam yapmak sevdasında idi⁶⁸.

Sadrazam Kemankeş Ali Paşa, Müfti Es'ad Efendi ile iyi geçinmediği gibi Kızlarağsı Mustafa ile de uyuşamadı. Müftünün değiştirilmesi arzusunda bulunan Ali Paşa, Es'ad Efendi'nin çekilmek istediğini padişaha ima etti. Sultan IV. Murad, durumu incelemek isteyerek müftüden o sözün aksini öğrendi⁶⁹.

Kemankeş'in dostları, haremağasından sakınmasının kendisine tavsiye etmişlerdi. Nitekim, eski saygın durumuna kavuşan ve müftü ile işbirliğine girişen Haremağası Mustafa Efendi bu uyarıları doğrulamakta gecikmedi. Sadrazam'ın Bağdat'ın düşmüş olduğunu, Abaza Paşa isyanının genişlediğini, Safevilerin yeni zaferler kazandığını, hazinenin boşaldığını, askerin itaatsizleştiğini padişah'tan sakladığını açıkladı. Eyaletleri tam bir kargaşalık içinde bırakırken, zulüm ile sarayı korku içinde tutan sadrazamı padişaha şikayet etti⁷⁰.

Sadrazamın sahtekarlığı⁷¹, açgözlülüğü ve ihtirasından emin olan padişah, Ali Paşa'yı saraya davet ederek katlettirdi. Yerine Çerkez Mehmed Paşa getirildi (1624)⁷². Sadrazam nakit para olarak sakladığı yedi yüz milyon akçe tutarındaki serveti, devlet hazinesinin eksikliğini kapattı⁷³.

Mere Hüseyin Paşa'da yeniçerilere baş olmak arzusu ve kaymakamlığa göz dikmekle suçlanmıştır. Devletin başına gelen felaketlerin

⁶⁸ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C. II. S.296.

⁶⁹ Joseph Von Purgstall HAMMER: a.g.e., s.31

⁷⁰ Alphonse de LAMARTINE: a.g.e., s.627

⁷¹ Ali Paşa, Padişah ne zaman sorsa "gayr-ı vâkidir" diye yalan ve dolan ile onu aldatırdı. (Solakzâde: a.g.e., s.516)

⁷² Evliya ÇELEBİ: Seyahatname, Haz. Mümin ÇEVİK (Üçdal- Belde Yayınları, İstanbul: 1986), C.1-2, s. 164.; Ahmed MUMCU: Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl, Ankara, 1988, s.90;

⁷³ Alphonse de LAMARTINE: a.g.e., s.628

bir kısmının sorumlusu ve yarattığı entrikaları altında kalan Mere Hüseyin Paşa da boğduruldu⁷⁴.

b - Hüsrev Paşa'nın Azli

Hüsrev Paşa, Halil Paşa'nın âsi Abaza Mehmed Paşa'yı elde edememesi nedeniyle Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin tavsiyesi ile veziriazam olmuştur (1628). Abaza'nın isyanını bastırmaya muvaffak olmuş, onu İstanbul'a getirmiştir. Bu başarısı ile o derece nüfuz ve iktidar kazanmış ve pervasızca ve şiddetle hareket etmeye başlamıştı ki, kimse ona karşı cevap veremiyordu. Abaza isyanı sırasında, intizamsızlık ve serkeşlik gösteren askeri şiddetle cezalandırmıştır⁷⁵. Bütün sertliğine rağmen, kapıkulu askerlerinin menfaatlerine dokunmadığı gibi, onların içinde iş yapan adamları, bilhassa fiilen siyasî işlere bulaşmış olanları himaye etmekteydi. Recep Paşa ile beraber askeri ihtilaflara karışmış adamların hamisi konumundaydı.

Askerin Hüsrev Paşa'yı istemesinin bir sebebi de; Gürcü Mehmed Paşa'nın sadareti zamanında çıkan ve askerin II. Osman'ın katlinden beri aldıkları mülazemet usulünün yolsuzluklarına son verilmesi, defter kayıtlarının usulüne uygun tutulması hakkındaki fermanının hükümlerini tesirsiz kılarak, cizyelerin toplanmasını sipahilere verilen bir hizmete bol gulamiye tahsis etmesi, reayaya çeşitli vergiler koyup, bunları askere vermesiydi⁷⁶. Yeniçeri katibi onun yüzünden azledilmişti. Padişahın izni olmadan yeniçeri kaydetmemek üzere kesin emir alan yeniçeri katibi Mehmed Efendi, Hüsrev'in bir çok acemi oğlanı yeniçeri kaydetmesi için, verdiği emri yerine getirmeyeceğini bildirdi. Mehmed Efendi sahte esamaları temizlediği ve bir çok yeniçeriye bu yolda sağladıkları kazançta mahrum

⁷⁴ Joseph Von Purgstall HAMMER: a.g.e., s.32

⁷⁵ Halil İNALCIK: "Hüsrev Paşa", *IA*, C.5, İstanbul, 1993 , s.607 ; M. Cavid BAYSUN: a.g.m., s.626.

⁷⁶ Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.122-123

ettikleri için, bunlar ona düşman kesilmişlerdi. Sadrazam ile aralarındaki ayrılığı, fırsat bilip, katibin üzerine çullandılar. Hüsrev Paşa, bunun üzerine Mehmed Efendi'yi padişaha azlettirdi. Yerine kendi adamlarından Osman Efendi'yi getirtti⁷⁷. Böylece yeniçeri ocağını kendi iktidarının başlıca desteği haline getirdi.

Padişah, Bayram Paşa'yı Mısır Eyaleti'nden azil ve İstanbul'a davet etmişti. Bu sırada askerden bir takım şikayetlerin gelmesi üzerine, Hüsrev Paşa bu fitnenin Bayram Paşa'dan kaynaklandığını ileri sürerek, padişah Bayram Paşa'yı önce hapsetti, daha sonra affederek inayetine mazhar oldu. Tekrar eskisi gibi vezirlik verildi.

Hüsrev Paşa'nın gururu, müstakil hareketleri gitgide çoğalıp, dilediği gibi memuriyet sahiplerinin memuriyetlerini değiştirip, beğenmediklerine azil ve hakaret ederdi. Bütün halk, ona mensup olmak sevdasına düşmüştü⁷⁸.

1629'da İran Seferi'ne hareket eden Hüsrev Paşa'nın hedefi Bağdat'ın geri alınması idi. Sefer sırasında katil ve tehdit ile iş görmek istemesi, Kürt beyleri tarafından aldatılıp İran topraklarında lüzumsuz blöfler yapması, boş zaman geçirmesi, Bağdat muhasarasında eli boş dönmesi, İran sınırındaki bazı yerlere, bir miktar asker koyarak, sonra bunların, İranlıların eline esir düşmesi gibi durumlara sebep olmuştur⁷⁹. Çoktan beri paşadan şikayet gelmesi üzerine, IV. Murad, artık idareyi ele almaya yeltendiğinden sadrazamı azlederek yerine Hafız Ahmed Paşa'yı getirdi⁸⁰.

c - Hüsrev Paşa'nın Azline Yeniçerilerin Muhalefeti

Hüsrev Paş, azledilmesi üzerine Diyarbakır'dan ayrılmıştı. Asker hem başı boş, hem de parasızdı. Önce Defterdar Ömer Efendi'den ulufelerini istemişler fakat alamamışlardı. Bunun üzerine asker Diyarbakır sokaklarını yağmaya başlayıp, halka eziyet etmekteydiler.

⁷⁷ Halil İNALCIK: a.g.m., s.607

⁷⁸ NAİMÂ Mustafa Efendi: a.g.e., C.2, s.444.

⁷⁹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., s.169

Sipahi zorbaları bunları himayelerine alıp, her zorbanın yüzlerce taraftarı olmuştu. Bu zorbaların başı Dağlar Delisi Süleyman adında bir sipahi idi. Bu zorbaların hepsi anlaşıp, Hüsrev Paşa'nın tekrar sadarete getirilmesinde ittifak etmişlerdi⁸¹.

Hafız Paşa veziriazam olunca, veziriazam sarayında şeyhülislâm ve devlet erkânıyla İstanbul'daki ocak zabıtları toplanarak, padişahın askerin durumu hakkında sorduğu suali görüşürler: Aradan oldukça zaman geçmiş ve asker taşrada kışlamış, Hemedan Seferi ve Bağdat Muhasarası sebebiyle çok zahmet çekilmiş olduğundan ocakların İstanbul'a getirilmesine karara verdiler. Bunun üzerine gelmeleri için davet fermanı gönderildi (23 Rebiülâhir 1041/ 18 Kasım 1631). Ocaklar İstanbul'a getirilirken maaş alacakları için, zorba sipahiler diğer sipahilerle birlikte gelip, şehir bunlarla dolarak asayiş bozuldu⁸².

İstanbul'da kıdemli vezirlerden olan Recep Paşa, Hüsrev Paşa'dan önce veziriazamlığı ümit ederken, kendisine verilmeyerek Hüsrev Paşa veziri azam tayin edilmiştir. Bu defa da yine ümit ettiği gibi olmayıp Hafız Ahmed Paşa veziriazamlık makamına getirilmiştir. Bu durumdan dolayı üzülmüş ve bir isyan ile sadareti elde etmek isteyerek İstanbul'a gelen sipahi zorbalarının ele başlarını ve Hüsrev Paşa taraftarlarını ve yeniçerileri el altından tahrik etmiştir. Hüsrev Paşa'da askeri tahrik edenlerdendi. Bu tahrik olayı yeniçerilerin Atmeydanı'nda toplanıp olay çıkarmalarına neden olmuştur⁸³.

8 - Devlet İdaresinde Kösem Sultan'ın Etkisi

I. Ahmed devrinden itibaren, altı padişah dönemini geçiren Kösem Sultan, çoğunlukla "Valide Sultan " ve " Büyük Valide Sultan " sıfatı ile birinci

⁸⁰ M. Çağatay ULUÇAY: Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri(XII.Asırda), İstanbul, 1944, s.43.

⁸¹ Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s.460.

⁸² NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.3, s.83.

⁸³ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., s.179-180

derecede bir rol oynamıştır⁸⁴. Sultan Mustafa'nın her iki saltanatı sırasında oğlu adına kararları annesi vermiştir. Kösem Sultan, yetkiyi tek başına kullanmamış, sadece padişah tarafından yapılabilecek işleri üstlenmiştir. Örneğin, yüksek mevkilere yapılan tayinleri kontrol etmiştir⁸⁵.

Sultan IV. Murad tahta çıkınca, naipliğini üstlenmiştir. Kösem Sultan, padişahın ya da hanedanının değil de kendi iktidarını korumak amacıyla hareket etmekle suçlanmıştır. Ona, şöhretini kazandırmış görünen şey, oğullarından birini diğerinden üstün tutarak, imparatorluğun kaderini etkileme gücüdür⁸⁶.

Kösem Sultan, oğlunu tahta geçme mücadelesinde korurken, eğitmen olarak da önemli rol oynamıştır. Şehzadeler artık sancağa çıkmadıkları için, eğitim ve öğretimi saray içinde sınırlıdır. Bu şartlar altında Kösem Sultan'ın, oğlunun politik eğitim yönünün büyük bir kısmını üstlenmesi tabidir. Ayrıca idarî problemleri ve protokolü önemli ölçüde kavramıştır⁸⁷.

Kösem Sultan'ın politik tecrübesi ile ilgili olarak, IV. Murad'ın tahta çıkmasından kısa bir süre sonra yollanan Venedik elçilik mektubu şöyle söz eder:

" Tüm güç ve otorite, Sultan Mustafa'nın annesinden tamamen farklı, yaşamın en güzel ve verimli çağında yüksek bir ruh ve kafaya sahip, koçasının saltanatı sırasında yönetime sık sık katılmış bir kadın olan annedir⁸⁸ . Venedik mektubundan bir ay önce, İngiliz Elçisi Roe aynı doğrultuda, yeni sultanın " akıllı ve yürekli bir adam olan babasını da yönetmiş olan annesi tarafından yönetileceğini öngörüyordu⁸⁹.

Valide Sultan; Devlet adamlarının , padişahın davranışlarını istedikleri kıyama getirmek için baş vurdukları başlıca aracıdır⁹⁰. 1634'te şeyhülislâm,

⁸⁴ HAMİT ve MUHSİN: *Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1930, s.183

⁸⁵ Leslie P. PEIRCE: *Harem-i Hümayun -Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümrânlık ve Kadınlar-*, Çev. Ayşe BERKTAY,(İstanbul: 1996), s.331

⁸⁶ Leslie P. PEIRCE:a.g.e.,s.142

⁸⁷ HASIRCIZADE: *Osmanlı Padişahları*,(İstanbul, 1983) s.208; Leslie P. PEIRCE:a.g.e.,s.312-313

⁸⁸ Joseph Von Purgstall HAMMER: a.g.e.,s.14

⁸⁹ Leslie P. PEIRCE:a.g.e.,s.314, naklen Sir Thomas ROE: *The Negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte*, Londra, 1740

⁹⁰ Leslie P. PEIRCE: a.g.e.,s.317-318

oğluna yol göstermesi için Valide Sultan'a baş vurmuştur. IV. Murad'ın İznik kadısını küçük bir suçtan idam ettirmesinden büyük üzüntü duyan Şeyhülislâm Ahizâde Hüseyin Efendi, IV. Murad'a din teşkilatının ileri gelen üyelerine gereğince davranması konusunda telkinde bulunması için Kösem Sultan'a dilekçe vermiş, bu olay da şeyhülislâm için feci sonuçlar doğurmuştur.

Valide Sultan, yol gösterme dışında her an tetikte durarak oğlunu, özellikle o İstanbul'da olmadığı sıralarda korumaya devam etmiştir. Görev süresinin devamı, oğlununkine bağlı olduğundan, onun en güvenilir ve dikkatli müttefikidir. Özellikle, hanedanın bu geçiş döneminde, sürekli varolan tahta ihanet tehlikesi, onun padişahı korumaya çalışmasını şehzade iken koruduğu gibi gerekli kılıyordu⁹¹. 1634'te Kösem Sultan, hızla hareket ederek, Bursa civarındaki bir saltanat alayı nedeniyle İstanbul'da bulunmayan IV. Murad'ı, bir ihanet tehlikesinden korumuştur. IV. Murad'ın İznik kadısını idam ettirmesi İstanbul din teşkilatı içinde öyle bir hoşnutsuzluk yaratmıştı ki, kentte Şeyhülislâm Ahizade Hüseyin Efendi'nin halkı sultana karşı galeyana getirmeye çalıştığı, padişahı devireceği söylentileri dolaşmaya başlamıştı. Şeyhülislâma yönelik suçlamalar Valide Sultan'ın dikkatine sunulunca, o da elinden geldiğince çabuk başkente dönmesi için IV. Murad'a haber yolladı. Hüseyin Efendi boğduruldu.

Valide Sultan ve sadrazam hükümette en güçlü iki kişi olarak işbirliği içinde olmuşlardır. Bağdat'ın IV. Murad'ın tahta çıktıktan bir yıl sonra Safevilere kaptırılması, kenti geri almak için masraflı bir sefer açılmasını gerektirmiştir. Kösem Sultan'ın sadrazam ile yazışmaları, sadrazamın orduya levazimat, askerlere ücret tedariki sağlayacak parayı bulmakta Valide Sultan'ın yardımına güvendiğini gösterir. Mısır valisi ve Kösem Sultan'ın damadı Bayram Paşa, bir çok konu hakkında doğrudan valide sultana yazmış, o da valinin mektuplarının muhtevasını, bu konular üzerine kendi düşünceleriyle birlikte sadrazama iletmışti. Ele alınan konular arasında, barut

⁹¹ Leslie P. PEIRCE:: a.g.e.,s.320

teminindeki gecikme, Yemen'deki sorunlar, eyaletin gelirindeki düşme sayılabilir⁹².

Valide Kösem Sultan'ın diplomatik tercihleri her zaman padişah ile aynı olmamıştır. Kösem Sultan ile IV. Murad İspanya ile barışın akıllıca olup olmadığı konusunda görüş ayrılına düşmüşlerdi. 1625 ' de yazılan bir Venedik raporuna göre; " Emperyalistler ve İspanyollar , sultanın annesinin desteği ile işin olumlu geliştiğini ilan etmişler" idi. Bir yıl sonra bir Venedik elçisi sultanın " yaşını aşan bir sağduyu ile " Kaptan-ı Derya Recep Paşa ve Mısır Valisi Bayram Paşa hariç çoğu ileri gelen devlet adamı gibi " ateşkese karşı olduğunu" bildiriyor ve İspanyolların umutlarını bu ikisine ve sultanın annesi ve kız kardeşine bağladığını kaydediyordu⁹³.

Yine Kösem Sultan, Abaza isyanı henüz başladığında, padişah katilleri hakkında müftüye intikam fetvası çıkartmış, ayrıca kendisi de Abaza'ya cesaret verici mektup yazarak, " kuvvetlen, cesur ol ve Allah oğlumun masumiyeti namına yardımcın olsun" demiştir. Gizlice mektup Abaza'ya götürüldüğünde çok sevimmış, şehrin ileri gelenlerine emirnâmenin rüyasında Hz. Ali'nin kendisine verdiğini söylemiştir. Kösem Sultan'ın bu davranışı Abaza'ya cesaret verdiğinden isyanı⁹⁴ devleti yıllarca meşgul etmiş, kargaşaya sürüklemiştir. İsyan bastırılıp, Abaza padişah huzuruna götürülünce, Valide Sultan'ın bu mektubunu ve müftünün fetvasını padişahın önüne koymuştur. Tabii padişah, isyan başladığı sıralarda henüz tahta çıktığından bir şey yapamamış, az çok validesi vasıtasıyla olup biteni bildiği halde, idareyi ele alacak kuvvete sahip oluncaya kadar beklemiştir⁹⁵.

Kösem Sultan, kızlarını ve kız torunlarının evliliklerini düzenleyerek, eşlerinin kendi politik müttefiki olması gibi politik çıkarlar sağlamıştır. 1626'da Sadrazam Hafız Ahmed Paşa'ya yazarak kızlarından biriyle evlenmesini önermiştir⁹⁶.

⁹² Leslie P. PEIRCE: a.g.e., s.331-332

⁹³ Leslie P. PEIRCE: a.g.e. , s.301

⁹⁴ bkz. Anadolu'nun Durumu ve Abaza Mehmed Paşa Meselesi

⁹⁵ Hrand ANDREASYAN: "Abaza Mehmed Paşa", *Tarih Dergisi*, C.17, S.22'den ayrı basım, İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1968, s.134-135

⁹⁶ Leslie P. PEIRCE: a.g.e., s.197

XVI. yy'ın ikinci yarısında genişleyen Valide Sultan'ın güç ve statüsünün yarattığı sorunlar da vardır. Bir kez tahta çıkan ya da kendilerini yönetimin dizginlerini ellerine alabilecek hisseden bütün padişahlar, annelerinin nüfuzunu hoş karşılamamışlardır. Valide Sultan, kamusal bir statü edinip yönetimde meşru bir yetki talep edince, daha önce baba ile oğul arasında ortaya çıkan ve iktidar üzerindeki hak iddiasının kaçınılmaz özelliği olan gerginlikler, ana-oğul ilişkisine aktarılmıştır.

Padişahın en zor işi şüphesiz yakın danışmanları arasında imparatorluğun istikrarı ve refahı, dolayısıyla da tahtın güvenliği için en yararlı tavsiyeleri hangisinin yaptığını anlamaktır. Valide Sultan'ın kariyeri, en son padişaha bağlı idiyse de, gücünün tek kaynağı padişah değildir. Geniş nüfuz ağıları vardır: Kızları ileri gelen devlet adamları ile eylidir. Azat edilmiş köleleri saray dışındaki önemli müttefikleridir. Yüksek rütbeli hadım karaağalar, ya da padişah hocası gibi Enderun görevlileri üzerindeki etkisi önemlidir. Valide Sultan'ın bu ağıları besleyebilmesi, taraftarlarını nüfuzlu ve kazancı bol makamlarla ödüllendirmesini gerektiriyor, dolayısıyla hükümet kaynaklarından mümkün olduğu kadar çoğunu ele geçirmek isteyeceği anlamına geliyordu. Bu onu padişahın diğer yakın danışmanlarıyla - vezirler, şeyhülislâm, Darüssaade ağası, sultanın hocası, erkek ve kadın gözdeleleriyle - rekabet içine sokuyordu. Bu nüfuz yarışında padişahın annesi korkulacak bir rakipti.

Padişah, annesinin kendi yandaşlarını yada çıkarlarını öne çıkarma girişimlerine yüz vermeye her zaman razı olamaz, özellikle de kendi çıkarlarıyla çatıştığı zaman müsaade etmez.

IV. Murad'ın bağımsızlık istekleri, 1628'de başlamıştır. Kösem Sultan da, Sultan IV. Murad'ın kendisinin vesayetinden çıktığını ve giderek işleri kendi başına idare edeceği gerçeğini kabullenmiştir⁹⁷. Bir mektup, genç padişaha, eğer Kösem Sultan kendisi yol göstermiyorsa, sadrazamın yol göstermesi ve disipline edilmesi kaygısını ortaya koymaktadır⁹⁸.

⁹⁷ Leslie P. PEIRCE: a.g.e., s.321-327

⁹⁸ Leslie P. PEIRCE: a.g.e., s.325-326

1628'de padişah, Kösem Sultan ile kızı Fatma'nın kocası Kaptan-ı Derya Çatalca Hasan Paşa arasındaki damatlık bağıını koparmak üzere harekete geçmiş, annesinin Hasan Paşa'yı aşırı derecede korumasına öfkelenen IV. Murad, evliliği bozdurtmuştur⁹⁹. Hasan Paşa, hem Valide Sultan'ın hem de güçlü darüssade ağasının himayesindedir. IV. Murad'ın başka açılardan başarılı olan Kaptan Paşaya karşı bu hareketi, iç saray danışmanlarının nüfuzunu silkip atmak ve yönetimin önde gelen ve güçlü görevlilerini kendi denetlemek istemesi sonucu olabilir. IV. Murad, hakimiyeti ele geçirecek kaynak ve kişisel otoriteyi sağlayıncaya kadar beklemiştir. İdareyi ele aldıktan sonra da annesinin nasihatlerine güvenmiştir. Ahizade olayının gösterdiği gibi, başkentte olmadığı zaman çıkarlarının korunmasında annesine güvenmiştir. Ancak, hareketlerinde hiç bir kısıtlamaya tahammül etmediğinden, annesine geniş nüfuz alanı tanımamıştır. IV. Murad ve annesi Kösem Sultan, birbirlerinin resmi rolüne saygılı olmuşlardır¹⁰⁰.

II- SULTAN IV. MURAD'IN İDAREYİ ELE ALMASI

Sultan IV. Murad on iki yaşına henüz bastığı sıralarda tahta çıktığından, yıllarca annesi Mahpeyker Kösem Sultan'ın vesâyeti altında saltanat sürmüş, devletin kaderi Vâlide Sultan ile vezîriâzamların ve bilhassa sipahi ve yeniçeri zorbalarının elinde kalmıştır¹⁰¹. Bu dönem, onun için bir hazırlık devresi olmuş, içinde yaşadığı fecî hâdiseler onu müşâhedelere, incelemelere, düşünmeye sevk etmiş, böylece zekâsı ve uyanıklığı ile kendi kendini yetiştirmiş, yirmi yaşından sonra tam bir hazırlıkla yeni tahta geçen hükümdar gibi duruma hâkim ve kararlı bir padişah olmuştur¹⁰². Genç padişah yaşı ilerledikçe işleri Kızlarağası Mustafa Ağa'nın yardımı ile yürüten Valide Sultan'ın vesayeti ağır gelmeye başlıyor, kuvvetli bir iradeye ve dirayete

⁹⁹ Joseph Von Purgstall HAMMER: a.g.e., s.102, dipnot 281

¹⁰⁰ Leslie P. PEIRCE: a.g.e., s.327

¹⁰¹ İsmail Hami DANIŞMEND: a.g.e., s .354.

malik olduğunu isbat eden, arasına kıyafet değiştirerek şehirde dolaşıp her şeyin özüne vakıf olmaya çalışan IV. Murad, devletin idaresini ele almaya hazırlanmaktadır¹⁰³.

Genç padişah yaşı ilerledikçe, işleri Kızlarağası Mustafa Ağa'nın yardımı ile yürüten Valide Kösem Sultan'ın vesayeti ağır gelmeye başlamakta

IV. Murad, idâreyi eline almaya, İstanbul ve taşradaki bütün isyanlara, zorbalıklara, devlet otoritesine aykırı bütün davranışlara son vermeye karar vermiştir. Bütün bu olaylara Hüsrev Paşa ve Recep Paşa'nın sebep olduğunu biliyor, fakat büyük sabır gösteriyor, zaman gelmeden yapacağı herhangi bir hareketten saltanat makamını yıpratacağını, başarısızlığa götüreceğini, anarşinin daha yıllarca sürmesine sebep olacağını tahmin edebiliyordu¹⁰⁴.

Sonunda isyancılar arasındaki bölünmeler padişahı, başkenti ve halkı kurtardı. Recep Paşa, kendine güç ve servet sağlamak için bazı isyancı elebaşılarını öldürttü. Yeniçeri gruplarını kendisine karşı örgütleyen hasımları ortaya çıktı. İstanbul'a gelen yeni isyancılar kendilerinden önce gelen ve soygunu kendi hakları olarak görenlerle çatıştılar. Bu aşırılıkları halkı bıktırması ve isyancılar arasındaki bölünmeler sonunda padişah durumu kendi lehine çevirmeyi başardı¹⁰⁵. Kendisini geniş halk kitlesi desteklediği gibi, askerın büyük bir kısmı da taraftardı. Sultan Murad, yakınları vasıtasıyla sözüne güvenilecek adamlar ile zorba hareketlerine karışanlardan bir kısmı ile, dolayısıyla temas kurdu. Bunlardan aldığı bilgi ile önce isyan hareketlerine neden olanların ortadan kaldırılma çarelerini araştırdı¹⁰⁶.

1625'te Bağdat seferi ile görevlendirilen sadrazam Hafız Ahmed Paşa'ya, Der-i Devletten emir gelip " Seferden dönüş sırasında sipahi taifesi eskiden olageldiği üzere mülazım yazılmayıp, bu tarafa gelenlerin ellerinde birer ikişer ruûs ile aldıkları vazifeler, eskiden mülazımlara ait olmayıp, kimi memuriyet ve emanet, kimi mukatalar ve tevliyet ve evkafa müteallik nezaret

¹⁰² Vasfi Mahir KOCATÜRK: Osmanlı Padişahları, Ankara, 1962, s. 216.

¹⁰³ Cavid BAYSUN: a.g.m., 627

¹⁰⁴ Yılmaz ÖZTUNA: Büyük Türkiye Tarihi, C.5, İstanbul, 1983, s. 217.

¹⁰⁵ Stanford SHAW: a.g.e., s. 272.

¹⁰⁶ Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s. 127.

ve katiplik ve cibayet (gelir toplama) olmakla mukataa malları eskiden üçer sene birbirinin zararını beslemek üzere eminlere verilirken mülazımlara her altı ayda bir hizmet olmak üzere, mukatalara el konmakla , bir senenin mahsulü malum olmayıp mukataa malları tamamen telef ve hazinenin geliri azalmıştır.

Evkaf mukataaları dahi üçer sene bir tahvil ile verilirken anları ve meşrutaları bir elden bir ele satmakla evkaf malı ziyan, camiler ve mescitler muattal olmak derecesine varıp saltanat namusu zedelenmekle bundan sonra eskiden olduğundan başka mülazım yazmayasın! Ve hizmetlerin ve bundan sonra mülazımlara verilmesine katiyen razı değilim, verenlere ve alanlara her türlü eziyet olunmak karardır. Deyu bu hükmü hümayunu kendilerine okuyasın. Ne sefere giderken bölük halkı ve yeniçeri ve sair kul taifesini ve sonra ölenleri deftere yazıp Rikab-ı Hümayunuma gönderesin. Ve bundan sonra bölük ve yeniçerilik ve sair dirlik tevcih etmeyip muhkem zaptedesin” diye başvurmakla zabıtlar davet edilip, hükm-i hümayun bildirildi. Sıkı sıkı tenbih edildi. Fakat Mülazımlığın, bildirildiği gibi yazılması ve sayılan hizmetlerin men edilmesi sefer sırasında mümkün olmadı. Sonra daha sükunetli bir zamanda askeri karışıklılardan dolayı Der-i Devlette yerine getirildi¹⁰⁷.

Recep Paşa katledildikten sonra yerine Tabanıyassı Mehmed Paşa veziriazamlığa getirilmiştir. Abaza Mehmed Paşa isyanını bastırmakla görevlendirilen Sadrazam Hüsrev Paşa zamanında (1627) sipahiler hareket ederek, mülazım yazılarak yatırılabilir. Hüsrev Paşa Tokatta iken yeniçeri katibi Hüseyin Efendi’yi azl edip İstanbul’a yazı ile bildirdi. Yerine Mehmed Efendi üçüncü defa yeniçeri katibi olmuştu. Padişah el öpme sırasında Mehmed Efendi’ye hitaben: - Baka bre ! Malkoç Efendi zamanında yeniçerilerin İsim defterlerinin kayıtları bozulup, ölü yerine geçmek çoğalıp, reaya çocukları ve beraya ırgatlar cümlesi yeniçeri defterine geçip, adetleri çok ve devlet hazinesine zararları fazla olmuştur. Görelim seni! Ne gûne hizmet edersin! Zinhar ve zinhar benim malumatım olmaksızın deftere bir tek

¹⁰⁷ NAİMA Mustafa Efendi:a.g.e., C.II, 395-396

isim geçirme... Kalem ve defteri bir hoş hıfzı ile ve doğruluk üzere ol... eğer bir hıyanetin ve emrime aykırı bir hareketin görülürse başını keserim ! Gzn a ! ... ” buyurarak sıkı sıkı tenbih buyurdu. Mehmed Efendi, kabul ederek huzurundan ıktı.

Mehmed Efendi dürüst dindar birisi olarak padişahın emri gereği maaş için orduya gönderilmesi gereken yüz yk akçeyi Tokatta Hüsrev Paşa'ya teslim edip defterleri düzeltmeye meşgul oldu ve zapt ve tetkikte oldukça eşaşlı çalıştı. Sahte isimlerin çoğu o zaman çıkarıldı. Mısır hazinesi gelince cizye defterleri ve maaşları verildi¹⁰⁸.

IV. Murad, Recep Paşa'nın ortadan kaldırılması ile g ve kudretini göstermiş, kendisinin de maneviyatı yükselmişti. Valide Sultan'ın vesayetinde de kurtulmuştur. Bu arada yirmi yaşında olup, son hadiseler onun daha iyi yetişmesine ve sert, haşin bir tavır takınmasına sebep olmuştu. Zorbaları mutlaka ortadan kaldırmayı planladığı gibi Sadrazam Mehmed Paşa'ya da bu konuda müsamaha etmemesi için tenbih etmişti.

Recep Paşa'nın idamından yirmi gün sonra sipahiler bir tecrbeyeye daha kalkışarak Sultan Ahmed Meydanı'nda toplandılar, haber gönderip isyan günlerinde zorla ele geçirdikleri vazifelerin kendilerine resmen tevcihini istediler.

Bu konu Osmanlı sosyal tarihi için çok önemlidir: Kanunî zamanında peş peşe gerçekleşen seferlerde hizmet hususunda artan ihtiyaçları karşılamak üzere sipahi ocağından  yüz kadar mülazım yazılmaya başlanmıştı. Seferler son bulunca onların mlazemetleri karşılığında “ hidemat-ı divaniyye”den her birinin haline uygun birer hizmet verilirdi. Bu hizmetler, cizye defterleri, vakıf tevliyetleri ve iltizam olabılırdi. Onlarda bunları mültezimlere satarak para kazanırlardı. Ancak bu muamele sefer yıllarında yapılabilirdi. Bir müddettir bu hizmetler istismar ediliyordu. Hizmetlerin miktarı  yüz iken son yıllarda on bini aşmıştı. Mülazım defterine on binden fazla nefer kayıt olmuştu. Bu yüzden taleplere bütün hidemat-ı divaniyyeden başka “ havassı hümayun voyvodalıkları “ dahi yetmemişti.

¹⁰⁸ NAİMÂ Mustafa Efendi: a.g.e., 422-423

Hatta sultan vakıflarının ve hayır eserlerinin tevliyet, kitabet, cibayet, ve nezaretlerin de sipahiler tarafından zapt olunmuştu. Bu durum vakıfları zararına olmuş ve dolayısıyla reayada bundan büyük darbe yemişti. İşte sipahileri reayaya yaptıkları bu zararı önlemek ve bazı haris vezirlerin bir makam için bu hizmetleri bol keseden dağıtmalarına engel olmak gayesiyle padişah IV. Murad bir hattı hümayun yayınladı¹⁰⁹.

Tabanıyassı Mehmed Paşa tedbirli bir vezirdi. Kul taifesinin taşkınlıkları ve tecavüzünü görüp, kökünün kazınması hususunda padişah tarafından görevlendirilmekle def edilmeleri için nazikçe hareket ederek latif hileler kullandı¹¹⁰. Sipahiler Okmeydanı'nda toplanıp " sene sonuna kadar beklemek zordur. Hizmetler tevzi edilsin " diye veziriazama bir defter vermişler, o da bunu padişaha vermişti. Sultan IV. Murad'da hattı hümayununda "Ecdad-ı İzamım zamanında müdahale etmedikleri hizmetler verilmesin; Kanun üzere diğerleri verilsin diye veziriazama bildirdi."

Sipahiler hizmetten men edildiklerini öğrenince Sultan Ahmed meydanında toplandılar¹¹¹. Padişah , sipahilerin yine bir olay çıkaracaklarını düşünerek saray içindeki Sinan Paşa Köşkü'nde bir ayak divanı emretti.

A – Sinan Paşa Köşkü Mukarreratı ve Mülazımlık İle Hizmetin Yasaklanması

Osmanlı an'anesi gereğince olağan üstü durumlarda akdedilmesi kanun olan, büyük bir şuranın toplanmasına karar verilmiş ve ilan edilmiştir. Bu tarz bir şura yalnız askeri hususlarda Yavuz ve kanunî devirlerinde İran serhattinde toplanmış, ocak ihtiyaçları ve gazilerle meşveret edilmişti. I. Ahmed'e arz edilen ve ocağın ıslahı için yazılmış bir layihada " Kanun-ı Osmanî" diye yad edilen bu şuranın toplanması, nizamın tesessüsü için en önemli çare idi. Sultan IV. Murad'ın bunu çok daha geniş olarak topladığı ve

¹⁰⁹ Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s.463-464.

¹¹⁰ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.3, s.112.

¹¹¹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., C.3,K.1, s.188.

Kanun-ı Osmanî diye anılan ananeye uyduğu anlaşılmaktadır. Nizâmın sarsıldığı zamanlarda bunun kararlaştırılması için başvurulması gereken bir müessese olarak görünen bu şura son derece önemli bir hadisedir¹¹²

Divana veziriazam, şeyhülislam, kazaskerler, ulema ve yeniçeri ocağı ağaları ile altı bölük ağaları davet edildi. Sultan Ahmed meydanındaki topluğu da "eğer sipahi kullarım mutî iseler içlerinden birkaç temsilci seçip göndersinler " diye haber gönderdi. Bunların içinden ileri gelen suçlular bir tuzağa düşmemek için bölük eskilerinden bazılarını gönderdiler. Yeniçeriler etrafı muhafaza altına almışlardı. Sultan IV. Murad, bunlara nasihat yollu çok şey söyledi., Yapılan fenalıkların devletin yıkılmasını mucip olacağını ve herkesin hakkına razı olup, emr ve kanuna itaat etmesini söyleyince bütün ocak ağaları ve yeniçeri taifesi hayır dua ile alkış yaparak:

–Devletlu Padişahım, sen bizim padişahımsın. Ve bizim sana hiçbir veçhile muhalefetimiz yoktur. Dostuna dost düşmanına düşmanız. ! dediler. Bunun üzerine Sultan IV. Murad:

" – İmdi bu sözünüzün doğruluğu ol vakit muhakkak olur ki aranızda ayrılık yapan, fesada çalışan, birliğe, sülha muhalif olan bedbahtları, müfsitleri himaye etmeyip, teslim etmek lazımdır. Sizi kullukta sabit kadem oldukça ben de her birinize derecesine göre inayet ve riayet ederim." Deyince yeniçeri ağaları ile beraber bütün ocak ağa ve zabitleri:

"- Şevketlu padişahımıza mutîiz, eşkıyayı himaye etmeziz. Padişahımıza gerekmeyen bize de gerekmez" dediler. Bunun üzerine mushaf çıkarılıp, Sultan IV.Murad, oradaki ocaklıları yemine çekti ve bütün bu görüşmeleri sicille geçirtti¹¹³.

Daha sonra padişah sipahi ihtiyarlarına dönerek fikirlerini sordu. Onlarda yeniçeriler gibi teminat verdiler ve " padişaha mutîiz, sipah taifesi de padişahın dostuna dost, düşmanına düşmandır." Dediler. Padişahta bunun üzerine sipahilerin itaatsizliklerini muhalefet ve fitneliklerinden devlete ve

¹¹² Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.131-132.

¹¹³ NAİMÂ Mustafa Efendi: a.g.e,s.1165

¹¹⁴ Katip Çelebi eserinde bunu şu şekilde dile getirmektedir:"...ceddim Sultan Süleyman Han zamanında verilen hizmetlerden gayri hidmet virildüğüne rıza-yı hümayunum yoktur deyu hatm-i kalam eylediler", a.g.e.,s.144

saltanata zaaf geldiğini, tekliflerinden devlet gelirlerinin iflas ettiğini söyledi. Padişah daha da ileri gidip, " içinizdeki serkeş, insafsız eşkıya çoğalıp alemi soyup reayayı dağıttılar. Sonrada ulufe isterler, reaya olamayınca hazine nereden toplanır. Sözüñüze sadık iseniz siz de eşkıyayı himaye etmeyip, aranızdan çıkarın, eskiden olduğu gibi hizmet verilecektir"¹¹⁴, ziyade hizmet istemeyiniz. Ve siz de yeniçeri yoldaşları gibi yemin ediniz"¹¹⁵ deyince başka türlü harekete imkan bulamayan sipah ağaları da mushaf üzerine yemin ettiler bunlarla olan mükaleme de sicille geçirildi.

Padişah aynı mecliste kadıların irtikap ve rüşvet almasından bahsetti. Kadılar, sipahilerin işlerinde kendilerini zorladıklarını, şikayetlerinin dikkate alınmadığını ve yalan ve iftira ile azledildiklerini açıkladılar. Bundan sonra padişah onlara da mezalimin def ve herkesin hakkını vereceklerine dair ettikleri yeminde tescil olundu. Ve bu sicille geçen şeyler orada bulunanlar tarafından mühürlendi¹¹⁶. Sipahilerin tevliyet (Vakıf mütevelliliği) nezaret, cibayet, kitabet hizmetlerine mülazım yazılmamalarını ve umumun asayişinin muhafazası için sipahiler yeniçeriler tarafından yemin edilmiş olduğundan hilafına hareket edenler Hak Teala'nın, peygamberlerin, melaikenin, Ümmet-i Muhammed'in lanetine mazhar olacağını mutazammın bir hüccet tanzim olunarak padişah, veziriazam, müftü vezir Bayram ve Bahadır Hüseyin paşalar, nakıbüleşraf tarafından imzalandı¹¹⁷.

1- Sinan Paşa Köşk'ünde Akdolunan Zabıt-name¹¹⁸

Bu zabıtnamenin tanzimi nizamın anarşiden , adaletin zulmden, hayrın şerden üstünlüğünü ortaya koyuyor. Osmanlı toplumuna yeni bir toparlanış ve hamle çağının başladığını anlatıyordu. Bu, toplumun muhafazakar unsurlarının devlet başkanı etrafında halkalanması, anarşi ve kargaşa

¹¹⁵ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., s.115-116, Mücteba İLGÜREL:a.g.m., s.464-465.

¹¹⁶ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e.s.117-118; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., s.188- 189

¹¹⁷ Joseph Von Purgstall HAMMER: a.g.e., s.148

¹¹⁸ Kâtip ÇELEBİ: a.g.e., s.144-146.

devrine son vermesi idi. Adeta Osmanlı Devleti'nin uçurumun kenarından dönmesine imkan vermişti¹¹⁹.

Bu hüccetten anlaşıldığı gibi bilhassa sipahilerden bir kısmının ele geçirdiği kanunsuz varidat kaynaklarına set çekilmekte, eski usul ihya edilmekte bundan dolayı reayanın çektiği sıkıntı dile getirilmekte, kasabaların boşaltıldığı anlatılmakta idi. Bu hususlar, Sultan IV. Murad'a korkulu günler yaşatan isyan hareketlerini de sebeplerine işaret etmekte ve Hüsrev Paşa'nın azlinden sonra ortaya çıkan olayların, gerçek sebebinin bazı sipahi zorbalarının ele geçirdiği kanunsuz gelir kaynaklarının izale edilmek istenmesi olduğunu ortaya koymaktadır¹²⁰.

B – Sipahi Zorbalarının Temizlenmesi

Sinan Paşa köşkü kararlarının (1632) ardından Sultan Ahmed Meydanı'na toplanan sipahiler, cemiyete davet edilip, yemin eden ocak eskilerinin yeminlerini tanımayarak yine serkeşliğe başladılar. Yeniçeri ocağının ele alınmış olması bunların maneviyatını sarstı¹²¹.

Padişah, silahtar ve sipahilerin kumandanı (bölük ağalarından) olan Ahmed ve Cafer Ağaları divana getirterek¹²² her biri bölüklerinde olup, İstanbul'da bulunan zorba başıları tutup ele vereler! Silahtar Ağası Ahmed Ağa, bunu yapamayacağından bahisle özür dileyip, aczini bildirdiğinden padişah gazaplanıp, cellata boynunu vurdurdu. Cafer Ağa, bunu görüp hizmete amade olduğunu bildirip izin aldıktan sonra dışarı çıkarak eşkıyadan istenilmeyenleri vermeme çarelerini aradı. Bir iki gün sonra, hizmet isteyenler Atmeydanı'nda yine toplandılar. Defterdara, verilecek hizmetlerin verilmesini istediler. Ertesi gün şeyhülislam ve bütün vezirler ülema ve ocak ağaları veziri azamın sarayına geldiler. Müftü Hüseyin Efendi, sipahileri vazifeleri dairesine sokmak için ne yapılmışsa faydasız kaldığından, bu fitneci asker

¹¹⁹ Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s. 135.

¹²⁰ Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.137.

¹²¹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e.,s. 189.

¹²² Kâtip ÇELEBİ: a.g.e.,s.146; Joseph Von Purgstall HAMMER:a.g.e., s.148.

sürüsünün tamamen yakalanarak katl olunmasın beyan etti. Yeniçeri ve sipahi ağaları da onları bu durumlarına kendilerinin rızaları olmadığından, padişah ne ferman ederse karşı çıkmayacaklarını açıkladılar. Bunun üzerine padişah fermanı geldi: " Saka Mehmed, Gürcü Rıdvan ve daha bunlara benzer eşkıya yakalanıp, katl olunup, birine dahi amân verilmeye . Başları saratın kapısı önüne konula. Ve illa başı gider !" diyerek şiddetli emir verilmekle eşkıyanın yakalanması için zabıtlere tenbih edildi¹²³.

Derhal veziriazam Tabaniyassı Mehmed Paşa huzuruna çağırılan Saka Mehmed şiddetli bir muamele göreceğine ihtimal vermeyerek büyük bir gurur ve emniyetle geldi ve hemen yakalandı. Sadrazama" devletlü paşa, kavlü kararımız böylemi idi? " diyecek olduysa da vezir hemen boğdurulma emri verince Cin Ali ile birlikte katledildi. İki ceset deniz atıldı. Cadı Osman, hanesinde şarap içerken tutularak oda boğuldu. Yemişçi Mustafa kayboldu. Salih Efendi Mısır'a kaçmış ve sonra Sultan İbrahim'in döneminde isyanın cezasını görmüştür. Mahmudoğlu, Sarı Mustafa, Kel Abdi, takibattan kurtularak saklanmayı başaradılar. Bıçakcioğlu Mehmed, doğum yeri olan İlbasan'a kaçtı. Kumru denilen şaki asıldı.

Bu zorlu tedbirler üzerine devlet en korkunç zorbalarından kurtulduğu gibi tanınmış ve meşhur olmayanları da reislerin mahkumiyetleri ile ortadan kalktı. Bu defalık önemsizlerinden kırk elli hizmet sağ ve sol cenah bölüklerine tevzi edildi. Lakin cizye defterleri teslim edilmeyerek, ulufeden başka bir şey verilmez oldu¹²⁴.

Sipahi reislerinden Çerkez Ali Ağa Atmeydanı'nda Aslanhane'de karşısında asıldı (1633). Sadrazam Hafız Ahmed Paşa'nın katlinde methali bulunan Mahmudoğlu boğularak cesedi denize atıldı.

Yeniçeri Ağası Mehmed Ağa'nın herkes üzerine saldığı korku o derecede idi ki huzuruna davet edilenler abdest almadıkça gelmezlerdi. Her sabah deniz, dalgalarına bırakılan cesetleri atar ve bunların yeniçeri yahut

¹²³ NAİMÂ Mustafa Efendi: a.g.e, s.122-123; Kâtip ÇELEBİ: a.g.e., s.146.

¹²⁴ Joseph Von Purgstall HAMMER:a.g.e., s.149.

sipahi oldukları kolayca anlaşılırdı. Padişahın şahsi cesareti ve şiddetli siyaseti, fesatçılar mülk için selamet demek olan bir dehşet vermekte idi.¹²⁵

Gerek payitahtta gerek taşrada halka zulüm ve baskı yapan şerirler devamlı bir temizliğe tabi tutuluyordu. Sultan IV. Murad, son derece mutemed adamlarının hazırladığı raporlara dayanarak ahaliye gadr eden zorbalara lüzumlu cezayı birer birer veriyordu. Padişahın şahsi cesareti ve sert tedbirleri, memleketin huzur ve emniyetini temin etmeye başlamış, şeriri olanlar tamamen sindirilmişlerdi. Sultan IV. Murad Han, sık sık güvendiği birkaç süvari ile sokaklarda dolaşır, şurada burada toplanmış olan sipahilerin arasına atını yiğitçe sürer, huzuru ile hiçbir fesadın çıkmasına imkan vermezdi. Bununla beraber Atmeydanı'nda sık sık ok ve cirit talimleri yaptırır, kendisi de iyi bir kemankeş olduğu için başarılı olanlara in'am ve terakkiler verirdi. Bu hareketleri yiğitliğe meftun, askerliğe ve disipline aşık olan ahali ile ocaklılar arasında derin bir saygı uyandırırды.¹²⁶

1 - Dereli Halil'in Öldürülmesi

Dereli Halil, eski sipahilerden eski zorbalardan olup, Sultan Ahmed dönemi taşkınlarındandı¹²⁷. Bozkırda Dere köyü denilen köyde oturup, Sultan Osman zamanında alenen isyan bayrağını kaldırmıştı. Deli İlahi'nin idam haberi gelir gelmez, Dereli Halil onun Hidayet adındaki oğlunu maldan mahrum etmek için, Deli İlahi'nin ev ve arazisini gasp etti¹²⁸. İlahi'nin yakınları Konya'daki Rum Mehmed'e sığındı. Padişah tarafından korkanlarda ona sığınıp, Konya merkezinin zorbalarından Karayılıanoğulları, Sefer Bey ve Hamza Bey ve diğer zorbalar Rum Mehmed ile birlik olmuşlardı. Bu sırada Rum Mehmed Dereli Halil'in zorla İlahi'nin oturduğu yere inip, mal ve mülkünü zapt ettiğini mektupla İstanbul'a bildirdi. Mektup dikkate alınarak, Dereli Halil'in öldürülmesi fermanı buyuruldu. Bolvadin'de Çerkez Ahmed

¹²⁵ Joseph Von Purgstall HAMMER: a.g.e., s.155-156.

¹²⁶ Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.138.

¹²⁷ NAİMÂ Mustafa Efendi: a.g.e., s.130-131.

Paşa'ya bu görev verildi. Dereli Halil Yakalanarak başı kesildi ve vücudu dört parça edilerek çarşıya konuldu (1632)¹²⁹.

Dereli Halil'in arkadaşlarından Yayı Hasan'da tutulup, bir muhakemeye gerek görülmeden başı kesilmiştir. Ahmed Paşa, zorbanın hazineleri ile beraber zevcesini de almıştır¹³⁰.

2 – Rum Mehmed'in Öldürülmesi

Sipahi isyanında en önde görülen eşkıya reisidir. Eski arkadaşlarına hıyanetinin mükafatı olarak Maraş beylerbeyliğini aldı. Eskişehir taraflarında Keskin Köyü'nden olan Rum Mehmed, vakti ile bir defterdara hizmetkarlık ettikten sonra Alaşehir'e gitmişti. Daha sonra Hüsrev Paşa zamanında başlıca fesat erbabından oldu. Hüsrev Paşa, hizmetlerin bir takımını sipahilere tevzi ettiği zaman Rum Mehmed Zile voyvodaliğini almıştı. Oradan, Kastamonu Bakırmadenleri idaresini ele geçirdi. Bu memuriyette, Kastamonu Eyaletini tahrip etti. Sadrazam Hafız Paşa'nın katlinden sonra Rum Mehmed eski arkadaşlarının Sultan IV. Murad'ı tahttan indirmek tasavvurlarına şiddetle karşı koymuş, sonunda genel tenkilden kurtulmuş olan bir takım asilerle Konya'ya kapanmıştır. İstanbul'a yakın olan bu adamı uzaklaştırmak için Maraş Eyaleti verilmiştir.

Küçük Ahmed Paşa, Behisneli Ali Bey'in bu vazifeye tayinini. Uygun olacağını İstanbul'a bildirdi. Ali Bey, şehri alıp, âsi ile taraftarlarını öldürdü.

Şam Valiliği'nde Küçük Ahmed Paşa'nın yerine geçmiş olduğu Deli Yusuf Paşa, bir aralık İstanbul'a geldi. Yusuf Paşa, cesur bir cengaver idiyse de zulümleri şikayetlere yol açtığından ve Hüsrev Paşa'nın çıraklarından biri olması sebebiyle padişah kendisinden nefret ederdi. Bir Ramazan gecesi saraya getirtilip katledildi (1633)¹³¹.

¹²⁸ Joseph Von Purgstall HAMMER:a.g.e., s.151.

¹²⁹ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., s.132.

¹³⁰ Joseph Von Purgstall HAMMER:a.g.e., s.152.

3- Hüsrev Paşa'nın Katli

Hüsrev Paşa ilk sadrazamlığında Erzurum seferinde Deli Yusuf Paşa'nın tenbih ve öğretmesi sayesinde Abaza gibi çok sert ve kuvvetli bir kimseye boyun eğdirmekle, gurura kapılıp böbürlendi. Bilhassa Adam öldürme ve kan dökmeye düşkün olup, şeran ve aklen katli icap etmeyen , belki azarlanmayı bile hak etmemiş kimseleri katletmek onun yanında çok kolaydı. Söz ve fiilinde kendisinden başkasını kabul etmiyor. Bu yüzden hiç kimse şerrinden hak söze mecal bulamayıp, kibirinden dolayı, sözlerini ve yaptıklarını herkes tasdik edip, aksine bir mutaalada bulunamazdı. Aklı ile kazaî hükümler verirdi. Günahkar ve günahsızla hiddetli anlarında zararı olmakla iyi kimselerde, zalim kimselerde kendinden korku üzere olurlardı. Huzuruna gelen halka işin aslına vakıf olmadan çaresizlere azar ve cefa etmek adeti idi. Bilhassa bu kadar hazine mühimmat sarf olunup, Bağdat'ın fethine memur iken Kürt emirlerine aldanıp, memleketin merkezi feth olunmadıkça etrafındaki mevkileri elde edilmesinin faydasız olduğunu bilmeyip, bu kadar zaman Şehrizor Kalesi'nin tamirine boşuna meşgul olup, kıymetli zamanı harcadığı gibi halkı da zapta bıraktı.

Sonunda bu tür işleri manasız hareketleri padişaha ulaşıp, bilhassa zorbalarla anlaşıp birleşmesi ve onlarla samimi olması ve zorbaların sevgilisi olup, onların zulümlerine daima yardım etmesi padişahı oldukça fazla üzmüştü. Sipahiye hizmet bahanesiyle her hizmete pek çok gulamiye yükletip, bundan başka halktan vergi alıyor, herkes vezirin korkusundan susarak kadıların sözüne ve hükmüne itibara kalmamıştı. Sultan vakıfları ve diğer vakıfların tevdiyetlerini bile sipahi zorbalarına verip, onlarda evkafın altını üstüne getirip, vazife ve hizmet verilmekten kalıp, zorbalar vakıf mallarını diledikleri gibi toplayıp sarf ederlerdi. Bununla beraber asker ve zorbaların bunca nazlarının çekilmesinden maksat Bağdat'ın fethi olup, bu

¹³¹ Joseph Von Purgstall HAMMER: a.g.e., s.156-157.

mümkün olmayınca padişah, Hüsrev Paşa'nın varlığının faydasız olduğunu anladı ve azletti¹³².

Atmeydanı'nda yeniçerilerin yaptığı büyük isyan Hüsrev Paşa'nın azli yüzünden Recep Paşa'nın tahriki üzerine yapıldığından Sultan IV.Murad, Hüsrev Paşa'yı katle karar vermiş, "Hüsrev Paşa fitne ve fesada sebep olmakla katleyleyesin!" diyerek bir hattı hümayunla¹³³ Murtaza Paşa'yı görevlendirmiştir. Fitneye sebep olan Hüsrev Paşa boğularak başı gizlice İstanbul'a getirildi (1632). Bu hadisede Hüsrev Paşa'nın ocaklının isyanında methali olmayıp, sadaret makamını elde etmek isteyen Recep Paşa'nın bunu emelinin gerçekleşmesine vesile yaptığı görülmektedir¹³⁴.

4 – Recep Paşa'nın Katli

IV. Murad, önce mütegalip bir durumda olan devlet adamlarını bertaraf ederek işe başlamak ve bilhassa şahsi sebepler yüzündende nefret ettiği ve yalnız payitaht isyanları ile değil, Anadolu'daki bazı ayaklanmalar ile de alakalı gördüğü Recep Paşa'yı ortadan kaldırmak gerektiğine inanmıştı. Gerçekten sadrazam etrafına pek çok saruca ve sekban toplayıp, Balıkesir, Bergama, Karesi, Manisa'da tegallüp ederek Midilli Adası'na da el uzattıktan sonrada, bilahare Bergama galesini tahassün eden ve Küçük Ahmed Paşa'ya teslim olarak Boğaziçi'nde padişahın emri ile idam edilen İlyas Paşa'nın isyanından dolayı da şüphe altındaydı. Recep Paşa'nın yaptığı tahrikler, desiseler hakkında iyi bilgi edinmiş ve bunun melanetlerini Rum Mehmed ve yeniçeri ağası Köse Mehmed de teyit etmişlerdi. Hafız paşa'yı pareletmek hususunda, Hasan halife ve Musa Çelebi'nin katillerinde parmağı olup gizlice zorbabaşılara kese kese mallar gönderip, belki daha fazla devlet işlerine musallat olmak düşüncesiyle padişahı tahtından indirmek niyetinde

¹³² NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., s.76-79.

¹³³ NAİMA Mustafa efendi: a.g.e., s.92.

¹³⁴ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., s.92-93; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e.,s.183-184.

olan eşkıyayı mal verip vaatlerde bulunarak kuvvetlendirdiğine padişah kalben ikna olmuştu. Aslında Hafız Paşa olayında; “Beni dahi isterlerse ver Padişah’ım!”demesi ve daha bir çok ahmakça sözlerinin tamamen hile olduğu meydana çıkıp o gibi fitnelerde zorbalar padişaha karşı gelip Recep Paşa’dan memnun olmaları ve özellikle şehzadelere kefil olması padişahın kalbinde yerleşmiş olup katline karar vermişler idi¹³⁵. 18 Mayıs 1632’de, sipahi ve yeniçerilerin İstanbul’da yaptıkları edepsizlikler geçtikten bir gün sonra veziriazam Recep Paşa saraya davet edilerek katl edildi. Ölüsü dışarı çıkarılıp Bab-ı Hümayun önünde bekleyen adamlarının önüne atıldı. Recep Paşa’nın yerine Tabanı Yassı Mehmed Paşa veziriazam olup, zorbaların hakkından gelinmesi emr olundu¹³⁶.

5 – İlyas Paşa’nın Katli

İlyas Paşa, Balıkesirli olup, Solakoğlu diye tanınıyordu. Balıkesir civarında suhte ve harami eşkıyasının hakkından geldiği için meşhur olmuştu. En yakın dostları, Şeyhülislam Yahya Efendi ve Hafız Ahmed Paşa idi. İlyas Paşa’nın alçalıp yükselmesi, bu iki şahsın bahtlarına bağlı kaldığı anlaşılmaktadır. Gördüğü hizmetler sayesinde, çeşitli tarihlerde Anadolu ve Rumeli beylerbeyliği yapmıştır.

İlyas Paşa, Hüsrev paşa ile arası iyi değildir. Hüsrev Paşa Abaza üzerine giderken uğradığı şehir ahalisinden ve sancak beylerinden bazılarını öldürdü. İlyas Paşa, onun kinci ve haşin tabiatını bildiği için sadrazamın bir gün kendisini de öldüreceğinden şüphe ederek aynı sene tekaütlüğünü isteyip (1627), Balıkesir’e gelip oturdu. Hüsrev Paşa’nın yaptıklarını yakından takip eden İlyas Paşa günün birinde kendisine de bir oyun oynayacağından korkarak, Balıkesir ve civarında sarıca ve sekban yazmaya başladı.

Hükümet ise İlyas Paşa’nın gittikçe artan kuvvetini göz önünde tuttu. Yurtta zorbaların türediği Bağdat kıyılarında kanlı savaşların yapıldığı sırada,

¹³⁵ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., s.110; M.Cavid BAYSUN: a.g.m., s.629.

¹³⁶ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e.,s.186-187.

Anadolu'da diğerk bir gailenin çıkmasını istemedi. Dostu Hafız Paşa ve Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin delaletleri ile İlyas Paşa'ya vezirlik rütbesi verilerek, Balıkesir ve civarı mahayif müfettişi tayin edildi (1629). İlyas Paşa vazifeye başlar başlamaz zulmünü daha da artırdı. Maiyetindeki adamları beslemeye dirliği yetmediğinden yolsuzluk yapmaya mecbur kaldı. Midilli'ye ait araziye de zaptetmişti. İlyas Paşa, Manisa sancakbeyi İbrahim Paşa ile arayı bozmak istiyordu. Bir müddet sonra İlyas Paşa Manisa'yı ele geçirdi¹³⁷. İlyas Paşa'ya cesaret veren ve cüretini artıran sebeplerden biri de İstanbul'da kendisini tutan ve taraftarlığını güden ricalin bulunması idi. Ayrıca hükümet merkezinin karışıklığından da istifade ediyordu.

1631 tarihinden itibaren idareyi eline alan Sultan IV. Murad, istediğini fiiliyata dökmek için İstanbul'da sükûneti sağlamış, sıra Anadolu'ya gelmişti. İlyas Paşa'nın aleyhine birdenbire hareket edilemezdi. Çünkü İlyas Paşa'nın kuvveti çoktu. En iyi siyaset İlyas Paşa'yı Karesi'den ayırarak tedip etmektir. İlyas Paşa'ya Şam Eyaleti tevcih edildi. İlyas Paşa meselenin şekline vakıf olarak Şam'a gitmedi. Yusuf Ağa adındaki mütesellimini gönderdi¹³⁸.

İlyas Paşa'nın iki dostunun öldürölmesi, kendisinin de tenkil edileceğine dair en iyi işaretlerdi. Hükümet bu iki koruyucu sayesinde İlyas Paşa'ya ses çıkaramamıştı. Halbuki zorbalara ve İstanbul asileri İlyas Paşa'nın öldürölmesini istiyorlardı. Recep Paşa'nın da onun tenkilinden başka bir isteğı yoktu. İlyas Paşa Anadolu'da isyan halinde olduğı sürece o tarafta hükümetin sözü geçemezdi. Recep Paşa İlyas Paşa'yı daha kolay avlamak için ona Şam valiliğini vermişti.

İlyas Paşa'yı tenkile Gürcü Mehmed Paşa, ayrıca Anadolu beylerbeyi Küçük Ahmed Paşa da memur edilmiştir. Manisa'nın İlyas Paşa işgalinde olduğı gibi bu sefer de İlyas Paşa'ya Manisa çevresinde bulunan sipahiler karışmışlar veyahut birçoğı, memur oldukları sefere gitmemişlerdi. İlyas Paşa'nın mağlubiyeti üzerine, bu gibiler tespit edilerek, dirlikleri ellerinden alındı, vazife görenlere verildi. İlyas Paşa'nın yenilmesi üzerine maiyeti

¹³⁷ Katip ÇELEBİ: a.g.e., s.150-151; M. Çağatay ULUÇAY: a.g.e., s.37-39.

¹³⁸ Katip ÇELEBİ: a.g.e., s.150-151; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: *Karesi Meşahiri*, C.2, İstanbul, 1341, s.102-103.

perişan olarak Saruhan Sancağı içine yayıldılar. Ahmed Paşa, bunları yakalamak, mallarını zaptetmek üzere sancağın her tarafına adamlar gönderdi.

Ahmed Paşa, İlyas Paşa kuvvetleriyle muharebe ederek Bergama'ya gitti. Adala muvaffakiyeti ile İlyas Paşa yenilerek kaçtı. Bu hadise IV. Murad'ın ilk muvaffakiyeti, hüviyetini ortaya attığı ilk hadisedir. IV. Murad, İlyas Paşa'nın yenildiğini duyunca resmî bir âyin yaptı.

İlyas Paşa, şahsına bir şey yapılmayacağına ve affedileceğine dair, Ahmed Paşa kefil olursa, teslim olacağını söyledi. Ahmed Paşa belki de samimi olarak bu teklifi kabul etti. İstanbul'dan onun affedildiğine dair ferman getirtti. İlyas Paşa da, belki de, hakîken Abaza Mehmed Paşa gibi öldürülmeyeceğini umduğundan belki de muhasaraya tahammül edecek erzak ve cephanesinin azalmasından Ahmed Paşa'ya teslim oldu(1632).

Ahmed ve İlyas Paşalar, İstanbul'a gidip IV. Murad tarafından kabul edildiler. Bu sıralarda, IV. Murad, asileri ve sergerdeleri temizlemekteydi. Serdar Küçük Ahmed Paşa hakkında da İlyas Paşa'nın takibinde iken yaptığı yolsuzluklardan, padişaha şikayet edilmişti. Padişah, bundan dolayı, Ahmed Paşa'ya kızgındı. IV. Murad, paşalar huzura girince İlyas Paşa ile beraber maiyyeti ağaları da birer birer öldürüldüler. Padişah, Ahmed Paşa'ya da hayli söylendikten ve bazı nasihatlerde bulunduktan sonra, gördüğü güzel hizmete karşılık Şam eyaletini tevcih etti.

İlyas Paşa, öldürülmekle beraber, bu civar onun eşkiyasından hemen temizlenemedi. Manisa, soyulduğu zamandan beri çalınan malların hesabı da kimseye sorulamamıştı. İlyas Paşa'nın ölümünden sonra, çalınan mal ve paranın ancak pek az miktarı sahipleri tarafından alınabildi¹³⁹.

6- Deli İlahi'nin Öldürülmesi

Zorbaların en nüfuzlularındandır. Bağdat ordugâhında isyana ön ayak olarak, muhasaranın mahcubiyet verici bir surette kaldırılmasının başlıca

¹³⁹ M. Çağatay ULUÇAY: a.g.e., s.44-49.

sebeplerinden olan Dağlar Delisi namındaki eşkiya reisinin yeğenidir. Sipahiler hücumu hazırlandıkları sırada Dağlar Delisi bunların önüne çıkarak:

"_Nereye koşuyorsunuz? Osmanlı Bağdat'ı aldıktan sonra size ihtiyaçları kalmayacaktır, hepinizi mahvetmekte geç kalmayacaklardır" diye bağırıyordu. Bu haince sözler sipahilerin gayretini kırmış, ordunun ricatıyla neticelenmişti. İcraatının merkezi olmak üzere Seydişehir ve Beyşehir'inde ikamet ederek, bütün Karaman'ı zulmü altında titretiyordu. Kendisi hem hükmeder, hem de hükmünü bizzat icra ederdi¹⁴⁰

Yersiz iftiralar ile o diyarın zenginlerini zincire çekip, kuruşlarını alıp haddi tecavüz ederek hazineler toplamış, eşkiyayı halka musallat ettiler. Dilediği hususu kadiya haber gönderip "şunu şöyle yazsın" diye bir kere buyururdu. Kimse karşı gelemezdi. İtiraz edenleri idam ettirirdi. Mütesellim olunca zulmü kat kat arttı¹⁴¹

Karaman Beylerbeyi Çerkez Ahmed Paşa vergi tahsili için onun lutfuna müracaata mecburiyet gördü. Deli İlahi fırsattan istifade ile bütün vilayeti devrederek, mutât olan verginin iki üç mislini istedi. Ancak Deli İlahi eski arkadaşı Rum Mehmed'in akıllıca nasihatlerine kulak vermeyerek bir müddet sonra kendi umudunca hizmetlerinin mükâfatına nâil olmak üzere İstanbul'a gitmeye karar verdi. Payitahta ulaşır ulaşmaz, vilâyeti ahalisinden onun zulüm ve kötülüklerine maruz kalmış olan birçok adamlar, hepsi birlikte etrafını çevirerek, haklarını aramak üzere divana götürdüler¹⁴². Vezîr-i azam ve kazaskerlerin önünde her biri iddiasını ispat edip, kendini rezil ettiler. Divanda boynunu vurmaya karar verilmişken, henüz sipahi taifesinin fitnesinin sonu alınmadığından, adet gereği bazı sipahi ağaları halkın gözü önünde öldürülmeyip, geceye bırakılmasını iltimas edip, bölük ağasının hapsine verdiler. O gece emir gereğince zindanda boğup, denize attılar¹⁴³.

¹⁴⁰ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., s.125-126; Joseph Von Purgstall HAMMER: a.g.e., s.150.

¹⁴¹ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., s.130

¹⁴² Joseph Von Purgstall-HAMMER: a.g.e., s.150.

¹⁴³ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., s.130.

C – Ma'noğlu Fahreddin Meselesi

Küçük Ahmed Paşa, Şam'a ulaşınca Ma'noğlu belasını defetmek için uğraştı. Ma'noğlu Arapların meşhur Mühennaoğludur ki Âl-i fadl ümerası demekle şöhret bulmuş olan eski Arap beyleridir. Bütün Kelbî ve Dürzî taifesinin ve kötü mezhepli Arapların reisi ve dayanağı idi. Kırk yıldan beri Arap emirliğini elinde tutup, Şam sınırının sonuna kadar kendi elinde idi. Sekbanları çoğalıp, Şam diyarını istiladan geri durmazdı¹⁴⁴.

Kendini biraz durulmuş gibi gösteren ve gayrı resmi bir sıfatla, adeta bir "müdür-i memleket" rolü oynayan Fahreddin, icraatını her mutat İstanbul'dan aldığı haberlere göre ayarladı. Bir taraftan da Fransızlara hoş görünecek hareketlerde bulunarak, eski emellerini takibe koyuldu ve kafi derecede kuvvetli olduğunu hisseder hissetmez, Şam beylerbeyi ile mücadeleden çekinmedi. 1623'te bir Dürzî kıtası Ancar'da Hannak Mustafa Paşa'yı esir aldı. 1627'de Trablus beyi Yusuf Paşa'yı mağlup ederek topraklarını yağma ve tahrip eyledi. Fahreddin'in bu hareketleri ve bazı Avrupa devletleri ile olan münasebette devamı istiklâl peşinde koştuğunu bir daha da açığa vurduğu gibi, Venedik Hükümeti de Bab-ı Âlî'nin kuşkusunu teyit edecek ilkâfta bulunuyordu.

IV. Murad, Tedmür'den Safed'e kadar hükmünü yürüten bu çok nüfuzlu emirin izalesine karar verdi. Tenkil işini de Şam beylerbeyliğine getirdiği Küçük Ahmed Paşa'ya havale eyledi¹⁴⁵.

Küçük Ahmed Paşa, senelerce Suriye'de devletin başına bela olan Ma'noğlu'nu her ne bahane olursa olsun yakalamaya azmetmiş olduğundan saklandığı dağdaki mağranın üzerine odun yığdınıp yaktırmış ve üzerine sirke döküp taşları kızdırarak onu teslim olmaya mecbur etmiştir. Ahmed Paşa, Ma'noğlu'nu ve oğullarını İstanbul'a göndererek Suriye'yi karışıklık yuvası olmaktan kurtarmıştır.

Sultan IV. Murad, Revan seferine giderken, Ma'noğlu İstanbul'a getirilip, oğulları Galatasaray'ına alınmışlardır. Sultan IV. Murad bu sefer

¹⁴⁴ NAİMÂ Mustafa Efendi: a.g.e., s.176.

¹⁴⁵ M. Cavid BAYSUN: "Ma'n", A.C.7, İstanbul, 1993 ,s.270.

sırasında Sivas'ta iken, İstanbul Kaymakamı Bayram Paşa'ya 1635'te bir hattı hümayun gönderip, Ma'noğlu Fahreddin'in katlini emretmiştir. Fahreddin ile berber büyük oğlu Mesud böylece öldürülmüşlerdir¹⁴⁶.

D- Yemen Olayları

İstanbul'da devam eden otorite boşluğundan doğan karışıklıklar, önce şehirde sonra Anadolu'da ve nihayet uzak vilayetlerde görülmeye başlanmıştır. Yemen'de de bir müddettir karışıklıklar devam etmekteydi. Bu sırada Yemen Valisi bulunan Haydar Paşa, San'a'da eli kolu bağlı bir durumda olup, Zeydî imamı Kasım b. Muhammed'in muhasarası altında idi. Bu zat bazı bölgelerde nüfuzunu yaydığı gibi Kevkeban'da adına para da bastırmıştı. Aynı şekilde Habeş beyler beyi Aydın Paşa'da zor durumda idi. Yine Mısır ümerasından Kansuh Paşa'nın "Yemen Kulu adı altında hükümetin gönderdiği sipahiler ve diğer kuvvetlerin başında olarak giriştiği mücadele yıllardır devam etmekteydi. Bu arada şiddetli sıcakların erittiği inzibatsız "Yemen-kulu" yurda dönerken, Hicaz'a geldiği sırada, bir yanlış anlama neticesinde, Mekke emiri Şerif Zeyd ile muharebeye tutuşup, galip gelerek Mekke'ye hakim oldu. Hicaz'ın durumunun bu kadar karışması üzerine, Mısır Valisi Halil Paşa tarafından oraya Koca Kasım Bey gönderildi. Mekke'ye hakim olan zorbalar Kasım bey tarafından imha edilmiş, bir kısmı İstanbul'a gelebilmiş ise de ulufeleri verilmemiştir. Bir müddet sonra Kansuh Paşa Yemen'den ayrılmak zorunda kalmış ve Zeydî imamı tekrar memlekete hakim olmuştur¹⁴⁷.

E- Büyük İstanbul Yangını ve Kahvehanelerin Kapatılması

1- Büyük İstanbul Yangını

1633/1043 Eylülünün başlarında İstanbul'u sık sık tahrip eden yangınların en dehşetlilerinden biri, Cibâli Kapısı dışında bir gemi

¹⁴⁶ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: "Osmanlı...", a.g.e., s.190-191.

¹⁴⁷ Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s.467-468.

kalafatçısının dikkatsizliği neticesi ortaya çıkmıştır. Yangın Cibâli'den Ayakapısı'na kadar Sahil Boyu'nu ve Mustafa paşa Çarşısı'nı Hamza Paşa ve ona bitişik Yahya Paşa ve Çeşmî Efendi Sarayları'nı kül ettikten sonra üç kola ayrılarak bir kol Sultan Selim Câmii'ne diğer kol Fatih Yakınında Üsküplü Camii'ne Unkapanı'na Zeyrek Câmii'ne ilerledi. Üçüncü Kol Fatih Camii'nin yolunu tutarak, bunun sağında ve solunda bulunan iki caddeyi yaktıktan sonra Sarıgözel'e dayandı. Poyrazın şiddetinden dolayı söndürülemeyen yangın 24 saat devam etti ve Katip Çelebi'ye göre "takriben İstanbul'un başte biri"berbad oldu¹⁴⁸. Hammer Yanan evlerin sayısının 20.000 civarında olduğunu yazmaktadır¹⁴⁹. Bu arada Osmanlı Bina mimarisinin ve hat sanatının nefis örnekleri ile bir çok yazma eserlerle dolu olan husûsî kütüphaneler de kül oldu. Naîmâ 4-5 kat kadîmî binalar olan sarayların tavanlarının zer-i lâcivert ile müzeyyen bulunduğunu yazmaktadır¹⁵⁰. Padişâh, baltacılar, bostancılar, yeniçerilerle yangının söndürülmesinde çok uğraşmış ise de muvaffak olunamamış, ancak rüzgar durunca önü alınabilmiştir¹⁵¹.

2- Kahvehanelerin Kapatılması ve Tütün Yasağı

Bu büyük felaket halk arasında memnuniyetsizliği artırdığı ve kahvehanelerde bunlar açıkça beyan edildiği için, fesada meydan vermemek maksadıyla kahvehaneler kapatılmış ve tütün içilmesi yasak edilmiştir. Padişah bütün kahvehanelerin derhal kapatılması hakkında bir emir çıkarttı. (Reviülevvel 1043/Eylül 1633). Emir şiddetle icra olundu. Daha önceleri Sultan III. Murad ve Sultan I. Ahmed zamanlarında dahi bu tür emirler çıkarılmış, fakat sadece birkaç gün şiddetle icra olunmuştu. Bu sefer ise, bilakis, payitaht ve devletin şehirlerinin kahvehaneleri, Sultan IV. Murad'ın ve

¹⁴⁸ Katip Çelebi: a.g.e., s.154; SOLAKZADE Mehmed Hemdemi: a.g.e., s.532.

¹⁴⁹ Joseph Von Purgstall HAMMER:a.g.e., s. 141.

¹⁵⁰ NAİMA-Mustafa Efendi:a.g.e., s.166-168.

¹⁵¹ Ziya Nur AKSUN: a.g.e. s. 139.

halefi Sultan İbrahim'in saltanatları boyunca kapalı kaldı. Nihayet Sultan IV. Mehmet zamanında açılmalarına izin verildi¹⁵².

Kahvehanelerde içilen tütünün yangına sebep olur bahanesiyle yasak edildiği rivayet edilmiştir. Nitekim Solakzade " pâdişah-ı âlâmpenâh yangını görüp sebebini sual etdikte, Padişahım ekser kahvehanelerde tiryakiler tütün istimal ederken uyuyup lülelerinden ateş parçaları tahta aralarına düşüp yangın vaki olmuştur diye cevap verdiklerini" yazmaktadır¹⁵³. Tütün de şiddetli bir şekilde yasaklanmış, içenlerin katledilecekleri ilan edilmişti. Bu sırada vaaz kürsülerinden konuşan Kadızade mehmed Efendi, düzgün ve mükemmel ifadesiyle halkı tesir altına alıyor ve sık sık tütün meselesine temas ediyordu. IV. Murad'ın tütün içmeyi şiddetle men etmesinde Kadızade'nin de büyük rolü olmuştu. Kadızade, padişaha yakınlığı sebebiyle, "kahve ve tütün kötü bir bid'at olup, ululemre men'i gerektir. Men'ine ferman buyurun, ululemre muhalefet ederlerse, alemin ıslahı için katli lazım ve caizdir. Birkaç kimse katlolundukta sairleri korkarak feragat ederler" demiştir. Hatta bazı vaizlerde halkı tütün konusunda aydınlatmakla görevlendirilmişti¹⁵⁴.

Sultan IV. Murad'ın bu kararı Şeyhülislam Ahizâde Hüseyin Efendinin fetvasıyla yürürlüğe konulmuştur. Şeyhülislâmın daha sonra fecî akıbeta uğraması, Solakzade tarafından, tütün yüzünden katle cevâz-ı şer'i verdiğine dayandırılarak "cezâ-yı sezâsını buldu" tabiriyle memnuniyet izhar edilmiştir¹⁵⁵. Bu şiddet hareketleri bazı şairler tarafından da tenkit edilmiş ve:

"Zararsız bir duhân hakkında neyler bunca dikkatler;

Duhân-ı âh-ı mazluman-ı men eylen' hüner oldur.¹⁵⁶

diye manzum itirazlar yükselmiştir¹⁵⁷.

Şeyh Kadızade Mehmed Efendi, büyük yangının sebebini tütüne bağlayıp, tütünü de kahvehanelerde içilmesinden dolayı her ikisinin de

¹⁵² Joseph Von Purgstall HAMMER: a.g.e., s. 161.

¹⁵³ Mehmed Hemdemî SOLAKZADE: a.g.e., C.II., s.534.

¹⁵⁴ SOLAKZADE Mehmed Hemdemî: a.g.e., s.534; Ziya Nur AKSUN: a.g.e. s. 139.; Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s.468-469.

¹⁵⁵ Mehmed Hemdemî SOLAKZADE: a.g.e., C.II., s.534.

¹⁵⁶ NAİMÂ Mustafa Efendi: a.g.e, CIII.s. 169.

¹⁵⁷ Ziya Nur AKSUN: a.g.e. s. 140.

yasaklanmasına sebep olmuş idi. Bu yasağa rağmen tiryakilere engel olunamamıştı. Sultan Murad bazı geceler İstanbul'da dolaşıp tiryakileri takip ettirmiştir. Bu arada sokaklarda fenersiz gezmek dahi yasak edilmişti. Bu yasakların amacı, son yıllarda İstanbul'a dolan ve halkı daima taciz eden serserileri sindirmek ve hizaya getirmektir¹⁵⁸.

a- Vezir-i âzam Tabanı Yassı Mehmed Paşa'nın Takriri

Sultan IV. Murad'ın takipte ileri gitmesi neticesinde bunun bir aksül-amel doğuracağını aldığı jurnallerden anlayan Vezir-i âzam Tabanı Yassı Mehmed Paşa tehlikeli durumu pâdişaha açık olarak arz ettiğinden vaziyeti kavrayan vezir-i âzaman takdim ettiği takririn üzerine¹⁵⁹:

"Mesmu' oldu her nice mûmkûn ise öyle idesin"

Hatt-ı hümayununu yazmıştır. Vezir-i âzaman takriri aynen şöyledir¹⁶⁰:

"Arz-ı bende-i bî-miktar budur ki saadetlû pâdişahım sağ olsun tûtün husûsu için tekrar tenbih-i şerifleri olup bu babda ziyâde tekayyüd olunması fermân-ı âlîleri olmuş. Emr ü fermân saadetlû pâdişahımındır. Bu kullarının ol hususta evvel ve âhır ikdamım ziyâdedir ve şimdiye dek aşikâre içmeğe değme kimse cesaret edemeyüp meğher ki odalarında ve تنها yerlerde içeler. Bu bir mekr-i ilâhîdir tamam dünyaya sirayet eyledi. Halkın yarısı siyaset ve katlolsa bunu bir defadan men'e mecal yoktur. Yine tedricle hakimane tedbir ile def'ler olunmak gerektir. Malûm-ı hümâyunlarıdır ki ekseriya bu tûtünü içen yeniçeri ve sipah taifesidir. Her taifeden içenler bî-nehâyedir. Lâkin bazı mahallerde bî-hak içen ve ellerinde görünen kul taifesidir. Rast gelündüğü yerde taife-i mezbûreye aşikâre ihanet ve siyaset olunmak kabil değildir. Eğer her birini tutup ağaları ve zabitlerine gönderüp haklarından geldilerse ana dahi imkân olmaz. Zira beş değil, on değil bir alay buna müptelâdır, ziyade zor olursa el-iyazübillâhi teâlâ ötesi fitne ve fesada müeddi olur ve kahvelerde kahveciler tûtün içmeyiniz dimeğe kadir değildir.

¹⁵⁸ Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s.469.

¹⁵⁹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: "Osmanlı Tarihinde Gizli Kalmış Veya Şüphe ile Örtülü Bazı Olaylar ve Bu Hususa Dair Vesikalar", *Belleten*, C.XLI, S.163, s. 548-549.

¹⁶⁰ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, a.g.m. s. 548-549.

Her birinin tütününü koyunlarında ve ceplerindedir, çıkarup içerler. Kul namı olduktan sonra eğer kahveciler ve eğer gayri şehirlü makulesi hünkâr kuluna karşı koyamazlar. El'hamdüli-İlâhi teâlâ saadetlû pâdişahımın zaman-ı saadetlerinde sair zamanlar gibi aşikâre içilmeyüp herkes havf ve ihtiraz üzere dirler ve bugün tekrar gümruk emini kullarını getürüp tenbih eyledim ki yabandan gemi ile ve karadan tavar ile tütün getürenleri tütünleriyle ahz edip bu kullarına getüre ki makulelerin tütünleri ateşe yandırılıp ve kendülerin haklarından geline ki dahi bir kimesne tütün ticaretin etmiye ve tütün getürmiye. Kezalik kahvecilere dahi tenbih ve te'kit olundu ki kahvelerde min-bâd tütün içilmeye ve subaşı ile ases başı kullarına dahi tenbih olunmuştur ki ol makule uc yerlerde ve köşe ve kenarlarda olan yerlere göz kulak olup tütün içerken bulduklarını bu kullarına getüren ve yeniçeri ağası kullarına dahi bu babda kâh bekâh tenbih üzreyiz. Can ve başımla saadetlû pâdişahımın emr-i şeriflerin ve fermân-ı müniflerin icraya sa'y ederim lâkin ma'lûm-ı hûmayunlarıdır ki her ne nesne tedabir ile ve hakimane tedarik ile olur saff zor ile olmağa kabiliyet olmaz. Bâhusus ki böyle ramazan-ı şerif gecelerinde cümle âlem ayağ üzerinde olduğundan gayri sefer üzeri ve mevacib zamanları olmağla böyle mahallerde mümküniyle amel olunup halkı yüze çıkarmamak gerektir. Enbiya-i izam müdarat-ı nase memur ve halkdan ne mertebe cefalar çektikleri malûm-ı hûmâyunlarıdır ve zaman-ı şeriflerinde olan zabt valid-i macitleri zamanında ve dahi sonra olmamıştır. Giderek inşâallah heybet ve salâbetleri kulübde dahi ziyade olur, mercudur ki bu babda mübarek hatır-ı şeriflerine bir gubar getürmeyeler. Baki ferman saadetlu pâdişahındır."

Gerçekten Vezir-i âzam'ın padişaha sunduğu takrir, o dönemdeki ahvali yansıması açısından büyük bir ehemmiyet arz etmektedir. Belge bir izaha gerek bırakılmadan tütün meselesinin almış olduğu durumu ve halkın içinde olduğu haleti ruhiyeyi bir fotoğraf objektifliğinde aksettirmektedir.

IV. Murad bir müddet sonra tütünü olduğu gibi içkiyi de yasak etti ve sarhoşları şiddetle cezalandırdı. Meyhaneleri yıktırdığı gibi rivayete göre genç padişah İstanbul'da tebdil gezerek halkı taciz eden sarhoşları ve

serkeşleri cezalandırdı. Tabiatıyla onun bu hareketi İstanbul'u dolduran ayak takımının gözünü korkutmaktı.¹⁶¹

F- Osmanlı Devleti İle İran Münasebetleri

1- Van Seferi ve Şeyhülislâm Ahizâde Hüseyin Efendi'nin Katli

a- Van Seferi

Başarısız Bağdat seferlerinden sonra Osmanlı Ordusu bir müddettir İran işleriyle ilgilenmiyordu. Bu arada büyük bir Safevî ordusunun Van kalesini muhasara ettiği haberi İstanbul'a ulaşınca, hemen hazırlıklar yapılarak Sadrazam Tabanı Yassı Mehmed Paşa, 15 Ekim 1633/1043'te Üsküdar sahrasına çadır kurdu ve bir hafta sonra Van'a müteveccihen hareket etti. İstanbul'da sadaret Kaymakamı olarak Damad Bayram Paşa bırakılmıştı. Orduya İzmit'e kadar Sultan IV. Murad'da refakat etti ve Sadrazama sefer esnasında yapılması gereken idarî ve mülkî işler için şifahi emirlerini teblig etti. Maltepe ordugahında askere bir resm-i geçit yaptıran Sultan IV. Murad, ordunun iyi teçhiz edilmemiş olduğunu görmüş, bunun üzerine dördüncü veziri tekaüde sevk etmişti. İzmit'te Van Kalesi'ni muhasara eden büyük Safevî ordusunun mağluben ric'at ettiği haberi alındığından, Padişah, İstanbul'a hareket etti.¹⁶²

Safevî ordusu Van'ı muhasara edince, Erzurum Valisi Demirkazık Halil Paşa ile Diyarbakır Valisi Murtaza Paşa 30.000 kişilik bir kuvvet ile yardıma gitmiş, bunun üzerine İran ordusu Kuşkunkıran mevkiine çekilmişti. Osmanlı ordusu Acem kuvvetlerine hucum ile şiddetli bir muharebe vermiş; Buna meş'aleler yakılarak gece de devam edilmişti. Neticede mağlup olan İranlılar geri çekilerek kaçmışlardı.¹⁶³ Buna rağmen Sadrazam Mehmed Paşa yoluna devam ederek, geçtiği yerlerde ahâlinin şikayet ettiği zorba

¹⁶¹ Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s. 469.

¹⁶² Ziya Nur AKSUN: a.g.e. s. 141; Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s. 469; Cavid BAYSUN: a.g.m., s.632.

¹⁶³ Ziya Nur AKSUN: a.g.e. s. 141.

bakileyelerini temizleyerek, Aralık ortalarında Haleb'e varmıştı. Burada sefer hazırlıkları ile meşgul olmuş; hatta rivayete göre Dicle Nehri'nin mecrasını değiştirip, Bağdad'ı susuz bırakmak gibi büyük teşebbüslere girişmiştir. Osmanlı Sadrazamı'nın bu tasavvuru dahi, o günkü devletimizin sahip olduğu büyük kudreti ortaya koymaktadır¹⁶⁴.

b- Şeyhülislâm Âhîzâde Hüseyin Efendi'nin Katli

Bu sırada İstanbul'da bulunan sultan IV. Murad, 1634/1043 ocak başlarında, Bursa'ya seyahate çıkmış ve İznik'ten geçerken yolların bozuk ve tesviye edilmemiş olduğunu görerek, vazifesini ihmalinden dolayı İznik Kadısı'nı astırmıştır. Karaçelebi-zade Abdülaziz Efendi, Kadının "bî-cürm ve bî-günah" asıldığını söylemektedir. Katip Çelebi ise kadı hakkında daha önce Padişaha şikayette bulunulmuş olduğunu kaydederek, bu sebeple ceza verildiğini yazmaktadır. Sultan IV. Murad'ın bu hareketi ulema arasında bid'at telakki edilerek, tenkid edilmiştir. Çünkü Osmanlı Kanunnamelerinde kadınların hiçbir suretle katledilmemeleri hakkında hüküm vardı. Bu haber İstanbul'a ulaşınca ulema sınıfı bundan derin bir teessüre kapılmış ve Şeyhülislâm Ahizade Hüseyin Efendi, Valide Sultan'a Ecdâd-ı kirâmlarının etmediği şeyden ictinab buyurmaları münasıptır; kendilerini bedduadan sakınınız; me'mûldür ki, siz kendilerine nasihat buyurup, zümre-i ulemanın hayır duasını alasız; zira henüz alemin herc ü merci sönmeğe yüz tutmuşken kîl-ü kaale müeddî olacak ahvalden Cenâb-ı Hilâfet-penâhiyi siyanet ederiz"¹⁶⁵. Şeklinde bir mektup göndermişti. Rivayete göre ulemâ allâme şeyhinin evinde toplanmış, Şeyhülislâm burada, hal'i îmâ eden ifadeler kullanmıştır. Bunun üzerine Valide sultan oğlun "Benim arslanım, acele üzere gelesiz, cülûs tedbiri için sözler ve cem'iyetler olmaktadır."¹⁶⁶ Diye haber yollamış, IV. Murad da büyük bir süratle İstanbul'a gelerek Şeyhülislâm ile

¹⁶⁴ Ziya Nur AKSUN: a.g.e. s. 142.

¹⁶⁵ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.III., s. 191-192; Cavid BAYSUN: a.g.m., s.631

¹⁶⁶ Ziya Nur AKSUN: a.g.e. s. 142.; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., C.3., K.1, s.193.; NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.III., s. 192.

oğlunun Kıbrıs'a sürülmesini meşhur bostancıbaşısı Duçe Mehmed'e emretmiştir¹⁶⁷. Kısa bir müddet sonra ise "Boğazdan çıkmamışlar ise yakalanıp öldürülmelerini, çıktılar ise ilişilmemesini istemiştir"¹⁶⁸. Bunun üzerine gönderilen bostancı, Şeyhülislâmın gemisine Boğazı çıkmadan önce yetişip onu alıp, Ayastafanos kıyısına çıkartmıştır. Bu sırada yanında meşhur Abaza Mehmed Paşa olduğu Yedikule'den çıkarak sahili takip eden Sultan IV.Murad, sabık müftünün sahile çıkarıldığını görünce bostancıbaşıyı yanına çağırıp "tiz şimdi katleyle" demiş o da Hüseyin Efendiyi bir saman arabası ile Ayastafanos'un Kalabriye Köyü'ne götürüp boğmuştur. Bu hareket, Osmanlı tarihinde o zamana kadar görülmemiş bir davranış olarak mütâlaa edilmiştir¹⁶⁹.

Sultan IV. Murad'ın bunu, âsilere karşı şehzâdelere, Recep Paşa ile kefil olduğundan beri duyduğu kızgınlıktan dolayı yaptığı rivayet edilmektedir. Diğer bir rivayet Şeyhülislâmın, Murad Han'ın hal'i için Valide Sultan'la anlaştığı, bunu gerçekleştirmek için çalıştığı sırada, hafiyeler vasıtasıyla haberdâr edilen Padişah'ın hesapları bozduğudur. Bu rivayete göre, Sultan IV.Murad'ın aldığı mektup Valide Sultan'dan değil, kendi istihbarat teşkilatındandır;sürgün emrini katl ile değiştirmesinin sebebi de bununla alakalıdır. Bu hareket ulemâyı üzmüş ise de fiilî harekete sevk etmemiş, yalnız Şeyhülislâm, ilmiye sınıfının şehidi ilan edilmiştir. Katip Çelebi de Fezleke'sinde şu ifadeleriyle, bu kanaate iştirak etmektedir: "Merhum cerî ve gayyûr olmakla berâ-yı maslahat-ı Hudâ çendân rızâyı mukaarin olmamağla, inkîşar-ı mazlûmanın garâmetin gördü." Kendisinden boşalan mevki'e 80 küsur yaşında bulunan, Zekeriyâ-zâde Yahya Efendi tâyin edilmiştir¹⁷⁰.

G- Sultan IV. Murad'ın Lehistan Seferi Teşebbüsü

Bu devirde Osmanlı-Lehistan münasebetlerinde önemli gelişmeler olmuştur. Zaman zaman bir harbe varacak kadar gelişen sınır tecavüzleri,

¹⁶⁷ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., C.3., K.1, s.194. Cavid BAYSUN: a.g.m., s.631

¹⁶⁸ NAİMA-Mustafa Efendi: a.g.e., C.III., s. 195.

¹⁶⁹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., C.3., K.1.s.194.

çok defa kısa süreli anlaşmalarla bertaraf ediliyordu. Bu tecavüzler Kazakların Karadeniz'de Türk sahillerine ve Rumeli'de Tuna yalılarına yaptıkları akınlardı. Son zamanda Kırım kuvvetleri Kazaklar üzerine gidecekken, İran üzerine gönderilmeleri yüzünden sefer yarıda kalmıştı. 1630'da Özi Beylerbeyi Mustafa Paşa yedi maddelik bir muahedenâme imzalamıştı. Buna göre Lehistan Kırım'a vergi vermeye devam edecek, Kazakları bulundukları yerlerden çıkaracak, Osmanlı Devleti ise Kırım akınlарına mani olacak idi. Ancak açılan sükûnet devri fazla sürmedi. Savaş ihtimali tekrar belirdi¹⁷¹.

Bunun üzerine Bosna Beylerbeyi Abaza Mehmed Paşa, Özi ve Silistre muhafızlığına getirilerek kendisine, Leh topraklarına girmesi emr olunduğundan, Eflak, Boğdan Voyvodalıkları ile Dobruca Tatarlarından mürekkep bir kuvvet ile harekete geçti. Lehistan'a girdi ve bir çok esir ile ganimetler alarak, bunları İstanbul'a gönderdi¹⁷².

Lehistan üzerine büyük harp hazırlıkları yapıldı. Rusya elçisi, Almanya İmparatorunun yardımına muktedir olamadığı bu sırada, Osmanlı Devleti'nin Lehistan'a taarruz etmesini teklif ederek, onun talebi üzerine düşmanlığa başlandı(1633)¹⁷³. Padişah, Rusya Hükümdarı Mihail Romanof'a yazdığı cevapnamede, İsveç ile dostça muharebelerde devam etmesini ve kendisine yardım edecek bir halde bulununcaya kadar Lehistan ile zâhiren sulh çerçevesinde hareket etmesini tavsiye ediyordu¹⁷⁴.

Osmanlı Devleti, bu sıralarda, İsveç ile ilk diplomatik münasebetlere girişmiştir. Geçen yıl(1632) İstanbul'a gelmiş olan İsveç Enternonsu Pol Strasburg, eğer İsveç Kralı Macaristan tacını alacak olursa, Osmanlı Devleti ile Macaristan arasındaki kapitülasyonları muhafaza etmeyi taahhüd ile beraber, İstanbul'a bir sefaret gönderilmesine müsaade edilmesini, efendisi namına talep etti. Enternonsun müzakereleri imparatorun mukîm elçisi

¹⁷⁰ Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s. 142-143.

¹⁷¹ Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s. 473.

¹⁷² Ziya Nur AKSUN: a.g.e. s. 143.

¹⁷³ Joseph Von Purgstall HAMMER: a.g.e., s.175

¹⁷⁴ Joseph Von Purgstall HAMMER: a.g.e., s.175.

tarafından sekteye uğratılmış, Kırım Hanı nezdine gönderilen diğer bir şahsın memuriyeti de, yine onun mesaisiyle faydasız kalmıştır¹⁷⁵

Lehistan elçisi Aleksandr Terzebinski, Moldova Voyvodası Moiz Mogliye tarafından iyi kabul edildi ise de, Abaza Paşa, zât-ı şâhâne için hediyesi olmadıkça yoluna devam edemeyeceğini ve Sultan Süleyman zamanında akd edilen muahede esasına göre değil, Sultan II. Osman zamanında vergi te'diyesini mutazammın akd olunan muahedenâmeye göre anlaşma yapılmak lazım geleceğini beyan ile elçiyi alıkoydu. Buna rağmen Terzebinski, seyahate devam etmek üzere ferman almaya muvaffak oldu. Abaza dahi İstanbul'a çağırılmış ve Sultan Murad müftî Ahizâde'nin idam emrini vermek üzere Yedikule Kapısı'ndan çıktığı zaman padişahın yanında bulunmuştur(1 recep-1 Ocak 1634)¹⁷⁶.

Terzebinski nihayet huzur-ı padişâhiye kabul olundu¹⁷⁷. Padişah niçin gelmiş olduğunu sordu. Sefir Sultan Süleyman zamanında akdedilmiş olan ahidnâme esaslarına uygun olarak, eski ittifakı yenilemek maksadında bulunduğunu beyan etmesi üzerine, Padişah öfkeyle sözünü kesti:

"- Sulhden, ittifaktan değil, sefer ve harbden bahsetmelisiniz. Lehistan Kralı vergi vermeye muvafakat ve Dinyester istihkamlarını tahrip ve Kazakları imha etmedikçe, onunla bizim aramızda dostluk olamaz."¹⁷⁸

Elçi bu kadar aşağılayıcı şartlara razı olmaktansa, harb etmeyi tercih ettiğini söylemesi üzerine, Padişah elini kılıcına götürerek:

"- Kılıcının önünde milletlerin titrediği bir padişah olduğumu bilmiyor musun" demiştir¹⁷⁹.

Padişahi Lehistan aleyhine harp hazırlıklarını hızlandırmak için Edirne'ye gitmeye kara verdi. Daha önce Budin ve Özi Valiliği'nde bulunmuş olan Diyarbekir Valisi Murtaza Paşa, Lehistan Hakkında geniş bilgisi olduğu için, İstanbul'a getirildi. Mühimmat ve Köprüler tedariki için Belgrad'a kapıcılar gönderildi. Üsküdar Sarayı bahçesinde inşa olunan köşkün

¹⁷⁵ Joseph Von Purgstall HAMMER:a.g.e., s.175.

¹⁷⁶ Joseph Von Purgstall HAMMER:a.g.e., s.177.; NAİMA Mustafa Efendi:a.g.e.,C.III., s. 172.

¹⁷⁷ NAİMA Mustafa Efendi:a.g.e., C.III., s. 206.

¹⁷⁸ Joseph Von Purgstall HAMMER:a.g.e., s.177.

tamamlanmasından sonra (20 Ramazan 1034/20 Mart 1634) üç tuğlu sancak cephaneye önüne dikildi. Üç hafta sonra da Padişah Terzebinski'ye, harp ilanını bildirip gitmesine ruhsat verdikten sonra, Edirne Kapısı'ndan çıkarak pâyihtahtı terketti(9 Şevval1043/8Nisan1634)¹⁸⁰.

Kenan Paşa Kaymakam sıfatıyla, Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi Kadı sıfatıyla İstanbul'un iâşesi için görevlendirildiler. Maiyyet-i şahane, Bayram Paşa, Murtaza Paşa, Halil Paşave Ca'fer Paşa adlı dört vezirden, müftî ile kazaskerlerden, Defterdar Ömer Efendi ile Segbanbaşı Mustafa Ağa'dan ve bir de Abaza Paşa'dan mürekkep idi. Abaza Paşa, Padişah'ın husûsî emniyetini sağlamakla şereflendirilmişti. Zât-ı şâhâne 1634 Nisanının 15'inde (16 Şevval 1043) Davud Paşa'dan hareket etti ve Şevvâl'in 28'inde Edirne'ye ulaştılar¹⁸¹. Burada elçilikle Lehistan'a gönderilmiş bulunan imrahor Şaban Ağa, Lehliler'in Rus taarruzuna uğradıklarını, bu sebeble Kral'ın sulhtan başka bir talepte bulunmadığını bildirdi. Bundan dolayı Lehistan'ı ezip, şimal muvazenesini bozmak istemeyen Sultan IV. Murad, Edirne'den geri döndü. Bununla beraber Lehistan serhaddi hakkındaki derin malumatından dolayı Diyarbekir Beylerbeyi Murtaza Paşa ihtiyaten serdar tayin edilip, 20.000 asker ve 25 topla yola çıkarıldı¹⁸².

Lehistan elçisi Terzebinski'nin Murtaza Paşa nezdinde bulunmasına mukabil, Paşa tarafından da Lehistan'a gönderilmiş olan elçi Şahin Ağa, yedi madde üzerine akd olunan anlaşmanın tasdik namesini almak üzere Ekim ayında İstanbul'a geldi¹⁸³. Bu ahidnâmeğe göre Osmanlı Devleti, Kantemir'in emri altında Bolgorod çöllerinde yerleşmiş olan Tatarları oradan kaldırmayı, Lehistan Kralı da Zaparog Kazakları'nı zaptetmeyi taahhüd ediyordu.

¹⁷⁹ Joseph Von Purgstall HAMMER:a.g.e., s.178.

¹⁸⁰ Joseph Von Purgstall HAMMER:a.g.e., s.178. NAİMA Mustafa Efendi:a.g.e., C.III., s. 207'den naklen " ... mâh-ı Ramazân'ın yirminci günü cebhâne önüne tuğlar dikildi ve yirmi yedisinde otak çıkıp şevvâl'in dokuzuncu günü ki yem es-sebt idi alâ-yı azîm ile padişâh âlempenâh suvâr olup Edirne Kapusu'ndan çıkup Otâğ-ı hümâyûna nüzûl buyurdular Şevket-i mehâbetleri bir mertebede idi ki yüzlerine nigâh idenin heybetinden zehresi çâk olurdu(ödü patlardı)...

¹⁸¹ NAİMA Mustafa Efendi:a.g.e., C.III., s. 206-207; Joseph Von Purgstall HAMMER:a.g.e., s.178-179.

¹⁸² Joseph Von Purgstall HAMMER:a.g.e., s.179. NAİMA Mustafa Efendi:a.g.e., C.III., s. 208, ; Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.143.

¹⁸³ Katip Çelebi, a.g.e. C.2, s. 163.

Dinyester üzerindeki kalelerin yıkılması talebinden vaz geçilmişti. Şimdiki Moldova ve Eflak Voyvodaları yerinde bırakılıyorlardı. Her iki taraftan esirler karşılıklı olarak mübadele ediliyor ve eski ticarî münasebetler tekrar sağlanıyordu. Mu'tad olan verginin de Kırım Tatarları'na ödenmesine devam edilecekti¹⁸⁴.

Osmanlı Devleti'nin İran ile savaşırken Lehistan'a sefer açabilme kudretini ortaya koyması dikkate şayandır. Ayrıca her iki sefer de de uzak mesafeleri göze alabilmişti. Sultan IV. Murad'ın bu güç sefer tereddütsüz iştirake karar vermesi de dikkate değer. Öte yandan bu işin bir neticeye bağlanmasından sonra İran seferine gitmesi de gözden kaçmamalıdır¹⁸⁵.

H- Sultan IV. Murad'ın Revan Seferi ve Sonuçları

Sultan IV. Murad, daha önceki başarısızlıkların intikamını almak ve İran'ın devamlı saldırgan tutumlarına bir son vermek için bizzat sefere karar verdi. Padişah, önce sadrazam ve serdar-ı ekrem Tabaniyassı Mehmed Paşa'yı Şark seferine memur etti(Ekim 1633). Sadrazam askerin başında Diyarbakır'a varmış ve burada kışlamağa karar vermişti. Hedefin Revan olduğu anlaşılınca sadrazam baharda Diyarbakır'dan Erzurum'a hareket etti. Padişah İzmit-Eskişehir-Konya-Kayseri-Sivas yoluyla Erzurum'a vardı. Yolda gelirken bazı vali ve kadıları tedib edip, halka eziyet eden sipah zorbalarıyla uygunsuz kimseleri cezalandırmıştır¹⁸⁶. Gerek Revan'a giderken ve gerek dönüşte memleketi teftiş için ayrı yollar takip edilmiş ve Anadolu'nun en önemli merkezleri bu suretle kontrol edilmiştir¹⁸⁷.

Sultan IV. Murad hem asker arasında hem de idareci zümre arasında otorite tesis etmek için yolda vezir yada kadı olsun hiç kimsenin hatasını affetmedi. Mesela Seyyidgazi'de Anadolu valisi hizmetinde bulunan ve Konya

¹⁸⁴ Joseph Von Purgstall HAMMER:a.g.e., s.180.

¹⁸⁵ Mücteba İLGÜREL: a.g.e.,s.474.

¹⁸⁶ Mücteba İLGÜREL: a.g.e.,s.475.

¹⁸⁷ Süheyl ÜNVER: "Dördüncü Murad'ın Revan seferi kronolojisi", Belleken, c.XVI.1952, s.547

âyânından Karayılan denilen iki kardeşi katletti. Zorbalıkla Manisa sancakbeyliğini elde etmiş bulunan Duducu Hasan Paşa'yı orduya gelmez öldürttü. Sultan IV. Murad esasında zorbalık ve eşkıyalıkla mansıp elde etmiş bulunanların haklarından gelmek istiyordu. Nitekim Karaman beylerbeyi Celeboğlu Ali Paşa mansıbını zorbalıkla elde etmişti. O da orduya katılınca idam edildi. İshaklı konağında Karaağaç kadısından şikayetler gelince yakalanıp öldürüldü¹⁸⁸.

Sultan IV. Murad, Konya'da iken Selçuklu Hükümdarı İzzeddin Keykâvus'un inşa ettirmiş bulunduğu Alâeddin Tepesi üzerindeki iç kaleyi ziyâret için, yalnız başına at sürdü. Buranın ihtiyar muhâfızı olan yeniçeri kendisini tanıyamadığı için, atla girmemesini ihtâr etti ve " Bre Ağa! Atdan in, piyâde yürü. Burası pâdişâh kâl'asıdır, atla çıkılmaz" dedi. Sultan asker'in bu arzusunı uydu; yaklaştıktan sonra da kendisini taltif etti ve ihsânlarda bulundu. Bu hadise, ihtiyar yeniçeride ve askerimizde kökleşmiş olan devlet şûurunun büyüklüğünü gösterdiği gibi, Sultan IV. Murad'ın da bu telakkiye verdiği kıymeti anlatmaktadır. Kendisinin şiddetli hareketlerini ve icrâatını, şu yeniçeri neferinin ifade ettiği duyguyu kuvvetlendirmeye matuf davranışlar olarak görmek lazımdır. Daha sonra Sultan IV. Murad Mevlâna dergahını ziyaret ve şerefine icra edilen âyîn-i serife iştirâk etti. Dergaha yeni varidat tahsis etti¹⁸⁹.

Erzurum'a doğru yoluna devam ederken Kör Ovası'nda ordu-yı hümayuna büyük bir manevra icra ettirdi. Manevraya bizzat iştirak eden Hazret-i Padişâh, kahramânâne heybet ve etvarıyla askerde büyük bir haşyet uyandırdı. Sultan IV. Murad'ın her hali orduda beğeniliyor, asker ve ümrânın alkışlarını davet ediyordu. En kuvvetli pehlivanların kolunu büküyor, yalnız kuvvette değil maharette de kimse kendisiyle boy ölçüşemiyordu. Tüfenk kurşunu menziline kadar ok atıyor; böyle uzak mesafelerde nişan aldığı hedefe isabet ettiriyordu. Askerin yediğinden yiyor, kırdâ başını eyerine dayayıp uykusunu uyuyordu. Bir çok adamı siyaset ettirmesine rağmen,

¹⁸⁸ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., s.238; Katip ÇELEBİ: a.g.e.,s.164; Mücteba İLGÜREL: a.g.e.,s. 470.

¹⁸⁹ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., s.239-240; Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.144-145.

asker içinde tek başına ve tebdilen, pervâsızca dolaşiyor; onların konuşmalarını mütâlaalarını dinliyor; ordusuna hakim olan havayı bizzat görüyor ve anlıyordu. Padişah'ın sertliği orduya ne kadar korku salıyorsa, seferin bütün meşakkatlerine askerlerle birlikte katlanması, aylarca atının eğeriinden başka yastık, kuşağından başka örtü görmemiş olması da, kendisine olan emniyet ve itimâdı artırıyor; büyük bir hürmetle karşılanmasını temin ediyordu¹⁹⁰.

Sultan IV. Murad 9 gün Erzurum'da kaldıktan sonra oradan Kars'a ve Kars'tan da Revan üzerine hareket etmiştir¹⁹¹. Kanunî'nin ölümünden sonra genellikle terkedilmiş bulunan padişahların askerin başında sefer gitmeleri bu suretle tekrar başlamış oluyordu. Sultan IV. Murad 1635 yılı Temmuz sonlarında askerin başında olarak Revan (Erivan) kalesine ulaştı.

Revan Kafkasya'nın güneyinde Türk sınırına yakın olup, bu gün Ermenistan sınırları içerisinde. Revan kalesinin askeri önemi pek fazla idi. Gayet sarp bir arazi üzerinde kurulmuş olan kale, iyi de tahkim edilmiş idi. Bu sırada Emir-güne oğlu Tahmasb Kuluhan vali idi. Emir-güne'nin emrinde onkibin asker bulunuyordu. Kuşatma 11 gün sürdü. Kalenin fazla dayanamayacağını anlayan Emirgüneoğlu teslim olmaktan başka çare bulamadı ve vire ile teslim teklif etti. Bunun üzerine mağlupların canlarına dokunulmamak şartıyla bir "Ahitnâme" imzalandı. Ertesi gün vali padişahın huzuruna kabul edilerek kale teslim alındı (8 Ağustos 1635). Yahya Efendi, Revan Fethine şu tarihi söylemiş idi:

*"Revâna varıcak Sultân Murâd Hân-ı Ömer heybeť
Müyesser eyledi ana Hudây-ı Müstean fethin
Cemî'-i ehl-i sünnet, asker-i Islâm şâd oldu
Didi Yahya anun târîhini : " Gördük Revân Fethin" (1045)¹⁹².*

¹⁹⁰ Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.145.

¹⁹¹ Süheyl Ünver, Revan seferi ile ilgili şu bilgiyi aktarmaktadır: "Revan'a kadar 83 menzilde 400 saatte mütemadi yürüyüş ile varılmıştır. Arada oturak günler hesap edilmemiştir. Günde vasatı 5 saatte gidilmiştir. Revan'da 12'nci oturak günü fetih mümkün olduğundan hepsi 25 gün kalınmıştır". (Süheyl Ünver: a.g.m., s.549)

¹⁹² NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., s.262; Katip ÇELEBİ: a.g.e., s.173-178; Baron Joseph Von Hammer Purgstall: a.g.e., s.205'de 25 nolu dipnottan naklen.

Emirgüneoğlu Sultan IV. Murad'ın huzurunda kulluğa kabulünü istemiş ve "Sünnî" mezhebine girerek "Yusuf Paşa" adını almıştır. Emirgüneoğlu hil'at, murassa hançer, kemer ve sorguçla taltif edilmiştir. Bundan sonra Erivan muhafızlığına on ikibin askerle Vezir Murtaza Paşa tayin edildi. İran askerleri kale terkedip Erdebil'e gitmişlerdir. Sultan IV. Murad 25 gün Revan'da kalıp düzenlemelere ve kalenin tamirine nezaret ettikten sonra Tebriz'e doğru yola çıkmıştır. Bundan sonra Safavî ordusunu harbe tahrik etmek için bütün yol boyu tahrip edilmiş, Hoy kalesi yıkılmıştır. Buradan Tebriz'e yönelen Sultan IV. Murad, şehir terkedildiği için hiç mücadelesiz Tebriz'e girmiştir¹⁹³ Padişah buradan Van'a hareketle Diyarbekir üzerinden İstanbul'a varmıştır. Halk padişahı zafer alayları ve şenliklerle karşılamıştır¹⁹⁴.

I- Şehzadelerin Akıbetleri

Sultan IV. Murad, Sultan I. Ahmed'in oğullarından olup kardeşleri Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim adlı şehzadelerden dolayı zaten huzursuz ve tedirgin idi. Vaktiyle Âhîzade Hüseyin Efendi'nin sipahi zorbalarının isyanında şehzadelerin hayatlarına kefil olması ve daha sonra hal' dedikodularının dolaşmasından dolayı endişeleri bir kat daha artmıştı. Bu yüzden padişah kardeşlerini katletmekte münasip bir fırsat kolluyordu. Önce 25'er yaşlarında bulunan akranları Bayezid ve Süleyman'ın öldürülmelerini planlamıştı. Kendisi Revan Seferi'nde iken kalenin fethi gerçekleşince İstanbul'a fetihnâme ile birlikte gizlice bir hat daha yollanmıştı. Bu, iki şehzadenin idam fermanı idi. Revan fethi dolayısıyla şehirde yedi gün yedi gece şenlikler yapılırken sadaret kaymakamı Bayram Paşa ile Bostancı başı Haremden iki şehzadeyi alıp, boğarak katlettiler. Şehzadelerin ağlayıp yalvarmaları ve bizzat bu işi gerçekleştirenlerin de göz yaşlarıyla katliam

¹⁹³ Katip ÇELEBİ: a.g.e., s.174; M. Cavid BAYSUN: a.g.m., s.634; Mücteba İLGÜREL: a.g.e., s. 471; Süheyl ÜNVER: a.g.m., s.563

yerine getirilmiştir. İstanbul Halkı revan fethini kutlarken şehzadeler babaları Sultan I.Ahmed'in türbesine defnedilmişti. Halk çok sevdikleri şehzadelerin akıbetlerini öğrenince büyük bir elem ve kedere kapılmıştır(1635) . Sultan IV.Murad Bağdad seferine çıkmadan önce zekası ile temayüz etmiş olan diğer kardeşi Şehzade Kasım'ı katlettirmiştir¹⁹⁵.

Sultan IV. Murad, bu icraatları ile Fatih Kanunnâmesi'ne riayet etmiştir. Ancak bu elem ve hüznü dolu hadiseler daha önce görülen büyük isyan ve karışıklıklara fırsat vermemiştir. En önemlisi devletin bütünlüğüne halel gelmemiştir.

I- Sultan IV. Murad'ın Bağdat Üzerine Seferi ve Bağdat'ın Fethi

Şah I. Safi Revan'ın Osmanlı Devleti'nin eline geçmesini bir türlü hazmedememiş, Sultan IV. Murad'ın uzaklaşmasını ve kış mevsiminin kış mevsiminin gelmesini beklemişti. Kış gelip Doğu Anadolu'da yolların kapanmasıyla birlikte Revan'a taarruz ederek şehri ele geçirmiştir. Zaten bu sırada Revan muhafızı Murtaza Paşa'da¹⁹⁶ ölmüştü. Onun yerine kethüdası Zülfikaar Paşa ağa kumandayı üzerine almış; fakat yardım alamadığı için, 1 Nisan 1636'da vire ile teslim mecburiyetinde kalmıştır. Böylece IV. Murad'ın birinci sefer-i hümayunu neticesinde alınan Revan, yeniden düşman eline geçmiş bulunuyordu¹⁹⁷. 1636 kışı çok sert geçmişti. Geçmiş ve Sadrazam ve Serdar-ı ekrem Tabaniyassı Mehmed Paşa, Diyarbekir kışlağında olmasına rağmen Revan'a yardım gönderilememişti. Hatta vilayetlerden asker toplanamadığı gibi gelenlerden bazıları soğuktan donmuştu¹⁹⁸.

¹⁹⁴ Revan'dan İstanbul'a Tebriz yoluyla 94 menzilde dönülmüştür. 538,5 saatte günde azami 6,5 saatte yol alınmıştır. Revan seferi tam 9,5 ay sürmüştür.(Süheyl Ünver: a.g.m., s.549)

¹⁹⁵ NALMA Mustafa Efendi: a.g.e., s.274; Baron Joseph Von Hammer Purgstall: a.g.e., s.205; M. Cavid BAYSUN: a.g.m., s.633; Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s.474-475

¹⁹⁶ Revan Kalesinin muhafızlığı, Ziya Nur AKSUN, İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve M. Cavid BAYSUN'un eserlerinde "Murtaza Paşa" olarak geçerken Mücteba İLGÜREL "Mustafa Paşa" olarak zikretmektedir. Bkz. : Mücteba İLGÜREL: a.g.e.,s. 475; M. Cavid BAYSUN: a.g.m., s.634; Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.149.; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI:a.g.e.,s.198.

¹⁹⁷ Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.149.

¹⁹⁸ Mücteba İLGÜREL: a.g.e.,s. 475

Revan'ın yardımına koşmadığı için vezir-i âzam Tabanıyassı Mehmed Paşa azlolunarak yerine Bayram Paşa vezir-i âzam tayin edilmiştir (7 Ramazan 1046/1637 Şubat)¹⁹⁹. Sadarete gelir gelmez Şark serdarlığına da tayin edilen Bayram Paşa, mart sonlarında hareketle Bolu, Amasya, Niğde, Tokat ve Sivas güzergahını takip ederek Birecik" varmıştır. Burada dökülen büyük topları Musul" gönderip, muhafaza altına aldırttı. Bayram Paşa iâşe ve mühimmat tedarikini de bu esnada temin ediyordu²⁰⁰.

Sultan IV. Murad Bağdat'ı almak ve İran'a kat'î bir darbe indirmek için hummâlî hazırlıklar içindeydi²⁰¹. Osmanlı Ülkesinin bir çok yerlerinde bu sefer için silah, techizat, levazım elbise imalathanelerinde büyük bir faaliyet görülüyordu. Bosna'da 25 okkalık 5.000 gülle dökülüyor; Birecik'e kurulan dökümhâne de büyük toplar imâl ediliyor; Koçanya'da, Van'da, Kayseri'de Barut imâl ediliyordu²⁰².

Hazırlıkların tamamlanmasından sonra Padişah'ın tûğ-ı hümâyûnu cephâne önüne dikildi. Sonra da Üsküdar'da otağ-ı hümâyûn kuruldu. Padişah 8 Nisan 1638/23 Zilka'de 1047'de Üsküdar'a geçti. Bir ay içinde son hazırlıklar tamamlanarak Acem seferine çıkıldı. İstanbul muhafızı olarak Budin Beylerbeyi Musa Paşa bırakıldı. Şeyhülislâm Yahya Efendi ve Kapdân-ı Deryâ Mustafa Paşa, Padişâh ile birlikte sefer iştirak ettiler. Halil Sahillioğlu, Bağdat Seferi Menzilnamesi'ne²⁰³ dayanarak Bağdat'a kadar Üsküdar hariç 121 konak tespit etmiştir. Yürüyüş 540,5 saattir, bu hale nazaran günde ortalama 4 saat 28 dakika yürünmüştür, hiç oturak yapılmıyaydı 121 günde Bağdat'a gelinecekti, yani bu seyahat dört ay sürecekti, demektedir. Amasya'da kışlayan Sadrazam Bayram Paşa, İnönü konağında orduya katıldı. Padişah ecdadının izinden giderek, Eskişehir'de Şeyh Edebali'nin kabrini, Seyidgazi'de Battal Gazi'nin Türbesini merasimle ziyaret etti. Bolvadin'e geldiği zaman kendisine, Sakarya taraflarında Mehdîlik iddia eden

¹⁹⁹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., s.198.; Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.150; Cavid BAYSUN: a.g.m., s.634

²⁰⁰ Mücteba İLGÜREL: a.g.e., s. 475

²⁰¹ bkz. Tahsin ÜNAL; "Savaşa Çıkan Osmanlı Ordusunda Lojistik İşleri-IV. Murad'ın Bağdat Seferi Hazırlıkları", Türk Kültürü, C. V. S. 58, s. 728-740.

²⁰² Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.152.

ve etrafına adam toplayarak ahaliden zorla para toplayan şeyhin faaliyetleriyle ilgili şikayette bulunuldu. Eskişehir kadısından mesele soruldu. Oda bu konu ile ilgili olarak bilgi verdi ve meselenin halledilmemesi halinde büyük bir fitnenin çıkabileceğini belirtti. Kadı ayrıca şeyhin Eskişehir halkına şöyle bir tehdidname gönderdiğini de belirtti²⁰⁴.

“Şehr-i Atîk ahâlisi!

Şöyle ma'lûm ola ki, kâğıd size vusûl buldukta, yüz yirmi yıllık harâcınızı bi't-tamâm gönderip ve kendiniz için bir aylık zahire koyup, ziyâdesini bi'l-cümle gönderesiniz ve illâ taallül ederseniz, üzerinize âdem gönderip katlolunmanız mukarrerdir.

*El-Fakîr İsâ Ruhullah*²⁰⁵

Etrafına 7-8 bin kişi toplayıp, kendisine “İsâ Ruhullah” namını veren, Mehdilikte de kara kılmayıp, Hz. İsâ olduğunu idda eden bu sahta şeyh, üzerine gönderilen Anadolu beyler beyi Ali Paşa kumandasındaki kuvvetle harbe tutuşmuş ve onu geri çekilmeye mecbur etmiştir. Bunun üzerine orayı bilen Çiftelerli Osman Ağa, kendisini hile ile yakalayıp, padişah'ın huzuruna getirmiştir. Padişah bu sahte şeyhe: “ Bak sen Hz. İsâ'yım demişsin, gerçek midir?” diye sormuş, o da inkar etmiştir. Bunun üzerine huzurda bulunan Şeyhülislâmın fetvasıyla idama mahkum edilmiş ve işkencelerle öldürülmüştür²⁰⁶.

Daha sonra padişah Konya'ya gelmiş, Mevlana'nın dergahına giderek, icra edilen âyine iştirak etmiştir. Buradan hareket edildikten sonra, 26 Ağustosta Cûlâb mevkiinde, zâten hasta olan Vezir-i azam Bayram Paşa vefat etmiştir. Onun yerine Musul Valisi Tayyar Mehmed Paşa sadarete getirilmiştir(27 Ağustos 1638/16 Rebîülâhır 1048). 3 Eylülde Diyarbekir'e ulaşan ordu, burada on gün konaklamıştır. Yeni Sadrazam, büyük debdebe ile orduyu hümayuna iltihak etti ve huzura kabul olundu. Burada Arap Emiri Ebu Rişoğlu ile Haleb ve Trablusşam Beylerbeyleri, pişdar vazifesiyle memur

²⁰³ Halil SAHİLLİOĞLU: “Dördüncü Murad'ın Bağdat seferi Menzilnamesi(Bağdat Seferi Harp Jurnalı)”, *Belgeler*, C.2, S.3-4, 1965, s.11

²⁰⁴ Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.152.

²⁰⁵ Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.153.

edilerek, Diyarbekir Beylerbeyi Derviş Paşa kumandasında Musul'a sevk edildiler²⁰⁷.

Ordu 7 Ekim'de Musul'a geldi. Burada toplardan bir kısmı ile cephanenin nehirde, 20 kadar topun da karadan Bağdad'a sevkine başlandı. Padişah burada Hind hükümdarı Hürrem Şahın elçisini kabul etti²⁰⁸. Elçinin teklifi, İran'a karşı müşterek bir hareket temini idi. Bu teklif kabul edilerek, sefir bir name ve hediyelerle gönderildi. Ordu-yu hümayun 14 Kasım'da Kâzimiye'ye ertesi gün de Âzamiye'ye (8 Receb 1048/15 Kasım 1638) ulaşıldı²⁰⁹. Padişah hemen muhasaranın başlamasını emretti. Otağ-ı hümayun, İmâm-ı Âzam türbesinin önüne kuruldu. Kırk kurban kestiren Sultan IV. Murad, bunların fukaraya dağıtılmasını emrettikten sonra "Ser mezhebimiz ziyaretine bî-feth ü zafer duhûl etmekden istihya ederim (=Mezhebimizin başının huzuruna fetih ve zafer olmaksızın girmekten haya ederim)." Diyerek, İmâm-ı Âzam'ın kabrini ziyareti, Bağdad'ın fethinden sonraya bıraktı²¹⁰.

Sultan IV. Murad, ordu sıhhiye çadırlarını, Revan seferi-i hümayununda olduğu gibi, kendi otağının yakınına kurdurdu. Ve yaralıların tedavisine azamî ihtimamın gösterilmesini emretti. Bağdad-ı Safavi kumandanı Bektaş Han, 30-40.000 askerle müdafa ediyordu. O sırada Bağdad kalesi 211 kuleyi ihtiva ediyordu. Şehrin ehemmiyetli kapıları, Âzamiye, Akkapı, Karanlıkkapı, Köprükapısı gibi isimlerle anılıyordu. Hafız Paşa şehri Karanlıkkapı'dan Hüsrev Paşa Âzamiye'den tazyik etmiş olduklarından, faviler bilhassa buraları fazlaca tahkim etmişlerdi. Bunun üzerine bu kez umulmayan Akkapı tarafından kuvvetle tazyike karar verildi. Akkapı Vezir-i âzam, Yeniçeri Ağası Hasan Ağa, ve Rumeli Beylerbeyi Arslan Paşa-zade Ali Paşa emrindeki kuvvetlerle tazyik ediliyordu. Bunun aşağı tarafındaki Karanlıkkapı Mustafa Paşa, Sivas Valisi Kör-Hazinedar İbrahim

²⁰⁶ Katip Çelebi, Fezleke, C.2,s. 195-197; ²⁰⁸ Baron Joseph Von Hammer Purgstall: a.g.e., s.234; Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.153.; Mücteba İLGÜREL: a.g.e.,s. 476.

²⁰⁷ Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.154.

²⁰⁸ Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.154.

²⁰⁹ Baron Joseph Von HAMMER Purgstall: a.g.e., C.5 s.243;Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.154; M. Cavid BAYSUN: a.g.e.,s.634.

Paşa, 40 yeniçeri zabiti ile Samsoncubaşı, Köstendil ve Avlonya sancak beyleri emrindeki kuvvetlerle sıkıştırılıyordu. Bunların ilerisi Anadolu Beylerbeyi Hüseyin Paşa, Mısır askeri ve 40 yeniçeri zabiti ile Zağarcıbaşı kumandasındaki birliklerce muhasara edilmişti. Karanlık kapı ilerisinde iki Paşa idaresinde, emniyet kuvvetleri konulmuştu²¹¹.

Kuşatmanın sekizinci günü metrisler hendek kenarına kadar ilerledi. Kuleler Osmanlı topraklarının endahatlarından sarsılıyor ve duvarlarda açılan gedikler, hurma dalları ve topraklarla dolduruluyordu²¹². Sultan IV. Murad, muhasara boyunca siperleri dolaşüyor, vezirlere, zabitanaya ve askere "Göreyim sizi, dîn-i mübîn uğruna uğruna sa'y ü gayretde kusur etmeyesiz, gayert vaktidir." Diye hitab ediyor; gazileri teşcî ediyordu²¹³.

Muhasaranın ancak yirminci günü nehir yoluyla gönderilen topraklar geldi ve hemen mevzilendirilip, bataryalar oluşturuldu. Bu suretle toprakların hepsinin nehir yolu ile getirilmemesi ile isabetli bir hareket yapıldığı anlaşıldı²¹⁴.

Muhasaranın otuzuncu günü, askere 260.000 torba dağıtıldı. Bunlar topraklarla doldurularak, hendeğin doldurulmasına başlandı. Bu rakam Türk ordusunun o zaman pek ulaşamayacak bir levazım gücüne sahip olduğunu göstermektedir. 22 Aralık'ta bütün mevzilerde hendekler doldurulmuş bulunuyordu. Bu iş bitince Sultan IV. Murad, Vezir-i âzamı huzuruna davet ile "Hendekler doldu; asker-i İslâm yürüyüşe hazır vaziyette, niçin yürüyüş vermezsin?" diye sordu. Vezir-i azam "Padişahım, sabr olunsun, yakın vakitte şehir şehir fetholunur; yürüyüşe zaman vardır. Acele ile askeri kırdırmayalım" dedi. Sultan IV. Murad bu sözlerden tatmin olmayarak "Senin nâmın, dilaverliğin ve şecâatin bu mudur? Kale altını nice bekletirsin, tehirin manası nedir?" deyince, çok kahraman ve kıymetli bir asker olan Vezir-i azam " Ben canımı dîn-i mübîn-i Ahmediye ve Padişahıma feda etmişim,

²¹⁰ Baron Joseph Von HAMMER Purgstall: a.g.e., s.244.; Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.154.; Mücteba İLGÜREL: a.g.e., s. 477.

²¹¹ Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.155

²¹² Baron Joseph Von Hammer Purgstall: a.g.e., C.5 s.245.

²¹³ Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.155

²¹⁴ Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.155

Tayyar kulun ölmekle bir şey olmaz, yeter ki Allahu Teala ihsan eylesin” dedi²¹⁵.

Ertesi günü 23 Aralık 1638/4 Şaban 1048’de şafakla beraber, genel bir hücumla geçildi. Vezir-i âzam Tayyar Mehmed Paşa, namazdan sonra kendi cephesinin en ön mevziine, serdengeçtilerin başına giderek, şiddetli top atışları ve tüfenk ateşleri ile bizzat hücumu başlattı. Kuleler zaptolunduktan sonra, bizzat elinde kılınc düşmana saldırırken, alnından vurularak şehid oldu²¹⁶. Hadım Süleyman Paşa’nın muharebe meydanında şehid düşüşünden sonra, bir Osmanlı veziriazamı daha muharebe meydanında ve askerin başında, şehadet rütbesine erişmişti. Sultan IV. Murad, kahraman sadrazamın şehadetini işitince “ Ah Tayyar, Bağdad Kalesi gibi yüz kale değerdin” diye takdirlerini belirtmiştir. Atası Yavuz Sultan Selim Han’ın “Mısır’ı aldık, ama Sinan’ı kaybettik.” Sözüne imtisalen konuşmuş oluyordu. Osmanlı Padişahları’nın takdir ettikleri kıymetli vezirleri sonuna kadar tuttuklarını, vefatlarından sonra dahi hatırasına riayet gösterdiklerini müşahade etmekteyiz²¹⁷.

Daha sonra veziriazamlık Kemankeş Kara Mustafa Paşa’ya verildi. Kalelere karşı saldırı devam ediyordu. Kuleler birer birer düşmekteydi. Bu esnada kale burçlarından ve kulelerden eman nekkareleri çalınmağa ve “aman, el-aman, yâ Sahib-kıran ve Halîfe-i zemîn ü zaman ve güzîde-i âl-i Osman, Allah için, ecdadının yüzü suyuna el-aman, Allah’ı severseniz el-aman; ey gaziler başınız için, Bektaş Han Kal’adan çıkar, kuleyi size teslim eder” feryatlar yükselmiştir. Nihayet Türk taarruzlarından bunalan Bağdat muhafızı Bektaş Han, kaleyi teslim etmekten başka çare bulamayıp Türk ordugahına haber gönderip bir “amannâme” istedi. Bektaş Han’ın talebi uygun bulunup ateş kesilmiş ve padişah tarafından huzura kabul olunmuştur. Sultan IV. Murad, Bektaş Han’ı merasim ve iltifat ile karşılamış, Kalmak veya

²¹⁵ Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.155

²¹⁶ Baron Joseph Von HAMMER Purgstall: a.g.e., C.5 s.246-247; Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.155; Mücteba İLGÜREL: a.g.e., s. 477.

²¹⁷ NALMA Mustafa Efendi: a.g.e., C. III. S.370, Baron Joseph Von Hammer Purgstall: a.g.e., C.5 s.247.

şaha gitmek hususunda serbest olduklarını bildirmiş, Bektaş Han ise Osmanlı tebaası olmayı tercih etmiştir.²¹⁸

Daha sonra Safevîler Narin Kule denilen iç kaleye çekilerek, müharebeye devam ettiler. Halbuki kendilerine aman verilmişti. Türkler İmam-ı Âzâm Kapısı'ndan girerken, Safevî kuvvetleri de Karanlık Kapı'dan çıkacaklardı. Fakat, Acemlere buna riayet etmediler ve çok çirkinlik yaptılar. Diğer Safevî kumandanları Bektaş Han'ın teslimini ihanet sayarak şehri müdafaya devam ettiler. Bu sırada Türk kuvvetleri surları aşmış ve sokak çarpışmalarına başlamışlardı. Şehirde çok şiddetli çarpışmalar oldu. Büyük kayıplara rağmen düşman inatla direniyordu. Şehrin sokakları cesetle dolmuş, baruthanenin kasden infilak ettirilmesi ile sekiz yüz kişi ölmüştü. Şehir tamamen ele geçirilince, emniyet gerekçesi ile bütün İranlılar sürülmüş, yerli halk bırakılmıştır. Bilahare Sultan IV. Murad, şehri ve bölgedeki meskun yerleri tamamen Sünnîleştirmek için Anadolu'dan Sünnî Türk toplulukları getirtip buraya yerleştirmiştir.²¹⁹

Daha önce " fetih müyesser olmadan türbeye girmeye utanırım" diyen Sultan IV. Murad, Sünnî mezhebinin mübarek bir makamı olan İmâm-ı Âzam türbesini merasimle ziyaret etmiştir. Kurbanlar kestirip, içerisini ipek halılar ve kıymetli şallar ve altın ve gümüş murassa kandillerle tezyin etmiştir. Devlet erkanının zafer tebriki de bu ziyaret gününde olduğu gibi aynı gün İstanbul'a fetihname gönderilmiştir(26 Aralık 1638). Bağdat Eyaleti yeniden teşkil edilip, Yeniçeri Ağası Küçük Hüseyin Ağa vali, müderrislerden Tezkireci Musa Efendi kadı, Yeniçeri kethüdası Bektaş Ağa sekizbin yeniçeri ile muhafız tayin edilmiştir.²²⁰

Sultan IV. Murad, 14 Ocak 1639/1048 tarihinde de cumayı Âzamiye'de kıldıktan sonra Musul'a hareket etmiştir. İran ile barışın henüz tesis edilmemesinden dolayı Veziriâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı serdar-ı ekremlikle Irak'ın muhafazası için bırakmıştır. Padişah Musul'a vardığı

²¹⁸ NAİMA Mustafa Efendi:a.g.e.,C. III. S. Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.155; Mücteba İLGÜREL: a.g.e.,s. 477.

²¹⁹ Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.157; Mücteba İLGÜREL: a.g.e.,s. 478.

²²⁰ NAİMA Mustafa Efendi:a.g.e.,C. III. S.371-373; Mücteba İLGÜREL: a.g.e.,s. 478.

zaman²²¹ seferden önce İstanbul'a gelip de huzura kabul edilmeyip Musul'a getirilen İran elçisi Maksud Han'a Şah Safi'ye verilmek üzere bir "tehdidnâme" verilmiştir. Sultan IV. Murad, "ersen meydana gel" diye tehdid ettiği Safi'den daha önce Osmanlılar'da bulunan yerlerin iadesini ve her sene hediye gönderilmesini istemiştir. Aksi takdirde bahara tekrar İran'a yürüyeceğini bildirmiştir. Musul'dan Diyarbakir'e gelen padişah, damla hastalığından muzdarip olduğu için kışı burada geçirmiştir. Bu arada Serdar Kemankuş Mustafa Paşa, şahı barışa zorlamak üzere ordu ile Bağdat'tan ayrılmış bulunuyordu²²².

J- Kasr-ı Şirin Anlaşması ve Önemi

Veziriazam ve Serdar-ı ekrem Kemankuş Kara Mustafa Paşa'nın şahı barışa zorlamak için çıktığı sefer etkisini göstermiş bulunuyordu. Nitekim İran hududu üzerindeki Şehriban'da I.Şafi'nin elçisi Muhammed Kulu Han serdara gelerek sulh teklifinde bulundu. Elçi Kars Kalesi'nin İran'a terkini veya kalenin tahribini istemiş ve reddedilmişti. Serdar ise Safevi ordusunun Bağdat hududundan çekilmesi ve Derdeng Kalesi'nin Osmanlı Devleti'ne terkini istedi. Aksi takdirde Osmanlı ordusunun meydan savaşına hazır olduğunu bildirildi. Birkaç gün sonra Safavi baş kumandanı Rüstem Han'dan serdara bir tezkere geldi. Tezkerede, Derdeng Kalesi'nin tahliye edildiği ve bir elçilik heyetinin gönderildiği bildiriliyordu. Türk askeri Kasr-ı Şirin mevkiine geldiği zaman Saruhan başkanlığındaki bir murahhas heyeti de buraya ulaşmış bulunuyordu. Üç gün süren müzakereler sonunda 17 Mayıs 1639/17 Muharrem 1049'da Türk tarihinde önemli bir yeri olan Türk-İran sınırında kalıcı düzenleme getiren anlaşma imzalandı²²³.

²²¹ Halil SAHİLLİOĞLU: a.g.m. s. 12'den naklen "Dönüş yolunu Karaçelebizade Abdülaziz şöyle icmal ediyor: Bağdad'dan avdet olunup, İznikmid'e 65 menzilde ve 146 günde gelünüp, 71 gün Diyarbakır'da ve on gün dahi bazı menzilde oturak olmuştur. Cümle hareket 393 saat olup, İstanbul'dan müddet-i gaybetleri bir sene ve bir buçuk ay olur.

²²² Mücteba İLGÜREL: a.g.e., s. 478-479; Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.158

Kasrı Şirin Anlaşması'nın Şah I. Safi tarafından tasdik edilmiş metni İran elçisi Muhammed Kulu Han tarafından İstanbul'a getirilmiş ve padişaha sunulmuştur. Bu muahedenin en mühim hususiyeti, geçerliliğini pek az farklarla şimdiye kadar sürdürebilmiş olmasıdır. Bu gün İran ile olan hududumuzda hala bu anlaşmanın hükümleri tatbik edilmektedir. Bu anlaşmanın bizim elimizden çıkan bir kısım topraklarımızı içine alan kısmı, yine İran ile Irak arasında geçerliliğini muhafaza etmektedir. Anlaşma konan hükümlerden biri de ashab-ı kirama küfür etmenin yasak olacağı maddesi idi. Kanunî'den beri İran ile yapılan anlaşmalara konan bu hükümler, Osmanlı'nın Şii ekalliyet ile Sünnî alemini birbirine yakınlaştırmak ve uhdelerinde bulundurdıkları İslam liderliği makamının zaruri vecibelerini yerine getirmek için sarfettikleri gayretin açık bir delili olarak görünmektedir. Osmanlı zaferleri arasında önemli bir yeri olan bu sefer dönüşü padişah devlet erkanı ve ulema tarafından İzmit'te karşılanmıştır. Sultan Murad ayaklarındaki rahatsızlıktan dolayı İzmit'te iki gün kaldıktan sonra, İstanbul'a gelmiş; muhteşem bir merasimle İstanbul'da karşılanmıştır(10 Aralık 1639). Şehirde bir hafta zafer şenlikleri sürmüştür. Anacak padişah damla hastalığından muzdarip olup elleri ve ayakları şişmiş bulunuyordu.²²⁴

Padişah, barış anlaşmasını başarıyla sonuçlandıran Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı İstanbul'a davet etmiştir. 5 Ocak 1640'da İstanbul'a gelen Sadrazam, parlak merasimle karşılanmış; Padişah'ın huzuruna kabul olunduğunda ad " Lala hoş geldin, ekmeğim sana helâl olsun" sözleriyle ve hil'atlerle taltif edilmiştir.

K- Sultan IV. Murad'ın Vefatı

Sultan IV. Murad'da ortaya çıkan damla hastalığı, önce Revan seferinde görülmüş, Bağdat seferi esnasında ise artmıştı. İstanbul'a dönüşte şiddetli baş ağrısı ve titreme ile yatağa düşen padişah, bir müddet istirahatla iyileşmişti. Bununla beraber Ramazan esnasında daha şiddetli bir darbeye

²²³ Mücteba İLGÜREL: a.g.e.,s. 480; Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.158

²²⁴ Mücteba İLGÜREL: a.g.e.,s. 480; Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.158-159

yakalanarak, hayatından korkuldu. Bayramda (1 Şevval 1049/25 Ocak 1640) sağlık durumu, devlet büyüklerini el öpme merasimine kabulüne müsait oldu. Merasim son bulunca, mu'tadı üzere Sinan Paşa Köşkü'ne giderek, hassa hademelerinin askeri oyunlarını ve cirit oyunlarını seyretti. Bu günden sonra Sultan IV. Murad'ın sağlığı bozulmaya devam etti. Daha sonra ise sıhhati günden güne kötüleşti. Hekimlerin bütün çabalarına rağmen padişahın hastalığına bir çare bulunamadı. 9 Şubat 1640/16 Şevval 1049 Perşembe gecesi vefat etti²²⁵.

L- Sultan IV. Murad'ın Kişiliği

Sultan IV. Murad, uzun boylu, geniş omuzlu, münasip vücutlu ve gösterişli idi. Saçları kara, sakalı siyah ve gür, gözleri siyah ve parlaktı. İki kaşının arasındaki derin çizgiler, çehresini bir kat daha müthiş gösteriyordu. Kaşları hareket eder etmez, binlerce kol yukarı kalkardı. Bu tehdidkâr hatların sıkışmasıyla binlerce baş toprağa düşerdi. Emsali nadir derecede kuvvetli ve çevik olduğundan ok ve yay oyunlarında fevkaladeydi. Demirden pazusu okları tüfek kurşunundan daha ileri götürürdü. Bir cirid darbesiyle dört parmak kalınlıkta tahtaları ve kuvvetli topuzu (haşet) ile fil derisinden yapılmış ve gergedan derisi ile kaplanmış Hind miğferini delmeğe muktedir idi. Geyik, karaca, tavşan, yaban domuzu, keçi, yabani keçi avını severdi. Fakat, en çok haz ettiği yirmi-otuz bin kişi ile sürgün avı idi²²⁶.

Sultan Murad şiiri severdi; kendisi de şairdi ve Muradî mahlasını kullanırdı. Musikiye meraklı idi ve bazı besteleri de var idi. Sultan Murad, ilim ve sanat erbabına büyük yakınlık gösterir; onları himaye ederdi²²⁷. Yaz ve kış her Cuma gecesi bilginleri, şeyhleri ve hafızları toplayarak ilmî tartışmalar yaptırırdı. Cumartesi geceleri ilahi okuyanların, gazelhanların ve saz çalanların şarkılarını dinlerdi. Pazar geceleri Tıflî, Cevrî, Nefî, Arzî, nedim,

²²⁵ Baron Joseph Von Hammer Purgstall: a.g.e., s.278; M. Cavid BAYSUN: a.g.e.,s. 644, Müteba İLGÜREL: a.g.e.,s. 487; Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.159.

²²⁶ Baron Joseph Von Hammer Purgstall: a.g.e., s.279.

Nisarî, Beyanî ve Uzletî gibi şairlerle sohbet ederdi. Pazartesi gecesi Kôr Hasan oğlu, damadı Musli Çelebi, Mukallid Cifid Hasan, Akbaba, Sarı Çelebi, Çakman Çelebi ve Simitçizade gibi oyunları, Batâ oğlu Yarpol Kolu, Osman kolu, gibi çengileri toplayarak Hüseyin Baykara meclisleri yapardı. Salı gecesi gün görmüş ihtiyarlar ile sohbet ederek konuşmalarından faydalanırdı. Çarşamba gecesi halkın salihleri ve hayır sahipleri ile, Perşembe gecesi dervişler, macera sahibi ve maarif erbabı ile sohbet ederdi. Her sabah divana çıkar ve müslümanların işlerini görmeye çalışırdı²²⁸. Evliya Çelebi, Osmanlı sülâlesinde böyle zaptedici, bağlayıcı, âdil, sert ve şiddetli, kan dökücü, eşkıya düşmanı, asker öldüren, Rüstem gibi kuvvetli, yiğit ve cesaret örneği bir padişahın gelmediğini rivayet eder²²⁹.

IV. Murad, devlet erkanına ve hatta ulemaya karşı sert davranmasına rağmen adil davranmayı da kendisine şiar edinmişti. Meselâ seferler sırasında halka zulmedenlere göz açtırmadığı gibi, halktan parasız bir şey alınmamasını da emretmiştir. Ayrıca kadıların hakkaniyet üzere hüküm vermelerini de öğütlemiştir. Güçlü bir iradeye ve hafızaya sahiptir. Her şeyi öğrenmek ister, devlet işlerine tam manasıyla hakim olmak için her şeyden şüphe etmiştir.

Onun suçlulara merhametsiz davranması ve çok kan dökmesi dikkatleri çekmiştir. Ancak gerek Anadolu da gerekse İstanbul'da türeyen zorbaların devlet otoritesini hiçe sayarak halka zulmetmesi padişahı bu şekilde hareket etmeye zorlamıştır. Bu yüzden her vilayetten raporlar alınıp asayiş gözetilirdi. İç huzura bu kadar önem vermesinden dolayı halk, onun zamanında rahatlık ve emniyet içinde yaşamıştır. Bu, onun en müsbet icraatı olmuştur²³⁰.

Dünyada ilk defa olarak uçuş denemesi yine onun zamanında İstanbul'da yapılmış, Hezârfen Ahmed Efendi Galata kulesinden Üsküdar'a kuvvetli bir lodos rüzgarıyla uçmuştur. Yine dünyada ilk defa fişek usulü ile

²²⁷ Ziya Nur AKSUN: A.G.E., S.159.

²²⁸ Evliya ÇELEBİ: *Seyahatnâme*, (Haz. Mümin Çevik), Üçdal Neşriyat, İstanbul-1993, s., 191-192.

²²⁹ Evliya ÇELEBİ: a.g.e., s.163.

²³⁰ Mücteba İLGÜREL: a.g.m. s.488.

fişek tecrübesi de Hasan Çelebi namındaki Bir Türk sanatkârı tarafından tecrübe edilmiş ve barut macunu kullanılarak imal edilmiştir. Bu ibtidai füzenin muharebelerde kullanılması kendisine teklif edilen padişahın, çok adam kırdıracağını, bunun ise zulüm ve günah olduğunu söyleyerek reddettiği rivayet edilir.²³¹

²³¹ Ziya Nur AKSUN: A.G.E., S.162.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE SULTAN IV. MURAD'DAN ÖNCE YAPILAN YENİLİK HAREKETLERİ

I- XVI. YÜZYILIN SONU VE XVII. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE YENİLİK İHTİYACININ ORTAYA ÇIKMASI VE YENİLİK TEŞEBBÜSLERİ

Osmanlı Devleti, kendine özgü bir devlet düzeni sayesinde, XVII. yüzyılın başlarında Yakın-Doğu ve Balkanlar'ın sahibi durumuna gelmiştir. Bu gelişme; toprak mülkiyeti, iktisadî-malî hayat, kişilerin devlet ile ve kendi aralarındaki hukukî ilişkilerini ayrıntılı şekilde düzenlenmiş kanunların iyi işlenmesinin bir sonucu olmuştur. Yükseliş dönemi olarak bilinen bu devirden itibaren devlet buhranlı bir döneme girmişti. III. Murad döneminden sonra, XVI. yüzyılda ileri hükümet düzeni yıkılıp, yeni bir sosyal ve siyasî düzen içine girmiştir¹.

Devlet idaresi, valide sultanlarla padişah kadınları, kapı ağası, kadın, erkek musahipler ve diğer bir kısım nüfuzlu şahısların müdahaleleriyle bozuluyordu. Bu durum, rüşvet ile iktidarsız adamların başa geçmesine yol açmıştır. Muhârebelerin uzaması muntazam olan askerî teşkilâtı bozmuş, ihtiyaç üzerine ocaklara, devşirme kanununa aykırı olarak asker alınmış, tımarlı sipahi ihmal edilmiş, bu yüzden askerî teşkilât ve disiplin bozulmuştur². Beylerbeylere verilmesi gereken haslarla savaşçı eyalet sipahisine verilmesi gereken tımar ve zeamet saray mensuplarına verilmeye başlamıştır. Padişahın yakınında olanlar, rütbeler alıp saltanat işlerine karışınca, veziriazam olanlara olmayacak teklifler etmişler, veziriazam da

¹ Yaşar YÜCEL: Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar-Kitab-ı Müstetâb, Kitabı Mesâlihü'l-Müslimin ve Menâfi'l-Mü'minin, Hırzû'l-Mülük, Ankara, 1988, s. IX.

² İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., s. 119.

isteklerine cevap vermezse hepsi bir padişah huzurunda fırsat buldukça iftiralar edip, kimini katl, kimini sürgün ettirmişlerdir³.

Osmanlı padişahları olağanüstü hallerde, divan-ı hümayun, hattı hümayun, emirlerini gönderirken, sadaretin nüfuzuna halel geldiğinden padişah üzerinde tesirli şahısların, vasıtasıyla sık sık hattı hümayunlar çıkararak, divandan vilayetlere gönderilen tuğralı fermanlara itibar kalmamış ve veziriazamın nüfuzuna darbe vurulmuştur⁴.

Toprak -nüfus dengesi de nüfus artışı nedeniyle bozulmuş, böylece Anadolu'da yersiz yurtsuz, ocaksız bir sınıf ortaya çıkmıştır. Bunlar da köylerdeki toprak darlığı nedeniyle geçim için Anadolu'ya yayılmaya başlamışlar, genellikle sınırlarda garib-yiğit, gönüllü, kale muhafızı, donanmada levend ve azab, paşaların hizmetinde "saruca" ve "sekban" askeri olarak iş aramaya koyuldular. Devlet ise ancak garib-yiğit ve gönüllülerden yararlılık gösterenlere ulûfe ve tımar verebiliyordu. Böylece binlerce genç dirliksizdi, bir kısmı ise eğitimin parasız olduğu medreselerde "suhte" grubunu oluşturarak ayaklanmalara katılıyorlardı.

Nüfus artışından başka 1580'den itibaren Amerika'da üretilen ucuz ve bol gümüş, Osmanlı İmparatorluğu'na girince pahalıya gittiğinden enflasyona sebep olmuş, devletin iktisadî-malî hayatını mahvetmiştir. Çünkü akça, değerini hızla kaybetmiş ve fiyatlar yükselmiştir. Bu enflasyonun yarattığı durum, paranın değerinin düşmesi, kalp paranın çoğalması, faiz hadlerinin yükselmesi Osmanlı maliyesini felç etmiştir. Bundan en çok etkilenen sabit gelirli dirlik ve ulûfe sahipleriydi. Kapıkullarının içine Türk karışmış, aldıkları ulûfe yetmeyince köy-kasabalarda esnafılık, çift-çubuk gibi işlerle uğraşmışlardır.

Diğer taraftan vergilerin aynı kalması, dirlik sahiplerini de etkilemiş, uzak ve masraflı seferlere katılamamış, bunun sonucu devlet, tımarlarına el koymuş, bunlar âsi ve eşkiya olmuşlardır.

³KOÇI BEY: a.g.e., s.16

⁴İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI a.g.e., s. 122-123.

Eyâletlerdeki memurlar da halkı soymaya başlamış, dirlik sahipleri vergileri iki katına çıkarmış, halk bu kişilerin hizmetkârı durumuna gelmişti⁵.

Bu aksaklık ve bozukluklar derhal dikkati çekti, çareler aranmaya, olaylar tespit edilmeye çalışılırken diğer taraftan nazârî ahlâk, idâre ve siyâset kitaplarının telif ve tercümesine önem verildi, bu sahada sosyal ve edebî mahsuller meydana geldi. Ayrıca pratik ve amelî bir gâye ile padişahlara ve sorumluluk taşıyan devlet adamlarına risâleler, lâyhalar sunulmuştur⁶.

A- Adâlet-nâmeler

XVI. Yüzyıl sonlarında devletin siyasi ve askerî bünyesinde ortaya çıkan rahatsızlıklar Osmanlı hanedan mensuplarının dikkatini çekmekte gecikmemiştir. Özellikle devlet otoritesini temsil eden ve ehl-i örf olarak sınıflandırabileceğimiz yönetici kadronun otoritelerini kötüye kullanarak halka zulm etmeleri bu sebeple köyünden kopup şehirlere akın eden çift-bozan reayanın güvenlik açısından dahili bir problem teşkil etmeye başlaması Osmanlı sultanlarının konuya eğilmelerini gerektirmiştir⁷. Nihâyet, yaygın olan haksızlıklar "Adâletnameler"le ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Adâletnâmeler, esas itibarı ile Kanûn-ı Osmânî gibi, reâyânın mükellef olduğu vergiler ve hizmetlerle ilgilidir. Kanunî, ölümünden önce yayınladığı adâlet fermânında, reâyânın, hükümet adamları ya da vilâyet halkından güçlü kimselerce zorla soyulduklarını sayıp dökerek, huzursuzluğun idârî kötülükten geldiğinin farkında olduğunu açıklamaktadır.

⁵ Yaşar YÜCEL: a.g.e. , s. X-XI.

⁶ M. Tayyib GÖKBİLGİN: XVII. Asırda Osmanlı Devleti'nde Islahât İhtiyaç ve Temâyülleri ve Katip Çelebi, Ankara, 1957, s.198.

⁷ Osman KÖKSAL: "XVII.Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Islahat İhtiyacının Algılanışı ve Islahat Temayülleri", Osmanlı Ansiklopedisi, C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara-1999, s.163.

III. Murad, Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayan çöküntüye, halkın, özellikle köylülerin, hükümet memurlarından gördükleri zulüm ve haksızlıkların sebep olduğunu 1591 tarihli adâletnâmesinde dile getirir⁸.

1595(1004) tarihli adaletnamede bahis konusu önemli şikayetlerden biri; hububat öşrünün mahsul üzerinden aynen alınmayarak harmanda fazlasıyla bir ücret belirlenerek alınmasıdır. Reayadan öşür mahsulünün aynen değil para olarak alınması, kanunların eskiden beri sık sık yasakladığı yaygın suiistimallerden biridir⁹.

III.Mehmed'in 1596 (1005 H.) tarihli adaletnamesi ise özellikle askeri sınıfın salgunlarına karşı çıkarılmış bir vesikadır. Salgun veya salma reayadan istenen olağanüstü nakdî veya aynî vergilerdir. Adaletnamede suçlanan kimseler, kapıkulu ocakları mensupları, beylerbeylerin ve sancakbeylerinin subaşları veya o adı takınan kimselerdir. Bunlar silahlarıyla dolaşıp köylere kendi başlarına salgun yapmaktadırlar. Başvurdukları usul ise şöyledir: Köye bir bozdoğan veya bir bıçak gönderip, para toplamakta, harman zamanında hediye diye harman başına bir kalıp sabun veya bir akçelik takke veya bıçak bırakıp, zorla bir kile buğday ve bir kalıp sabun karşılığı bir baş koyun almaktadırlar¹⁰.

Ancak ilerleyen süreçte Anadolu ve Rumeli'de ehl-i örfün giriştiği kanunsuz hareketlere bunlara rekabet edercesine bizzat kanunu temsil eden kadılar da karışmış, bu da I. Ahmed'in 1609 tarihli adaletnamesinin konusu olmuştur. Soyguna meşru bir görünüş veren bu usûl Anadolu ve Rumeli'de ehl-i örfün başvurduğu genel bir adet olduğu, bu adaletnameden anlaşılmaktadır¹¹. I. Ahmed'e ait H.1018 (1609) tarihli adaletnamede; Beylerbeylerin, sancak beylerinin haslarını iltizama alan voyvodalarını zorla her köyden ayda otuz kırk altın veya kuruş salma topladıkları tespit edilmektedir. Beylerbeyi ve sancak beylerinin haslarını iltizama vermelerini

⁸ Yaşar YÜCEL: a.g.e. , s.52.

⁹ Halil İNALCIK: "Adaletnâmeler", Belgeler, C. II, S.3-4, Ankara, 1965.s.72

¹⁰ Halil İNALCIK: "Adaletnâmeler", Belgeler, C. II, S.3-4, Ankara, 1965.s.70.

¹¹ Osman KÖKSAL: a.g.m., s.163.

onların veya adamlarının salgun salmalarını, kadıların teftiş görevini kötüye kullanarak devriye çıkmalarını yasaklamaktadır¹².

B-Risâleler

III. Murad devrinden itibaren devlet bünyesinde ortaya çıkan esaslı bozukluklar, kanunların yürürlükten kalkması veya toplum hayatına zararlı şekillerde değişiklikler görülünce, ahlak, idare, siyaset, kitaplarının te'lif ve tercümesine daha çok önem verilmiştir¹³. Bütün risale yazarları karşılaştıkları olayları, eğitimlerinin ve entellektüel hayatlarının kendilerine kazandırdığı belirli bir bakış açısından değerlendirmek durumundaydılar. Osmanlı siyaset ve toplum felsefesi daire-i adliye kavramında veciz bir ifadesini bulmuştur. Buna göre; "hükümdar askersiz kudret sahibi olamaz; mal ve para olmadan asker beslenemez; tebaanın refahı olmadan para toplanamaz; ve adalet olmadan da tebaa müreffeh olamaz". İşte, "Adalet mülkün temelidir" diye daha da vecizleştirilen bu anlayış mülk yani hükümrancılık ve devletin adalet olmadan ayakta duramayacağı ilkesine dayanır.

Osmanlı klasik yazarları, Osmanlı Devleti gibi bir devletin gelişme sürecinde ulaştığını varsaydıkları, bir "altın çağ" döneminden, aslında idarecilerin bir takım hatalarından dolayı uzaklaşıldığı fikrine samimiyetle inanmalarındır. Altın çağ kavramı, toplumların veya bir toplumda önde gelen aydınların geçmişte toplumca yaşadıkları daha doğrusu yaşadıklarını zannettikleri ideal bir dönemi ifade eder. Bu, risalelerde selâtin-i maziye devrine duyulan bir özlemdir. Buna bağlı olan başka bir kavram da kanun-ı kadim kavramıdır; yani hatırlanamayan geçmişten o güne kadar uygulanan ve tecrübeyle yararları görülen kaide ve göreneklerdir. Osmanlı risale yazarları adalet ve kanun-ı kadim kavramlarını toplum ve devlet düzeni anlayışlarının temel taşları yapmışlardır. Varlığının kanun-ı kadim ve adalet

¹² Halil İNALCIK: "Adaletnameler", a.g.m., s. 71-72.

¹³ M.Tayyip GÖKBİLGİN: a.g.e., s.199-201

ilkelerine dayandığı düşünölen ideal bir düzendeki değışmeyi bozulma olarak değerdendirmisselardır¹⁴.

Osmanlı ıslahatçı düşünörlölerinden Gelibölölö Mustafa Âli, Künhöl'-Ahbar'da göröşlerini, tenkitlerini yeryer belirttiğı gibi, bu konuda başka eserler de telif etmiştir: Nasihatöl's- Selâtin'de padişahların devlete ait mühim işleri, siyaseti tahsil ve tamamlamaları lüzumundan bahsederken, kanunlara aykırı olarak ortaya çıkan ihtilafları anlatmakta ve sonunda bir çok fayda ve nasihatlar vermektedir. Âli, bundan başka "Mehâsinöl'- Edeb"inde, "Kavaidöl'- Mecalis"inde, "Enisöl'- Kulüb" ve "Meâyiböl'- Erzâl" adlı eserlerinde de dolaylı olarak bu konuya temas etmiştir. III. Murad dönemindeki Osmanlı memleketlerinin önemine göre, buralarda istihdam edilecek memurların taşımaları gereken vasıflara dâir "Hakayıkuöl'- Ekâlim" adlı küçük bir risale de meydana getirmiştir. Mustafa Âli, III. Murad devrindeki Osmanlı memleketlerinin önemine göre, buralarda istihdam olunacak memurların sahip olmaları gereken vasıflara dair "Hakayık-el-ekalim" adlı küçük bir risale de yazmıştır.

III. Murad ve III. Mehmed devirlerinin ıslahatçılarından sayılması gereken Bosnalı âlim Hasan Kâfi-i Akhisarî'nin "Usölöl'- Hikem fi Nizâmiöl'- Âlem" adlı eseridir¹⁵. Kendisinin serhadli bulunması ve devlet memuru olması nedeniyle hem fütihat hem de memleketi adaletle ve iyi idare etmenin ihtiyaç ve şartlarını, faydalarını bizzat tecrübe etmiştir. Hükümet işlerinin düzeni, her şeyden önce siyaset uygulanırken şer'i şerife ve akl-ı selim kaidelerini uygulamayağı bağılı olduğunu, düşmana galip gelmek için askerin itaatkar, disiplinli ve aynı zamanda yeni icat edilen harp aletlerine sahip ve bunları üretmeye kadir olmakla mümkün olabileceğini söylemiştir. Bir çok hakimane tavsiyeler yapan bu ıslahatçı alim; Türk büyüklerinin harpte kumandanların bazı hayvanların özelliklerini taşımalarının hakkındaki düşüncesini zikretmiş, arslan yürekli, horoz gibi şeci, domuz gibi hamle yapan, kurt gibi gayretkar olmalarını söylemiştir. Bizzat Eğri seferinde bulunduğu için şahit olduğu

¹⁴ Mehmet ÖZ: "Gelenekçi İslahat Düşüncesine Göre Osmanlı Devlet ve Toplum Düzenindeki Çözölmenin Mahiyeti", *Türk Yurdu dergisi* (Nisan 1991), 50

¹⁵ M. Tayyib GÖKBİLGİN.; a. g. e., s. 199-201.

olaylar neticesinde yaptığı tavsiyeler çok enteresandır: Padişahın harpte nerede ve nasıl durması gerektiğini, kahren bir yer zaptedildiği zaman düşman ümerasının istihdamının caiz olamayacağını, çünkü onların kalbinden asla taasub ve kin silinmeyeceğini bildirmekte, 1595'te Tuna emaretlerinin hıyaneti olayını ele alarak bunların fırsattan istifade ile devlete yapacaklarını yaptıklarını, çarelerine bakılması gerektiğini izah eder¹⁶

XVII. asırdan itibaren devletin zaafını ve hükümdar ile devlet adamlarının yetersizliğini, kanun ve nizamların işlemez durumunu daha iyi ve yakından görenlerin artması, duruma çare bulmaya kalkışmaları olağandı. Bunlara göre bozukluğun iki sebebi vardır. Biri, şer'-i şerife riâyetsizlik, diğeri de örf ve adete, teamüle dayanan kanunnâmelerin ihlaliydi¹⁷.

XVII. asır başlarında, o zamanın durumunu yansıtan, önemli bazı tenkit ve önerileriyle ıslahât ihtiyaç ve önemini belirtmiş, çareler teklif ederek ondan sonraki ıslahatçılara rehberlik yapan değerli bir idare ve maliyeci Defter Emîni Aynî Ali Efendi devrin düşünürlerindendir. III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde Sadrazam Kuyucu Murad Paşa tarafından eski ve yeni defterler ile kanunnamelerden bilgi toplayarak bir risale yazma işi ile vazifelendirilmiş, bunu Padişah I. Ahmed'e arz etmiştir¹⁸. "Kavânîn-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divan" adlı risalesinde¹⁹, beylerbeyliği ve sancakların sayısını, bunların uyması gereken kanunları, hasları, askerlerinin miktarlarını açıklar. Zeâmet ve tımarları izah eder. Bunlara ait bozuklukların nasıl giderileceğine dair tavsiye ve önerilerini belirtir²⁰. Kavânîn-i Osmâniyye adıyla ikinci bir eseri daha vardır. Pratik bir amaç ile sunulan risale, XVII. asır başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun idarî, askerî, malî alanlarında genel durumu hakkında fikir veren önemli bir eserdir²¹. Aynî Ali Efendi, zeamet ve tımar erbabının bozukluğuna başlıca iki sebep gösterir: Birincisi, padişah dirliğine mutasarrıf olan zeamet ve tımar

¹⁶ M. Tayyib GÖKBİLGİN: a.g.e. 201-202.

¹⁷ Yaşar YÜCEL,; a.g.e., s. 54.

¹⁸ M. Tayyib GÖKBİLGİN: a. g. e., s. 204.

¹⁹ bkz. M. Tayyib GÖKBİLGİN: Ayn-i Ali Risalesi ve Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseselerini Aydınlatmadaki Büyük Önemi, İstanbul, 1979, s. 3-40

²⁰ Ahmet UĞUR,; Osmanlı Siyaset-nâmeleri, Kültür ve Sanat Yayınları, s. 93.

²¹ M. Tayyib GÖKBİLGİN:; Islahat İhtiyaç, a.g.e.,s. 205.

sahiplerinin sancağı askeriyle memur olmayıp başka işler görmesi ve seferden uzak kalması, ikincisi de yapılan seferlerin yoklamalarının düzenli olmayıp kaydedilmemesi ve kanuna uygun olmamasıdır²².

Aynî Ali Efendi ile hemen hemen aynı tarihlerde, kanun ve nizamlardaki bozukluğu ve mevcut durumun ıslaha ihtiyacını tespit eden diğer bir önemli eser, Kitâb-ı Mûstetab'dır²³. II. Osman'a sunulan ve müellifi kesin olarak belli olmayan bu eserin, hükümdarın ıslâhat teşebbüslerine geçmesinde etkili olabilir. Osmanlı Devleti'ndeki ilk bozukluklar Kanuni devrinde bulan yazar, asıl bozuklukların III. Murad zamanında başladığını işaret etmektedir. Olayları toplumsal yönden de eleştiriye tabi tutan yazar, yükseliş devrindeki müesseselerin, yani başlıca mutlak ve merkeziyetçi padişah otoritesinin, kul sisteminin, tımarlı sipahi ordusunun, kanun düzeninin ihyası neticesinde durumun düzelebileceğini savunmaktadır. Eserde üzerinde durulan en önemli şey, toplum nizamının altüst olmasıdır. Bu ilkenin ihmalı alt tabakalar arasında tüketim ve gösteriş eğilimlerinin artmasına da sebep olmuş iktisadi yapıyı olumsuz etkilemiştir.

Devleti içinde bulunduğu bu durumdan kurtarmanın ve bozukluğu düzeltmenin yolları da kendiliğinden belirmişti: Padişah, devlet işleriyle bizzat ilgilenmeli, işinin ehli, dürüst ve dindar bir kulunu veziriazamlığa getirmeli ve kendisine istiklal vererek azil korkusundan uzak tutmalıdır. Veziriazam da aynı şekilde kendisine bağlı kişileri kanun-ı kadime uygun olarak seçmeliydi. Eyalet ve sancaklara haber gönderilerek tımar ve zeametlerin hak sahiplerine dağıtılması sağlanmalıydı. Böylece tımarlı ordusu düzeltilecekti. Bir sınıftan diğerine geçişlere göz yumulmamalıydı. Bütün bu işler tavizsiz ve gerektiğinde zor kullanılarak yapılmalıydı²⁴. Bu ifadeler Koçi Bey'i hatırlattığından, Koçi Bey'in risalesine kaynaklık yapması mümkündür²⁵. Kitâb-ı Mûstetab'da ıslahatla ilgili padişaha sunduğu bazı görüşler şunlardır: *"Saadetlû padişahımız dahi kendüleri dava dinleyüb ve her umuru kendüleri göreler feemma fi zamaniha kendüleri görmesi hod muhaldır zira zamana*

²² M. Tayyib GÖKBİLGİN:

²³ M. Tayyib GÖKBİLGİN: a. g. e., s. 206

²⁴ Mehmet ÖZ: a.g.m., 51

ademisi edebsüz olmuştur heman padişahımıza lazım olan budur ki zikrolunan sıfat ile muttasıf bir ehl-i hal üstad-ı kamil mimarı bulub ve işbu bozgun binaya mimar ve emin ederse ve bizzat kendüleri dahi takayyüt buyururlar ise ol binanın bazı harap olmuş yerleri sanat ile ve tedric tedarik ile giru an karib biinayetullahu taala tamir ve termim olunması mümkün olur ve böylece üstad-ı kamil kimseler taht-ı hükümetlerinde bî nihayedir heman talep ve aramalarına mevkuftur bulunmaz deyu gadr yoktur cihan hali değildir". Bu ifade ve ıslahat fikirleri bize Koçi Bey'i hatırlatmaktadır. Gerçekte IV. Murad devrinde devlet idaresinde nizam ve kanunun hakim olması, işlerin düzelmesi yolunda bazı ıslahat taraftarları olmuştur. 1632'ye kadar yani IV. Murad'ın çocukluk dönemindeki kötü idare düşünülürse bazı ıslahatçıların meydana çıkması, bunların gerek nazari ve umumi şekilde ahlak ve siyaset eserleri ile gerek kanunların yürürlükte kalmalarını sağlamak amacıyla veya bizzat idareyi ele almak isteyen hükümdara fikir ve tavsiyeleri ile yol göstermek istemeleri ve bazı ıslahat tavsiyelerinde bulunmaları doğal idi²⁶.

II. Osman adına Halisî'nin 1621'de yazdığı Zafernâme'de padişahın sadece askerlik alanında değil, diğer alanlarda da bozukluklara eğilmiş olduğu açıklığa kavuşmaktadır²⁷.

Risale yazarlarının bozulma veya çözülmenin sebepleri üzerindeki görüşleri şöyle özetleyebiliriz: Onlara göre bozulma idarenin başında başladı ve öteki alanları da etkileyerek bütün toplumu kuşattı. Bazı risaleciler bu "baş"ın padişah olduğunu ima etmekte, diğerleriyse²⁸ her halde çekindikleri için olsa gerek vezir-i azamı sorumlu tutmaktaydılar. Meselâ Kitab-ı Müstetab yazarına göre²⁹, bütün bozuklukların temelinde dirayetli bir veziriazamın

²⁵ Yaşar YÜCEL: a. g. e. , s. XXII

²⁶ M. Tayyib GÖGBİLGİN: a.g.e.,209

²⁶ Yaşar YÜCEL: " Yeni Bulunan II. Osman Adına Yazılmış Bir Zafernâme", *Belleten* , C. XLIII, S. 170, Nisan 1979, s. 317

²⁸ Mesela Koçi Bey bir yerde re'ayanın uğradığı zulmden vükelanın değil malûkun sorumlu tutulacağını, padişah'ın"... anlarla sipariş ettim demesinin Allah huzurunda geçerli olmadığını söyler.(s.48) Bu söylediklerinin kendi sözleri değil "ulema ve meşayih kavli" olduğunu da ekler.

²⁹ Bkz.Yaşar YÜCEL: a.g.e.,30-31

yokluğu yatar. Ayrıca kanun-ı kadimden sapılarak ehliyetsiz kimselerin rüşvet karşılığında mansıplara getirilmesi idi. Rüşvetin giderek devletin temelini sarsan bir alışkanlık haline gelmesi, mansıb sahiplerinin azil korkusuyla bulundukları görevlerde her türlü yolsuzluğa karışmaları da bunun bir sebebiydi.

Mansıpların ehline verilmemesi bir yandan idarede yozlaşmaya yol açarken diğer yandan da rüşvetçilerin, verdikleri parayı çıkarmak için halka zulmetmelerine sebep oluyordu. Bu ise mülkün temeli olan adaletin ortadan kalkması demekti. Dolayısıyla reaya köylerini terketmek zorunda kaldı. Neticede üretim olmayınca hazine önemli ölçüde gelir kaybetti. Bu ise devletin nitelikli asker besleyememesi sonucunu doğurdu.

Rüşvetin yaptığı tahribat devletin askeri kuvvetinin en önemli unsuru durumundaki tımarlıların ihmaline ve tımar düzeninin bozulmasına yol açtı.

Üzerinde durulan başka bir husus da nizam-ı alemin dayandığı temel ilkenin her sınıf mensubunun kendi yerinde tutulması ilkesinin ihlal edilmesi idi. Gerek kul taifesine (devşirmeler) gerekse tımarlılar arasına kanun-ı kadime aykırı bir şekilde hariçten ecnebi girmesine göz yumulmuştur. Aynı durum ulema için de geçerliydi. Sonuç ise, Osmanlı fonksiyonel toplum düzeninin altüst olmasıydı³⁰.

Görüldüğü gibi Osmanlı ıslahatçı düşünürleri genel olarak bu asırdaki duraklama ve çöküntünün sebeplerini tamamen bir iç mesele olarak görmekte, bunun da öncelikle otorite boşluğu ve hukuk düzenine riayetsizlikten kaynaklandığını düşünmektedirler. Halbuki artık içinden çıktıkları ve bir yerde son temsilcisi oldukları İslam medeniyeti sönmeye yüz tutmuş, medeniyet üstünlüğü doğudan batıya geçmeye başlamıştı. Avrupa keşfettiği okyanus aşırı yollarla uzak doğuya ve yeni kıtalara hakim olmuştu. Don-Volga su yolunu birleştiremeyen, Süveyş Kanalı'nı açamayan Osmanlı Devleti denizlerde ve okyanuslarda hakimiyeti kaybediyordu. Ülkedeki iktisadi sıkıntı da her geçen gün kendisini hissettiriyordu. Deniz aşırı sömürge imparatorlukları kurmaya başlayan batılı ülkeler Avrupa'ya naklettikleri ucuz

³⁰ Mehmet ÖZ: a.g.m., s. 51.

Amerikan gümüşünü piyasaya sürerek Osmanlı parasını tehdit ediyorlardı ve Haçlı seferleriyle birlikte ilişkilerini artırdıkları İslâm dünyasından aktarılanların da etkisiyle Avrupa'da yeni bir ilmî gelişme başlıyordu. Osmanlı ıslahatçıları kendileri dışındaki dünyada olup bitenlerden bazen haberli bazen habersizdiler. Fakat bunları devletin bozulmasının sebepleri arasında önemli sebepler olarak değerlendirmemişlerdir³¹.

II- SULTAN I. AHMED DÖNEMİ YENİLİK HAREKETLERİ

Sultan I. Ahmed(1603-1617) padişah olduğunda çok genç olması ve çocuğu bulunmaması nedeniyle tahta geçme usulünü değiştirerek ekber ve erşed sistemini yani büyük ve akli başında olanının geçmesi usulünü getirmiştir. I. Ahmed tahta geçtikten bir süre sonra celali isyanları devam etmiştir. Murad paşa bu zalimlerin hakkından gelmiştir. Değişik bölgelerde halka eziyet edenler için sancak beyleri ile kadılara hükümler gönderilmiştir. Bundan başka bir vezir de Anadolu'ya eşkıya teftişine gönderilmiştir. Anadolu'da sükunet ve emniyetin sağlanmasından sonra yerlerinden oynayan insanları yurtlarına döndürmek, oraları şenlendirmek vazifesi devlete düşmüştü. Ticareti canlandırmak, vergilerde indirim yapmak veya muafiyet tanımak yine devletin görevi idi. Devlet bunları yerine getirirken peşpeşe fermanlar yayınlamıştır. Bunların en önemlisi adaletnamelerdir³².

A - Kuyucu Murad Paşa'nın Islahâtları

III. Mehmed (1566-1603) dönemine gelindiğinde eyaletlerin ehli ellerden çıkması, para ayarının bozulması, ekonomik durumun giderek kötüleşmesi, vergilerin artması sebebiyle çiftini bozan köylünün dağılması, bir kısmını eşkıyalığa itmişti. Ayrıca eyaletlere gönderilen yeniçeriler ve kapıkulu süvarilerinin şehir ve kasabalarda halka eziyet etmeleri hükümete karşı menfi

³¹ Osman KÖKSAL: a.g.m., s.167-168.

duyguların gelişmesini hızlandırmıştır. Bu süre içinde, tımarlı sipahiler de ihmal ve ilgisizlikten dolayı bozulmaya yüz tutmuştur³³.

Geçen yarım yüzyıl içinde giderek ciddileşen bütün toplumsal ve ekonomik güçlükler şimdi halkın büyük kesimlerini isyanlara katılmaya yada onları desteklemeye yöneltiyordu. Türklerin İstanbul'daki devşirmelerin kötü yönetimine karşı öfkeleri yine su yüzüne çıkmıştı. İstanbul'da bu isyanlar, devşirmelerin başlıca silahlı kolu olan yeniçerilerle daha çok Anadolu Türkleri'nden oluşan sipahiler arasındaki düşmanlık olarak yansıyor³⁴.

İran ve Avusturya harplerinin uzaması, halktan alınan belirli vergilerin yanında başka vergiler konmasına neden olmuştur. Bunların bir kısmı hazineye gelmeyip kadı, çavuş, mübaşirlerin ellerinde kalıyordu. Ayrıca celaliliğin artmasının bir nedeni de Haçova Meydan Muharebesi'nden kaçan tımarlı sipahilerin yoklama neticesinde dirliklerinin ellerinden alınması idi. Veziriazam Cağalazade Sinan Paşa, muharebeden kaçan kapıkulu halkıyla tımarlı sipahilerin dirliklerini kestikten başka, ele geçenleri öldürüp mallarını müsadere etmeye başlamıştır. Bunun üzerine dirlikleri kesilenler can korkusu ile Anadolu'daki isyan halindeki âsilere katılmışlardır. Anadolu'da bunların mevcudu otuz bini buldu³⁵.

Anadolu'da genişleyen isyanlar, bunları yatıştıramayanlar yüzünden , büsbütün tehlikeli bir mahiyet almış ve âsiler adeta birer küçük orduya sahip olmuşlardı. Âsilerin en önemlileri; Haleb'de Canbulat-zade Ali Paşa, Kalenderoğlu, Kara Said, Bağdad'da Tavi Ahmed-oğulları, Adana taraflarında Cemşid, Bozok ve havalisinde Tavi Halil ve Kardeşi Meymun, Silifke çevresinde Muslu Çavuş ve Aydın ve Saruhan çevresinde Yusuf Paşa'lar idi³⁶. Celalileri bastıracak olan "Koca" lakabı ile anılan yeni sadrazam Murad Paşa'dır.

Murad Paşa, 1607'de sefere çıktığında, Celaliler'in en tehlikeli olanı Canbulat-oğlu üzerine yürüdü. Yolu üzerindeki âsileri ortadan kaldırarak,

³² Mücteba İLGÜREL: a.g.m., 426

³³ Mücteba İLGÜREL: a. g. m. , s. 409.

³⁴ Stanford SHAW: a. g. e. , s. 257.

³⁵ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a. g. e. ,s. 99-100.

³⁶ NALMÂ, Mustafa: a. g. e., C.2, s.3-5..

Kalenderoğlu'na Ankara Sancak Beyliği'ni vererek Ankara yolunun güvenliğini sağladı. Gönderdiği kuvvetlerle Cemşid gâilesini bertaraf eden Murad Paşa, Antakya civarında Canbulatoğlu'nun kırk bin kişilik ordusunu imha ile mağlup etti. Halep'i bunlardan temizledi. Tavi Ahmed üzerine gönderdiği kuvvetle bu meseleyi de bertaraf etti. Kalender-oğlu, Ankara halkının karşı koyması üzerine şehre girememiş, Bursa- Mihaliç taraflarını altüst etmiştir. Muslu Çavuş'a işbirliği teklif ederek Osmanlıları Rumeli'ye atarak Anadolu'ya sahip olabileceklerini bildiriyordu. Murad Paşa, Muslu Çavuş'a İçel taraflarını verip birleşmeyi önledi. Kalenderoğlu da İran'a iltica edince Tavi Halil ve kardeşi onunla birleşmek için hareket ettiler.

Sadrazam Murad Paşa, yanındaki yeniçerileri süvari haline getirip, onları Karahisar-ı Şarkî Sancağı'nda, Karahasan Gediği'nde mağlup etti.

Geri kalan âsileri ortadan kaldırmak için İran'a yöneldi. Üsküdar Seferi adı verilen sefere Celalileri davet etti. Önce Muslu Çavuş'u ortadan kaldırdı. Orduğaha gelen âsilerden Yusuf Paşa'yı da bir yolunu bulup öldürttü. Celali meselesi böylece ortadan kaldırılmış oldu³⁷.

Murad Paşa, Osmanlı nizam ve an'anelerine son derece bağlı idi. Büyük bir vazife aşkı ve titizlikle, ihtiyarlığına rağmen, âsileri takip ve imha etmekte büyük bir kahramanlık göstermiş, bu sayede I. Ahmed'in takdir ve itimadını kazanmıştır. Vazife duygusuna bağlılığı, âsilerin tenkilinde aşırıya kaçmasına sebep olmuştur. Murad Paşa, "Koca" ve " Kuyucu" lakapları ile anılırdı. Bu rivayetlerden biri, İranlıların eline bir kuyu içinde esir düşmesinden ; (Lamartine:579) , diğeri de yakaladığı askerin cesetlerini kazdırttığı kuyulara doldurtmuş olmasıdır. Öldürdüğü asiler yetmiş bin civarındadır³⁸. Bu mezalimin bir kısmı askerlerin inzibatsızlığından ve şımarıklığında ileri gelmekte idi. Âsilerin maiyetindeki zorbalar olsun, hükümet kuvvetleri olsun halk için bir âfetti. Bazen hükümet kuvvetleri daha ileri gidiyordu. Murad Paşa'dan önce Anadolu âsilerine karşı gönderilen Ferhat Paşa'nın askeri İstanbul'dan ayrılır ayrılmaz yağmalara, bunlarla da

³⁷ NALMÂ, Mustafa: a. g. e. , C. 2, s.2-14 ; Cengiz ORNONLU,; " Murad Paşa", /A., . C. 8, İstanbul, 1993, s. 652-653.

³⁸ Cengiz ORNONLU,; a. g. m. , s. 653.

kalmayıp kadınlara tecavüze başlamış, hatta Bursa eşrafının şikayetine karşı Ferhat Paşa, askeri menetmek mümkün olmayacağını söylemişti. Ahali, bunun karşısında bir şey yapamıyor, isyan genişliyordu. İki de bir aylıkların tedavülde kalması yüzünden sipahi bölüklerinin de İstanbul'a civar şehirleri yağma ettikleri görülüyordu. Bu şartlar içinde Murad Paşa'nın ne çok müşkülatla mücadele ettiği ve ne kadar şiddet göstermeye mecbur kaldığı kolaylıkla anlaşılabilir³⁹.

Murad Paşa, yalnız Celalileri değil, onlarla uzaktan ve yakından temasları olan, onlara yataklık eden, hatta içlerindeki çocukları bile "sonradan eşkıyalığa başlar" düşüncesiyle öldürmüştür⁴⁰. Anadolu'da isyancıların temizlenmesinden sonra bir sükunet meydana gelmiştir. Bununla beraber isyanları ortaya çıkaran sebepler ortadan kalkmadığı için bir süre sonra aynı durum tekrar görülmüştür.

B- Hicrî 1018 Tarihli Adaletname

1018 tarihli adaletname özellikle askeri sınıfın salgunlarına karşı çıkarılmış ve soyguna meşru bir görünüş veren bu usul yasaklanmıştır. Görevlilerin kendileri için aidat veya hizmet istemeleri, salgun salmaları, Osmanlı padişahının mutlak hukukuna bir tecavüz sayılır. Bu adaletnameye göre, askerler reayaya istesin istemesin bir bıçak, bir takke veya bunun gibi bir şey bırakmakta, karşılığında damızlık diye birer koyun, birer kovan bal yahut ikişer üçer kile hububat toplamakta, vermeyenlere dayak atmaktadırlar. Bundan başka reayanın tarla, bağ ve evlerini benimseyip imece diye zorla çalıştırıyorlar, odunlarını imece ile taşıyorlar ve hizmete gitmeyenlerin parasını alıyor ve dövüyorlarmış. Kalabalık atlı gruplar halinde köy köy dolaşıp kervansaraya veya menzil evine inmeyerek reayanın ailesiyle oturduğu evlere iniyorlar, zorla yiyecek ve yem alıyorlar ve ücretini ödemiyorlarmış. Hizmet için reayanın kız erkek çocuklarını meclislerine çağırıyorlar ve kötülük ediyorlarmış, sancak beyi ve subaşıları da selamlık,

³⁹ HÂMİD ve MUHSİN : a. g. e. , s. 152-153.

aylık, cerime adı altında aydan aya her köyde çok çok salgun salıp oara toplamakta imişler. Bütün bunlar padişaha duyurulduğundan çıkarılan bu adaletnamede, padişah bu suiistimalleri yasaklıyor ve bu işleri yapanları asi ve zalim sıfatıyla kulluktan çıkarıyor ve idamlarına hükmediyor. Her köyde ahaliden bir yiğitbaşı seçilmesini ve bu gibileri tutuklamalarını ve kadı mahkemesine getirmelerini emrediyor⁴¹.

1018 tarihli adaletnamede beylerbeyilerin, sancakbeylerinin haslarını iltizama alan voyvodaların zorla her köyden ayda otuz kırk altın veya kuruş salma topladıkları tespit edilmektedir. Aydan aya alınan bu salma , aylık salgunundan başka bir şey değildir. Bu adaletname beylerbeyi ve sancak beylerinin haslarını iltizama vermelerini, onların veya adamlarının salgun salmalarını yasaklamaktadır. Görevlilerin köylerde devre çıkmaları, köylünün evine inmeleri, kalabalık maiyetleri için ücretsiz yem ve yiyecek almaları en eski kanunlarda bile şiddetle yasaklanan bir suiistimal olarak görülmektedir.

Adaletname, kadıların teftiş görevini kötüye kullanarak devre çıkmalarını da yasaklamaktadır. Bilindiği gibi, bir bölgede eşkıyayı meydana çıkarmak için kadılara umum teftiş hükmü gönderilir. Fakat kadılar, voyvodalar ile bir olup sözde teftişe çıkmakta, çeşitli yollarla reayayı soymaktadırlar. Bu adaletnamede, bir köye gelen misafirlerin, bekarlara ayrılmış azabhanelerde veya boş evlerden birinde kondurulması ve yiyecek ve yemeklerini günlük narha göre paralarıyla ve köylünün gönül rızası ile almaları emredilmektedir. Bu emre karşı gelenler padişah kapısına bildirilmektedir. Bu gibiler, süresiz küreğe koyma cezası ile tehdit edilmektedir⁴².

Adaletnamede, kadı ve naiblere ait bir çok suiistimaller açık bir şekilde gösterilmiş ve şiddetle yasaklanmıştır. Kadıların nahiyelerini naiplere iltizama vermeleri, devre çıkıp reayadan ücretini ödemediği yiyecek ve yem almaları yasaklanmakta ve miras taksimine ait şikayetler sıralanmaktadır⁴³.

⁴⁰ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI a.g.e. , s. 112.

⁴¹ Halil İNALCIK: a.g.m., 70

⁴² Halil İNALCIK: a.g.m., 72

⁴³ Halil İNALCIK: a.g.m., 76

Reayayı korumak gayesiyle tefecilere karşı da tedbirler alınmıştır. Ayrıca muhtekirlerin, karaborsacıların halka verdikleri sıkıntı dile getirilmiştir. Reayayı sıkıntı ve darlığa atan para meselesi de dikkatle ele alınmıştır⁴⁴.

III – SULTAN II. OSMAN (GENÇ) DÖNEMİ YENİLİK HAREKETLERİ

Osmanlı Devleti'nin çöküşünü durdurmak için Osmanlı düzenini değiştirmeye yönelik ilk yoğun çaba, II. Osman zamanında gösterilmiştir⁴⁵.

II. Osman, devlette ıslahat yapmak istemiş, fakat tecrübesiz olduğundan, saraydaki cahil yakınlarının tesirinde kalmıştır. ıslahat hareketlerine ocakların ıslahından başlamak istemiş, ocakların mevcudunu tespit etmek için yaptırdığı yoklamada, mevcudu maaş defterindeki miktardan az bularak parayı kesmiştir. Bu hal mevcut olmayan askerleri, varmış gibi göstererek onların yevmiyelerini kendileri alan ocak zabıtlarının işine gelmediğinden onlarda askerin memnuniyetsizliklerine katılmışlardır⁴⁶. Sultan II. Osman, yeniçeriler arasında kaçakları tespit etmek için yaptığı yoklamadan başka, askeri huzurundan geçirdi, onları sürekli talime şart koştu⁴⁷.

1618'de yeni akçe ve onarlık Osmanî kesilerek yeni akçe yayıldı. Eski akçe geçmeyince yeni akçe yetmedi. Sıkıntı olunca eski akçenin, ayarı sağlam olanın yürütmesine izin verildi. Paranın ayarı düzeltildi⁴⁸.

II. Osman, bir iki paşa ile geceleri sokak ve meyhaneleri dolaşarak bir nevi karakollukculuk ve subaşılık vazifesi görmeye başlamıştır. Şarap ve tütün içenlere karşı, şiddetli yasaklar koymuş, bunların uygulanmasında çok aşırı davranmış, uymayanlara sert cezalar vermiştir.

Padişah, İstanbul'un tanınmış ailelerinden kız almaya kalkmış, bu geleneğe aykırı düştüğünden aleyhinde eleştiriler yapılmıştır⁴⁹. Padişahın

⁴⁴ Halil İNALCIK: a.g.m., 85

⁴⁵ Stanford SHAW: a. g. e. , s. 265

⁴⁶ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI a.g.e., s.134

⁴⁷ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.2, s.195; Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s.434; İsmail Hami DANIŞMEND: a.g.e., s.283

bundaki amacı haremi tasfiye etmek, saray geleneklerini de değiştirmek ve hanedanın Türk ailelerinden nikahla kız almasına yol açmaktır⁵⁰.

II. Osman ulemanın arpalıklarını da kesmiş, meşihat makamında fetva yazmaktan başka bir yetki bırakmamıştır⁵¹. II. Osman'ın şeyhülislâmın gücünü azaltması genel olarak ulema sınıfının etkinliğini ve gücünü azaltmak ve böylece devlet işlerinden uzaklaştırıp, padişahın zamana göre gerekli yaşaları koyabilme gücünü artıma ve merkezi mutlak otoriteyi sağlamlaştırma amacına yöneliktir⁵².

Padişahın bir diğer ıslahat düşüncesi, başkenti İstanbul'dan Anadolu'ya taşıyıp, gayri milli bir çevreden, millî bir çevreye geçmek istemesidir⁵³.

Sefere giderken kardeşi Şehzade Mehmed'i öldürterek, kardeş katlini yeniden gündeme getirmiştir⁵⁴. Böylece Genç Osman, Fatih ile Kanunî'nin artık eskiyen mevzuatı yerine, yeni hayat şartlarına uygun duruma getirmek istemiştir⁵⁵.

Diğer bir yenilik hareketi ve en önemli olanı ise yeniçeri ve sipahi ocaklarını kaldırıp, yerlerine Anadolu, Mısır, Suriye Türkleri ile Türkmenlerden oluşan bir millî ordu kurmaktır. Bu düşüncesinde Dilaver Paşa ve Hoca Efendi'nin, kızlarağasının tavsiyesinin de rolü vardır. Hotin seferinde askerin başarısızlığında başlıca etkenin ordunun bozulması olduğunu düşünüyordu⁵⁶.

XVI. yüzyıl sonlarında Osmanlılar bir dönüm noktasına gelmişler, III. Mehmed'in 1596 Haçova Sefer'inden sonra artık Osmanlı ordularının padişahları yoktur. Bu durum, II. Osman'ın tahta geçişine kadar sürmüştür. II. Osman'ın tahta çıktığı sıralarda sızlanılan grupların başında yeniçeriler

⁴⁸ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., s.171

⁴⁹ Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.58

⁵⁰ İsmail Hami DANIŞMEND: a.g.e., s.292; Alphonse de LAMARTINE: a.g.e., s.609

⁵¹ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.2, s.195; İsmail Hami DANIŞMEND: a.g.e., s.283; Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s.434

⁵² İsmail Hami DANIŞMEND: a.g.e., s.292; Stanford SHAW: a.g.e., s.265

⁵³ İsmail Hami DANIŞMEND: a.g.e., s.292; Alphonse de LAMARTINE: a.g.e., s.609 dipnot

⁵⁴ Şinasi ALTUNDAG: "Osman II.", /A, C.9, İstanbul, 1993, s.448

⁵⁵ İsmail Hami DANIŞMEND: a.g.e., s.292; Alphonse de LAMARTINE: a.g.e., s.609 dipnot

⁵⁶ Şinasi ALTUNDAG: a.g.m., s.446

gelmekteydi. Asıl görevlerini bırakan, başka işlere dalan yeniçerilerin, padişah adaletini bozan hareketleri dönemin önemli sorunlarından idi. II. Osman, bunların bilincinde olarak Hotin Seferi'ne önem vermiş, yeniçerileri ve kapıkullarını kendi kontrolü altında tutmak istemiştir. Kapkulları askeri disiplinini yitirmiş, yeniçeriler çoğu kez sefere gitmemek için, çeşitli nedenler öne sürmüşlerdir. II. Osman'ın sefer boyunca yeniçerileri, ihsanda bulunma ve ulufelerini dağıtmayı fırsat bilerek önünden geçirtmesi, onları sıkı kontrol altında tutmak istemesindendir. Bir süre önce kendilerine ihsanlar sunulan askerlere, muharebe meydana doğru ilerlerken yirmi gün sonra ulufeleri dağıtılmıştır. Bu yolla askerin firarının önlenmesi düşünülmüştür.

II. Osman yalnız kapıkulunu değil, taşra ümerasını da kendi otoritesi altında tutmaya çalışmıştır. Hotin Seferi sırasında padişah, vezirler ve beyler arasında önemli değişiklikler yapmıştır. Bu değişiklikler, II. Osman'ın merkez ve taşra yönetimine gerçek biçimde hakim olmak için yaptığı çalışmaların bir parçasıdır. Bu atamalar kendi görüşünde bir yönetim kadrosu oluşturmak istediğini de açığa koymaktadır⁵⁷.

Böylece II. Osman, Kitab-ı Müstetâb ile sunulan reformcu önerileri uygulamak istemiştir⁵⁸. II. Osman, yeniçeri ocağını kaldırmak istemiştir. Asker toplamak hususunda verilen emirlerin uygulanmasına, özellikle Suriye'de önemli bir kuvvet meydana getirmeye başlanmıştır. Kul taifesi harpte savaşmamış ve barışta da rahat durmamaktadır. Yeniçerilerin ve sipahilerin savaş sırasında şiddetle azarlanması, korkaklıkla suçlanmaları, padişahın Boştancı Başî Mehmed ağa ile meyhaneleri gezerek yakaladığı yeniçerileri denize attırması, yeniçeri ve askeri gücendirmiştir⁵⁹.

II. Osman'ın yeni bir askeri güç oluşturmayı planladığı söylentileri bir süredir yeniçeriler arasında yaygındı. Ancak padişahın hac bahanesi ile Anadolu'ya geçeceğini duyunca açıkça harekete geçtiler. Bürokrat ve ulemanın desteği ile askerler, 18 Mayıs 1622'de Sultan Ahmed Camii'nde toplanarak, padişahı hacca gitmemesini, bu hareketinin büyük bir tehlike

⁵⁷ Yaşar YÜCEL: *II. Osman adına Yazılmış Bir zafer-nâme, Osmanlı devlet Düzenine Ait Metinler-VI*, Ankara, 1983, DTCF Basımevi, s.XVI-XX

⁵⁸ Yaşar YÜCEL: "Yeni Bulunan II. Osman...", a.g.m., s.322

anında kendilerini lidersiz bırakacağını söylediler. Sadrazamla diğer yüksek rütbeli memurları katlettiler. Padişah, hacca gitmekten vazgeçti. Bazı askerlerin gümüşü eksik almaları sebebiyle defterdarın ve diğerlerinin başları istendi. Padişah önce bu istekleri reddetti. 19 Mayıs 1622'de Sadrazam Dilaver Paşa, darüssaade ağası öldürüldükten sonra padişah tahttan indirilerek öldürüldü. Yerine yeniden I Mustafa hükümdarlığa getirildi. II.Osman'ın hükümdarlığı, hedeflerini hiç birisine erişmeden son bulmuştu. Ayrıca başta bulunan bir padişahın öldürülmesi de daha sonraki yıllarda sık sık tekrarlanacak bir örnek olmuştur⁶⁰.

IV-YAPILAN YENİLİK HAREKETLERİNİN SONUÇLARI

Kuyucu Murad Paşa'nın Celalileri sindirmesiyle devlet içinde bir sükunet hasıl olmuştu⁶¹. Yıllarca süren savaşlar yüzünden Anadolu'nun ticari hayatı durma noktasına gelmiş, halk da fakirleşmişti. Bu durum devletten memnun olmayan insanları, asilerin yanına çekmiştir. Çift bozan taifesi de asilere katılmış, büyük şehirlere göç etmişti. Zaman zaman bu yüzden kıtlık baş göstermişti. Osmanlı askeri teşkilatının esas ve toprak rejiminin can damarını teşkil eden tımar rejimi de bu dönemde darbeler yemişti.

Anadolu'da sükunet ve emniyetin sağlanmasından sonra, yerlerinden oynayan insanları yurtlarına döndürmek, oraları şenlendirmek vazifesi devlete düşmüştü. Ticareti canlandırmak, vergilerde indirim yapmak veya yine muafiyet yapmak yine devletin görevi idi. Devlet bunları yerine getirirken, peşpeşe fermanlar yayınlamıştır. I. Ahmed'de 1609'da bir adaletname yayınlamıştır⁶².

Kuyucu Murad Paşa'nın ölümünden sonra Anadolu'da eşkıyalık hareketleri yeniden başlamıştır. Ayaklanmaların ve asayişsizliğin kökünde yatan iktisadi, idari ve hatta dini sebepler ortadan kaldırılamadığından

⁵⁹ Şinasi ALTUNDAĞ: a.g.m., s.446

⁶⁰ Stanford SHAW: a.g.e., s.266

⁶¹ İsmet PARMAKSIZOĞLU: "Türkler(Osmanlılar)", I/A, C.12, K.2, İstanbul, 1993,s.319

merkezi idarede zaaf gösterince Anadolu'da da eşkıyalık yayılıp, çoğalmıştır. Ancak IV. Murad döneminde sert ve katı tedbirlerle geçici bir huzur devri sağlanabilmiştir.

XVII. asırda bir diğer olay da yeniçeri, kapıkulu ocaklarının ayaklanmasıdır. Ocaklara devşirme olmayanların alınmasıyla, ocak disiplini bozulmuş, tehlikeli bir kuruluş haline gelmiş, zaman zaman hükümdarları tahttan indirilmesine neden olmuşlardır⁶³. Bunlardan biri, reformcu olarak ve reform isteklerinden dolayı tahtından indirilen II. Osman'dır.

Padişaha karşı halkın ve ordunun şikayetine sebep olan unsurlar; yeniçeri ocağını kaldırma düşüncesi, yeniçerileri teftiş etmesi, yoklama yapması, meyhaneleri basıp yakaladığı yeniçerileri denize attırması, İstanbul'da devlet ricalinin kızlarıyla evlenmesi, ilmiye sınıfının varidatlarını ve salahiyetlerini kısımasıdır⁶⁴.

XVII. yüzyılda en kritik dönemlerde ıslahatlar ve ıslahatçılar bulunmuştur. Ancak bu dönemdeki Osmanlı ıslahatçıları, "Osmanlı düzenini kafirlerin geliştirebilecekleri herhangi bir düzenden üstün olduğu" ilkesinden hareket etmişlerdir. Bu düşünce XVI. Yüzyıl için doğrudur. Buna göre Osmanlıların çöküşü ; Osmanlı gücünün en zirve noktasında, özellikle Kanunî döneminde başarılı olmuş örgüt biçim ve tekniklerini uygulamamaktan ileri gelmektedir. Bu yüzden reform ancak düzeni eskiden olduğu gibi çalıştırmakla, hırsızlık yapanı ortadan kaldırmakla, rüşvete son vermekle, ancak yeteneğe dayalı atamalar yapmakla, geleneksel askeri birliklerde reform yapıp bunları yeni bir canlılığa kavuşturmakla ve görevini yapmayan işinden atmakla mümkün olabilirdi. Bu ıslahatçılar, yöntemlerinde acımasızdılar. Yinede büyük bir ölçüde başarılı olup, devletin düzensizliğinin kötü etkilerinden sıyrılıp, kendini toparlamasını sağlamıştır. Fakat tehlike, kargaşa bitince reformlar da bittiğinden kötü gidişe göz yumulmuştur⁶⁵.

Bu yüzyılda ıslahatçılar birbirlerinin ıslahatlarından da etkilenmişlerdir. Mesela 1613'de ilk defa I. Ahmed, fitne ve kötülöklere sebep olan içkiyi

⁶² Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s.318-319

⁶³ İsmet PARMAKSIZOĞLU: a.g.m., s.318-319

⁶⁴ Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.63-65

yasaklayarak, içenleri cezalandırıp, meyhaneleri kaldırmıştır. İçki küplerini parça parça etmiş, içki içenleri avare etmiştir⁶⁵. Emanet-i hamr (İçki Eminliği) adlı müesseseyi kaldırmıştır. Çünkü, 1601'de tütünün Osmanlı Devlet'ine girmesiyle kahve ile tütünü beraber içenler çoğalmış, içilmemesi için fetvalar verilmiştir. Daha sonra yasağı devam ettirmek mümkün olmadığından, bu müessese tekrar kurulmuştur⁶⁷. II. Osman döneminde de şarap ve tütün içenlere karşı şiddetli yasaklar konulmuş, uymayanlara bütün ahalinin vicdanını rencide edecek derecede sert cezalar uygulanmıştır⁶⁸.

Yine IV. Murad döneminde İstanbul'da büyük bir yangının çıkması, bu yangına tütün içenlerin sebep olması fitnesinin çıkması ve kahvehanelerde dedikodusunun artması üzerine kahvehaneler kapatılmış, içki, tütün, kahve gibi içecekler yasaklanmış, buna uymayanlar şiddetle cezalandırılmışlardır⁶⁹.

Kuyucu Murad Paşa gibi IV. Murad'da Anadolu'da celali eşkiyasını baskı ve şiddet metodu ile bastırarak, İstanbul'daki sipahi ve zorba isyanların da ortadan kaldırarak, iç güvenliği sağlamıştır.

II. Osman'ın yenicheriler tarafından öldürülmesi, Osmanlı Devleti'nde ilk defa vuku bulduğundan, Anadolu'da genç sultanın öcünü almak bahanesiyle, yenicherileri olduğu kadar merkezi yönetimi de hedef alan bir dizi vali ayaklanmasına yol açmıştır. Trablusşam valisi, bölgesindeki bütün yenicherilere yol vermek ve yerel bir ordu kurmakla yetinmiştir. Ama, Erzurum valisi 44 bin kişilik bir sekban ordusu kurduktan sonra, kapıkulu ocaklarından çıkanları bir bir yok etmiştir. Ayaklanmanın bastırılması ancak ertesi yıl, veziriazamın başında bulunup yönettiği sefer sonunda mümkün olmuştur. Fakat, vali görevinden alınmadığından 1627'e tekrar ayaklanmıştı.

⁶⁵ Stanford SHAW: a.g.e., s.243

⁶⁶ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.2, s.107.

⁶⁷ Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s.429-430

⁶⁸ Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.58

⁶⁹ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.3, s.168-169; SOLAKZADE, Mehmed Hemdemî: a.g.e., s.534

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE

SULTAN IV. MURAD DÖNEMİ YAPILAN YENİLİK HAREKETLERİ

I- SULTAN IV. MURAD DÖNEMİ YENİLİK HAREKETLERİNİN SEBEPLERİ

Kuyucu Murad Paşa, eşkiya isyanını bastırıp Anadolu'yu temizleyerek, şark eyaletlerinin durumunu düzeltmek için hem zaman, hem de çok para sarf etmişti. Bununla beraber, ocak efradının çoğalması, saray israflarının artması, bol bol cülus bahşişleri verilmesi, valide sultanın asi askerleri hediyelere boğması gibi, Nemçe ve İran seferleri ile celali isyanları gibi malî işleri perişan eden sebeplerdi. Varidat ile masraf arasındaki fark 70 milyon akçaya ulaştı. Önemli masraflar, görülmemiş bir durum almıştı. Defterdarlar bu duruma çare ararken, hazineye giden paraları sarraflara vererek züyuf akçe almayı bir tedbir olarak düşünerek, fitne ve fesada sebep olmuşlardır.

Sultan I. Mustafa zamanında meydana gelen " Hocalar isyanının " ardından sadaret makamında değişiklik olayı fetreti arttırmış, valide sultanın aczi yüzünden devlet hazinesi mahvolmuştu. Ulufe, hatta culusiye verecek para kalmamıştı Diğer taraftan valiler ayaklanıyor, kadılar zulme devam ediyor, devletin 244.500.000 akçaya erişen varidatı, birdenbire 48.500.000 akçaya iniyordu. Bunun da önemli bir kısmı saray kadınlarına ayrılıyordu. Nüfus artışı da fazlaydı. IV. Murad, daha padişah olmadan önce devletin durumunu öğrenmiş, yeniçerilerin zorbalılarını devlet idaresine tecavüzlerini hafızasına yerleştirmiş, kardeşi Mehmed Sultan'ın idamı, Sultan II. Osman'ın feci surette katli onun intikam hirsını kamçıliyordu.

Şah Abbas'ın zaptettiği Bağdad'ı kurtarmak, defalarca isyan eden Abaza Paşa'yı tedib etmek ve Anadolu'yu celali isyanlarından temizlemek

gibi gayelerle gönderilen orduların faaliyeti, kumandanlarına ayrı ayrı nüfuz ve şöhret temin ederken İstanbul entrikalar içinde yüzüyor, kapıkulu denilen ocak zorbaları isyan ediyordu.

Padişah IV. Murad idareyi ele alınca, İstanbul'daki isyancıları ve zorbaları ortadan kaldırıp asayişî temin edecektir¹.

A – Askeri Alanda Yapılan Yenilik Hareketlerinin Sebepleri

Hüsrev Paşa, azil haberini alınca sipahilerle yeniçerileri el altından isyana teşvik ediyordu. Dış görünüşte ise itaat edip, maiyeti ile beraber Tokat'a gelmişti. Yeniçeriler Hüsrev Paşa lehinde padişaha istekte bulunmak istedikleri gibi, sipahi zorbaları da Anadolu'nun çeşitli yerlerine adeta birer derebeyi durumuna geçmişlerdi². Diyarbakır'da asker baş kaldırıp, Defterdar Ömer Paşa'dan vazife ve hazine isteyince, mümkün olmadığından Ömer Paşa kaçmıştı. Eşkiya kuvvet ve fırsat bulup, zulüm ve düşmanlıktan, sokakları, evleri yağma edip her türlü kötülüğü yapıyorlardı. Her zorbanın rezil ayak takımı adamları vardı. Bunlar celalilerden daha fazla zarara sebep oldular. O sırada zorbaların başı Dağlar Delisi Süleyman ölüp, yerine Deli İlahi, Seydişehir ve Beyşehir Sancağı'nda hakimdi. Padişah emrini dinlememekte idi. Rum Mehmed Konya'ya hakimdi. Baba Ömer Karahisar'a, Kınalıoğlu Aydın iline, Kör Ali Eskişehir ve İnönü'ye, Köse Şaban İskilib'e hakim vaziyette eşkiyalığa başlamış ve bunların hapsi başlarına serserileri toplayıp, günden güne kuvvetlenerek ve birbirleriyle sözleşerek Hüsrev Paşa'yı makamına iadeyi kararlaştırmışlardı³.

Böylece Hüsrev Paşa'nın mevki hırsı Anadolu'yu yeniden anarşi içinde bırakıp, devletin başına büyük bir gaile açmıştı. Bu, bütün ordunun isyanı demektir. Padişah, her taraftan çıkıp gelen istek sahiplerinin rızasını kazanmak için genel bir divan akdettirmiştir. Bu divanda Şehrîzor, Hemedan,

¹ KOÇI BEY: Risale-i Koçi Bey (Haz. Ali Kemal AKSÜT), İstanbul, 1939, s.8-9

² İsmail Hamî DANIŞMEND: a.g.e., s.351

³ NALMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.3, s.81-83

Bağdad seferlerini yapmış, yorulan askerlerin İstanbul'a getirilmesi kararlaştırılmıştır.

Yeniçerilere dönüş emri(1631) verilince sipahi zorbaları da ulufe almak bahanesiyle İstanbul'a dolmuşlar, Darphane civarındaki hanı merkez yapıp, fesat merkezi haline getirmişlerdi⁴.

İstanbul'da kıdemli vezirlerden olan Recep Paşa, Hüsrev Paşa'dan önce veziriazamlığı ümit ederken, kendisine verilmeyerek Hüsrev Paşa tayin edilmiş, ve bu defa da Hafız Ahmed Paşa bu makama getirilince üzülmüş, sadareti elde etmek isteyerek İstanbul'a gelen sipahi zorbalarının ele başlarını ve Hüseyin Paşa taraftarlarını, yeniçerileri el atında tahrik etmişti⁵. Valide Kösem Sultan ise damadının entrikalarına hiç ses çıkarmamaktadır. İhtimal ki oğlunun nüfuzunu kırmaya sebep olacağı için memnun olmaktadır.

Ocaklılardan, önce süvari bölükleri ayaklanıp, Atmeydanı'nda toplandılar. Bahaneleri ise Hüsrev Paşa'nın azledilmesine sebep olanları cezalandırmaktı. Recep Paşa zorbalara talimatını vermiş, kendisi uzaktan seyretmiştir. Hüsrev Paşa'yı azil ettirenlerin padişahın ve devletin dostu olmadıklarını, buna sebep olanların Şeyhülislam Yahya Efendi, Sadrazam Hafız Paşa, yeniçeri ağası ve musahib Musa Çelebi olduğunu vurgulayarak, diğer ricali de dahil edip, padişahın on yedi kişi istemişlerdir.

Saraydan hiçbir cevap çıkmamış, Sultan IV. Murad ise isyancıların bu isteklerine çok fazla sinirlenmiştir. Atmeydanı'nda yeniçerilerin ve sipahilerin velfesi bütün İstanbul'u ayağa kaldırmıştır. İsyancılar eskilere benzememekte, zorbaları dağıtacak bir kuvvet, ezecek bir azim görülmedikçe eşkıyanın cüreti artmakta, dükkanlar kapanmaktadır. Halk ise evlerine çekilmiş, sonucu beklemektedir. Üç gün devamlı saray kapılarına hücumlar edilmekte, bir çok kimsenin İstanbul'dan kaçtığı görülmektedir⁶. İsyana üçüncü gün ilim cemiyeti de katılmış, ihtilâl unsuru tamamlanmıştır. IV. Murad askerin dağılmasını istemiş, onlar ise dinlememişlerdir. Âsiler, Bab-ı Hümayun'a hücum ederek orta kapıya kadar girip, padişahı tehdit ettikten sonra ayak divanına

⁴ Joseph V. Purgstall HAMMER: a.g.e., s.132-133

⁵ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI a.g.e., s.180

⁶ Ahmed REFAİK: *Kadınlar Saltanatı*, C.2, İstanbul, 1332, s.96

zorlamışlardır. Bu sırada Hafız Mehmed Paşa, padişah'tan izin almış, Üsküdar'a gitmektedir⁷.

Recep Paşa ise, padişahı ihtilâle son vermek için zorbaların sözüne uymanın zaruri olduğuna ikna etmiş, Sultan IV. Murad'da Hafız'ı geri getirtmiştir⁸. Bu durumda genç padişah, yeniçerileri ve sipahileri teskin etmek için son bir defa daha ikişer temsilci çağırıp, nasihat etmeyi denediyse de başaramamıştır. Hafız Paşa saraya dönüp, asker arasına dalıp, bizzat mücadele ederek şehit olmuştur.

IV. Murad, Hafız Paşa'nın parçalanarak ölümüne şahit olmuş, bu durum padişah'ta derin tesirler bırakarak, daha sonraki yıllarda intikamını alacaktır.

Buradaki âsiler, rüşvet alınmaması ve suçsuz yeniçeri çorbacılarından alınarak başkalarına mansıp verilmemesi hususunda , " kılıç zeametlerin (geliri 2000 akçe olan tımar) kaldırılması ile düşmana karşı varıp metrise girer asker kalmamıştır, bunlara mukayyed bulunulsun" diyerek "reaya takımının ağır vergilerden perişan oldu, haraç ve avarız vergileri arttı" ve bunun gibi bir çok sözler söylendikten sonra, padişah'tan bu hususlarda güvence alındıktan sonra sadrazamlık mührü Hafız Ahmed Paşa'dan sonra Receb Paşa'ya verildi⁹.

Recep Paşa, istiklâl sevdasına düşmüş, mevkiinde güç kazanmak için padişahın yakınları ve muhaliflerini bertaraf etmek üzere faaliyetlere başlamıştır. Şeyhülislâm Yahya Efendi, sipahilerin katletmek istediği dedikodusu olunca azledildi, yerine Ahizade Hüseyin Efendi şeyhülislâm oldu¹⁰.

Anadolu isyanlarının asıl tertipçisi ve sebebinin Hüsrev Paşa'dan kaynaklandığını bilen IV. Murad onu katle karar vermiş, bunu Recep Paşa'dan gizli tutmuştu. Özü Muhafızı Murtaza Paşa'yı İstanbul'a getirtip, Diyarbakır beylerbeyliğine tayin edip, Tokat'taki Hüsrev Paşa'yı idam etmek için

⁷ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., s.85-86; Ahmed REFİK: a.g.e., s.97

⁸ Joseph V. Purgstall HAMMER: a.g.e., s.135

⁹ PEÇEVİ İbrahim Efendi: a.g.e. s.394

¹⁰ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., s.90.

görevlendirdi. Hüsrev Paşa'nın katli¹¹ haberi İstanbul'a gelince¹² Recep Paşa memnun olmuştu. Çünkü kendisi için bir rakip eksilmişti. Sipahilerin tekrar ayaklandırılması için bir vesile teşkil edebilirdi. Bu sebeple zorbalarla görüşüyor, onları kışkırtıyordu¹³

Yeniçeriler ve sipahiler toplanarak Hasan Halife, Musa Çelebi, Defterdar Mustafa Paşa'yı istediler. IV. Murad bunların verilmesini reddetti. İsyan günlerce devam etti. Sonunda istenilen kişiler âsilerce öldürüldü.

Zorbalar, bu sefer şehzadelerin boğdurulduğu şayiasını yayarak, bu bahane ile şehzadeleri görmek istediler. Bunun üzerine şehzadeler (Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim) âsilere gösterildi. Zorbalar bununla da kalmayıp, Recep Paşa ile Şeyhülislâm Ahizade Hüseyin Efendi'nin şehzadeler için kefil olmalarını istemişler, her ikisi de bunu kabul edince bu durum IV. Murad'ın dikkatini çekmiş, bu güvensizliğin acısını ilerde onlardan çıkarmıştır¹⁴.

Asker zümresi ve bunların ele başları, Recep Paşa, isyan sorumlularının kendileri olduğundan, IV. Murad'ın mutlaka intikam alacağını biliyorlardı. Bu yüzden padişahı hâl ederek, şehzadelerden birini tahta geçirip, yeni padişahın yanında mevki sahibi olarak, çalışmalarından onu memnun etmeyi düşünüyorlardı. Bunun için herkesin birleşmesi gerekiyordu. Diğer Anadolu zorbalarına bunu bildirdiklerinde Rum Mehmed reddederek yaptıkları ile yetinme taraftarı oldu¹⁵.

Padişaha sadık olan yeniçeri Ağası Köse Mehmed Ağa, bunların planlarını gizlice padişaha bildirmiştir. Padişahta işi daha fazla büyütmemek için sipahileri affeder görünmeyi tercih etmiştir. Köse Mehmed de yeniçerileri bu işe bulaştırmamaya çalışmıştır¹⁶.

Her iki ocağın da edepsizlikleri ve taşkınlıkları devam etmektedir. Karışıklıkların ve fitneyi asıl kaldıranın Recep Paşa olduğunu ve Musa

¹¹ bkz. Hüsrev Paşa'nın Katli

¹² KATİP Çelebi: a.g.e., s.140-142; NALMA Mustafa Efendi: a.g.e., s.97-98.

¹³ Ahmed REFLİK: a.g.e., s.104

¹⁴ KATİP Çelebi: a.g.e., s.140-142

¹⁵ NALMA Mustafa Efendi: a.g.e., s.104-105.

¹⁶ NALMA Mustafa Efendi: a.g.e., s.104-105; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI a.g.e., s.186

Çelebi'nin katlinde Recep Paşa'nın ve Canbulatoğlu Mustafa Paşa'nın anlaşmalarını ayrıntıları ile Köse Mehmed padişaha bildirdi¹⁷.

Ramazan, sipahilerin ticaretine umulmadık bir vesile teşkil etmiştir. Zorbalar, ramazan geceleri bellerinde silahlar güruh güruh dolaşırlar, gece gündüz sokak ortalarında yiyip içip eğlenirlerdi. Rast geldikleri ahaliden, seyir ve temaşa akçesi alırlar, vüzera ve ülema konaklarının önünde davul ve zurna ile köçekler oynatarak her evden kumaş, para isterlerdi. Her grup, yüz kuruştan bin kuruşa kadar para koparır ev sahibinin rütbesine göre para isterlerdi. İstedikleri para verilmeyince konağı yakmakla tehdit ederlerdi. İster istemez ev sahipleri isteklerini yerine getirirlerdi. Bununla da kalmayıp, arkadan bir grup daha gelip, evden aynı teklifte ısrar ederdi. Bu şekilde Ramazan geceleri sokaklar sipahi zorbalarının avazesıyla dolar, İstanbul halkı çaresiz kalırdı.

Bayram onlar için ticarete yeni bir vesile olmuştur. Sipahiler, bu suretle servet kazandıktan sonra yavaş yavaş memleketlerine dağılmışlardı. İstanbul'da birkaç zorba başı kalmıştı. Onlar da grup grup gezerek istediklerini azil ve tayin ettirirlerdi. Rum Mehmed Konya'ya gitmiş Mevlevî olmuştu. Sultan Murad, Rum Mehmed'i oyalamak istediğinden onu Konya'da oturtmamış, Maraş Eyaletini ona vererek Ayıntab'a göndermişti.

Recep Paşa, İstanbul'da sipahi zorbaları elinde oyuncaktı. Hırsının şiddetinden bir iki rakibini öldürten sadrazam, şimdi bin rakibe dert anlatmaya mecbur olmuştu. Zorba başılar kendilerini mülazım başı yazdırmak istiyorlar, eski sipahiler bunları çekemeyerek boğaz boğaza geliyorlardı. Bir grup mülazım başı yazdırmaya gelir, ertesi gün diğer bir grup onu bozdurup istediklerini yazdırırlardı¹⁸.

Saray baskınları ile siyasi cinayetlerde tahrikçi ve teşvikçi olduğuna iyice kanaat getiren IV. Murad, bilhassa âsilerin kendisini hâl ile tehdidinde Recep Paşa'nın parmağı olduğunu bildiğinden onu idam ettirdi¹⁹. İstanbul şehrini haraca kesip, devlet adamlarından başka halkı bile zorla sızdırmaya

¹⁷ NALMA Mustafa Efendi: a.g.e., s.106,

¹⁸ Ahmed REFIK: a.g.e., s.112-115

¹⁹ bkz. Recep Paşa'nın Katli

başlayan zorbarın, Recep Paşa'ya yönelmelerinden bıkmış olan padişah, kubbe vezirlerinden Tabanı Yassı Mehmed Paşa'nın teşviki ile bu idam kararının vermiş olduğundan bahsedilir²⁰.

Recep Paşa'nın cesedini sarayın önünde gören, korkudan kaçışan eşkıya liderleri padişahın intikamından çekindiklerinden tedbir almayı kararlaştırdılar. Veziriazamlık Tabanı Yassı Mehmed Paşa'ya verildi (1632). Yeni sadrazam önce âsilerin hakkından gelmekle görevlendirildi²¹.

B – İdarî Alanda Yapılan Yenilik Hareketlerinin Sebepleri

Osmanlıların iktidara sahip olmaları eski Türk ve Müslüman soylularının unsurlarıyla başarılmış ve sürdürülmüştür. Köleler yalnızca çöküş döneminde denetimi ele geçirmişler, bu da başarıya değil çöküşe götürmüştür.

Devşirmeler, XVI. Yüzyılda eski Türk soyluları üzerinde kazandıkları kendi birliklerini koruyabilmiş olsalardı, kendi çıkarları için o sırada denetim altında bulundurdıkları düzeni korurlardı. Ancak, daha önce soylularının sağladığı rekabet iticiliği ve güçlü hükümdarlarının sürekli denetimi altında bulunma gerekliliği olmadığı için, devşirme sınıfı birbirleri ile çatışan siyasi gruplar bölünmüştür. Bunlardan her biri de intisapla saptanan bir yada birkaç gözü yüksekte siyasal liderin çevresinde toplanmışlardı. Bir tek siyasi grubun uzun bir süre egemen olamaması sonunda yönetici sınıf küçük çatışmalar karmaşasına düşmüş, geçici koalisyonlar kurulmuş ve devletten gelir getiren mevkileri zaferin ödülleri olmuştur. Padişahlar da artık, hanedanın çatışmalarını önlemek için kardeşlerinin öldürülmesi yöntemini terk etmişlerdi

Padişahın en yetenekli şehzadesinin tahta geçmesi yöntemi bir yana atılmış, artık ya yaşamakta olan en yaşlı erkek akraba yada o sırada en çok güce sahip sınıfın tuttuğu bir hanedan üyesi tahta getirilmekte idi. Bunun kaçınılmaz sonucu da, sarayda padişahın kardeşleri ve oğulları arasında

²⁰ İsmail Hami DANİŞMEND: a.g.e., s.354

²¹ Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s.463

iktidar çatışmasına dönmek oluyordu. Bunlar genellikle haremın siyasi gruplarını kullanarak tahtı ele geçirmeye çalışıyorlardı.

Üst düzeydeki grupların çözülmesi kısa zamanda tüm düzene yayılmıştı. Önemli mevkilere getirilenlerden geleneks el olarak padişah ve öteki yüksek memurlar tarafından istenen değerli armağanlar çok kısa bir sürede tüm yönetici sınıf arasında yayılmış, bunun sonucunda da rüşvet ve nüfuzu kötüye kullanma artmıştı. Bir memurluğa getirilen kimse bu ayrıcalığın bedelini ödemek zorundaydı. Buna karşılık o da bu makamını, ödediğini geri almak kar etmek ve hem kendisinin hem de bağılı bulunduğu grubun siyasi şansını artırmak için kullanıyordu.

Yönetici sınıfın bütün kurumlarında aynı durum görülmektedir. Pek çok memur , subay ve ilmiye sınıfı üyesi hala aşırı derecede yetenekli ve dür stse de durum gereğı bunlar da düzene uymak zorundaydılar.

Askeri ve idari bir teşkilât olarak tımar ordusunun gücü azaldıkça mevcut kapıkulu birlikleri bunları yerine taşrada kullanılıyor ve böylece ayrıcalıklı bir seçkin sınıf oluşturmuyorlardı. Bunlar özellikle Anadolu'da sancak beylerinin, kadıların ve hatta mültezimlerin hizmetine girerek hem yöneticilere hem halka egemen oluyorlar, mahall  vergi gelirlerinin giderek artan bir bölümüne el koyuyorlar ve çiftçilerden ek vergiler alıyorlardı. Yeniçeri askerinin bu ayrıcalıklı durumundan yaralanmak isteyen bölge halkının çoğu genellikle yasa dışı yollardan bu birliklere katılıyordu²².

Aslında sipahi topraklarının ümeranın elinde yoğunlaşması, mantıki olarak ümeranın orduya daha önceki tımar sisteminin sağladığı asker sayısına eşit sayıda asker verme zorunluluğunu doğurmaktadır. Böylece cebel  düzeninden sekban düzenine yani savaş durumunda hükümdarlık ordusuna verilen beye ait kişisel ordu düzenine geçilir. Bu kişi yeni düzenin tek sorumlusu, dolayısıyla da tek yararlanıcı durumuna gelmekteydi.

Ne var ki tımar düzeni gene de resmi olarak varlığını sürdürmektedir. 1630 yılına doğru tımarların sayısı yedi sekiz bin olarak hesaplanmıştır.

²² Stanford SHAW: a.g.e., s.237-238

Sahipsiz tımarlar kimi zaman ümera tarafından zorla alınmakta, kimi zaman devlet tarafından iltizama verilmekteydi. Yönetmekle görevli oldukları toprakları doğrudan doğruya kendi üzerlerine geçirmeyi becerirlerdi. İltizam yolu ile toprak tasarrufunu elde etmek işlemi başkalarını kullanarak olduğu gibi kendi adına da olabiliyordu. Bu son durumda ümeradan kişiler çok kez iltizam olarak ellerine geçirdikleri toprakları küçük parçalara bölerek gene başkalarına kiralyorlar, bir çok kez yinelenen bu oyun bütün yükü reayanın sırtına binen kârların sağlanması sonucunu doğuruyordu. Reaya her durumda ümeraya bağımlı idi. Bu feodal öğelerin yükselişi, merkezî bürokrasi için ölüm demekti. Aslından doğrudan yönetici görevini elde edenler bu bürokrasiye bağlı kişilerdi. Böyle bir göreve atanma başkentin denetiminden ve hasımlılığından uzakta kalarak zenginlerin gaspında daha büyük olanak sağlıyor, ve bu olanaklar tımar örgütünün ortadan silinmesiyle daha çok önem kazanıyordu. Bu yüzden bu tür görevler yüksek ücretlerle satılıyordu. Atama yapıldıktan sonra gelirler üzerinde her türlü denetim ve vergi isteğinin sorun haline geleceğini bilen merkezî yönetim, alacağını baştan almak istiyordu. Ama yönetici bir kez atandıktan sonra İstanbul'da bürokrat takım için rantları kendine çekmenin tek yolu onu görevinden almak ve aynı ili en çok pey sürene yeniden satmaktı. Bu işlemler bürokrasinin başlıca zenginleşme kaynağı durumuna geldiği ölçüde daha sık yinelenir oluyordu. Her altı ayda bir valiler değişiyor, bunların kimisi de daha atandığı ilin yolunu tutarken görevden alındığını öğreniyor, böylece yaptığı giderleri bile çıkaramıyordu. Atandıkları yere gidip yerleşebilenler de, geri çağırılmadan önce mümkün olan en çok çıkarı sağlamaya çalışıyorlardı.

Bu koşullar altında yöneticilerin, atandıkları bölgede kökleşmeye ve durumlarının yarattığı imkanlardan kendilerini merkezden bağımsız kılacak kadar bolca yararlanmaya zamanları kalmıyordu. Üstelik, atandıkları yere varır varmaz yerel ya daha önceden toprağa yerleşmiş unsurlarla mücadele etmek durumundaydılar. Bunlar hiç yoktan çiftlikler edinen yeniçeriler, tefecilik yapan kadılar ve mültezim durumundaki ulema sınıfından kişilerdi.

Kısaca, dışarıda merkezi bürokrasi, içerde kapı kullarına ve her biri kendi düzeyinde toprak rantından pay koparmanın yollarını arayan yerel

unsurlara karşı mücadele vermek zorunda olan yöneticiye ayaklanmaktan başka çözüm yolu kalmıyordu. Güçleri ve sonuçları ne olursa olsun vali ayaklanmaları Anadolu'daki anarşinin ikinci dönemini oluşturur. Anadolu'da Genç Osman'ın öcünü alma bahanesiyle yenîçerileri olduğu kadar merkezi yönetimi de hedef alan bir dizi vali ayaklanması başlamıştır. Bunlardan en önemlisi Abaza Mehmed Paşa isyanıdır²³.

Devlet-i Âliyye'nin kuruluşundan Kanunî devrine kadar üç asır içinde otuz küsur sadrazam iş başına geldiği halde, Sokullu Mehmed Paşa'dan sonra ki bir asır içinde yüzü aşkın sadrazam iş başına gelmiştir. Naîma, bunun sebebini vüzerâ ve yönetici sınıfının ehliyetsizliğinde arar. Devletin sınırları genişlemiş, bu kadar geniş ve büyük bir ülkeyi yönetebilmek için çok adama ihtiyaç vardır. Ehliyet sahibi kişilerin yokluğu nedeniyle fethedilen yerlere ehil olmayan yöneticilere atanmıştır. Böylece taşra teşkilatı ehil olmayan yöneticilerin eline geçmiştir.

Taşra teşkilatının bu durumuna karşılık, merkez teşkilatının da durumu, hiç de onlardan farklı değildir. Ona göre Sokullu Mehmed Paşa'nın ayanında büyük vezirlerde yoktur. Vezirler arsında mevki hırsı başlamış, rüşvet, kayırma alıp yürümüş, adaletten uzaklaşmış, cesaret, vefa, şefkat ve merhamet yok olmuş bilgi, namusluluk, doğruluk, sabır ve vakar ortadan kalkmış, eski kanuna muhalefet ve şeriata riayetsizlik başlamıştır.

Bu yüz yılda vezirler genellikle bilgisizlikleri ve zulümleri ile tanınmışlardır. Hüsrev ve Recep Paşalar en bariz örnekleridir. Kötülük ve zorbalıklarından korkulan kimseler yönetim mekanizmalarına getirilmekte, ve böylece kötülüklerinden emin olunmaya çalışılmakta idi. Ağa zorbaları, eşkıyalar, rüşvet verip vezirlik alanlar devleti ölüme doğru sürüklemekteydi. Naîma'ya göre onları bu hale getiren; ekonomik refah, para ve mal biriktirebilmek hırsları idi.

Bununla beraber vezirler grubunun bu durumuna devletin sınırlarda gerilemesi ve dolayısıyla ganimet azlığı nedeniyle ücretlerdeki azlık, padişahların durumu, reayadan alınan vergilerin devlet ekonomisinin

²³ Stefanos YERASIMOS: a.g.e., s.267-269

yönetimde yetmemesini söylerken ekonominin olumsuz etkisini de ortaya koyar.

Böylece Naîma'ya göre, Osmanlı Devleti'nin beyrinde iki kuvvette bozulmuş, buna neden de ekonomik değışiklik olmuştur. Sultanın bozulması, " Akıl Kuvvet" ni (vezirleri) bozmuştur. Sonuç olarak üçüncü kuvvet olan müftü de bozulacaktır. Çünkü birbirlerine sıkı sıkı bağılıdırlar. Naîma, şeyhülislamın ve şeyhülislamlık makamının bozulması konusu üzerinde özellikle durur. Zira ona göre düzenin şerî kanunlara uygun yürütölüp yürütölmediğinin kontrol görevi öncelikle bilim adamları sınıfının görevidir. Bilim adamları sınıfı ve kazaî yönetimin başı olan müftü şeriatı uygulamaktan aciz olur ise bu görevi yerine getiremeyecek ve alt sistemlerini de kendine uyduracaktır. Bu haliyle de düzen şer'î olmaktan çıkacak ve adaletin yerin işkence alacaktır²⁴.

Koçi Bey de ilim yolunun bozulduğunu ileri sürerek, yürürlükteki eski kanunun işlemez olduğu üzerinde durur. Daha önce danışmend olup, uzun zaman medreselerde ilim ile meşgul olmayınca mülazım olunamazdı. Ve kimse kimsenin icazetsiz danışmendini almazdı.

1594'ten itibaren düzen bozulup, önce şeyhülislâm olan Sun'ullah Efendi, birkaç defa yersiz olarak azlolundu. Kazaskerler de sık sık azlolununca yerine gelenler azil korkusuna düşüp, devlet büyüklerine karşı dalkavukluk yapmaya mecbur kalıp, padişah huzurunda hak sözü söyleyemez oldular.

Giderek her işe hatır karışmakla ve her işe göz yummakla hak sahibi olmayanlara haddinden fazla mevkiler verilip, eski kanun bozuldu. Kazaskerler de az zaman da yersiz olarak azlolununca, içlerinde tamah sahibi ve haris olanlar bulunduğu mevkii ve fırsatı nimet bilip, memuriyetlerin çoğunu rüşvet ile ehliyetsizlere verir oldular. Mülazımlıklar dahi usule uygun verilmeyip satılmaya başlayalı voyvoda ve subaşı katipleri ve avam tabakasından bir çokları beş on bin akçe ile mülazım oldu. Sonra az

²⁴ Zeki ASLANTÜRK: *Naîma'ya Göre Osmanlı Devleti'nin Çöküş Sebepleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s.103-107.

zamanda müderris ve kadı olup, ilim sahası cahillerle doldu. Zülüm ve adaletsizlikler yapar oldular²⁵.

Merkez ile taşra arasında denge, giderek merkez aleyhine bozulmaya başlamıştı. Celali fetreti, çok kısa bir zamanda merkezi hükümet düzeni diye bir şey bırakmadığı gibi Anadolu'yu desantralizasyon unsurlarının gözetimi içine itmiştir. Ekonomik durumu bozulan bürokratlar, tımarlılar, arazilerini kaybetmiş ve fakirleşmiş reayanın sürdürdüğü isyanlar Anadolu'yu tam bir anarşi içine itmiştir²⁶.

Eşkıyalar ,genellikle memleketin savaş içinde bulunduğu, yahut hükümetin çok zayıf olduğu zamanlarda türüyorlardı. Anadolu askerleri ve paşaları sefere giderlerken şehirlerin ve dirliklerin muhafazasına pek az er bırakıyorlardı. Bundan başka o zamanki şehirlerimizin hepsinde kale ve sur yoktu. Eşkıyanın yürüdüğü, kendi illerine geldiğini duyan halk metin kale var ise içine yoksa çevredeki dağlara sığınırılar, kıymetli eşyalarını oralarda saklıyorlardı. Bazı durumlarda eşkıyalar sığınmasın diye kaleler ve surlar yıkılırdı. Kaleleri sağlam olan şehirler barutları ve topları, ihtiyacı karşılayacak kadar olan kaleler, muhafızları kafi miktarda memleketler eşkıyaya karşı kendilerini uzun müddet koruyabilirdi. Şehirler müdafaa kabiliyetini kaybedince içeri giren eşkıya halkı soyduğu gibi, şehirleri de yakıp yıkmaktan vazgeçmezdi, aynı zamanda, şehir ve köylerde yapmadık rezalet de bırakmazlar, halkın oğlan ve güzel kızlarını kaçıırırlar, onları garip kıyafetlerle dolaştırırlar en ahlaksız şekillerde onlarla münasebette bulunurlardı.

Halkın dövülmesi, öldürülmesi, her şeyden mukaddes ırz ve namusuna tecavüz edilmesi yüzünden, ahali, eşkıya yürümeye başlayınca, onların şerrinden korkarak evinden ayrılıp yer ve yurt değiştirmeye mecbur oluyordu.

XVII. yüzyılda iç cephelerin teşekkül etmesi eşkıyanın Anadolu'nun doğudan batısına, Güneyinden kuzeyine derinlik ve genişliğine yürümesi Anadolu şehirlerini yakıp yıkmayı, soyması, Anadolu'da düzeninin

²⁵ KOÇI BEY:a.g.e., (haz.Zuhuri DANIŞMAN)s.202

²⁶ Yaşar YÜCEL: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyon'a Dair Genel Gözlemler", *Bellefen*, C.38, S.152, Ankara, 1974, s.694-695

bozulmasına sebep oldu: Abaza Mehmed Paşa; Erzurum, Şebinkarahisar, Tokat, Sivas, Çorum, Kayseri, Çankırı, Niğde; Cennetoğlu Biga, Sındırgı, Tire, Turgutlu, İzmir, Manisa, Aydın, İlyas Paşa; Balıkesir Edremit, Bergama, Manisa, Menemen, Dağlar Delisi ve Deli İlahi; Seydişehir, Kırşehir, Konya, Beyşehir, Rum Mehmed; Konya, Zile, Anteb, Gürcü Nebi; Niğde'den İzmit'e kadar olan yerleri soydular.

Evi barkı yanan, yeri yurdu asker ve memurlar tarafından zapt edilen halk, çoğu zaman geriye dönemiyor, bu nedenle, mamur şehirler, çiftlikler birer köy veya bozkır haline geliyordu.

Eşkıya türeyince yalnız halk değil, aynı zamanda hükümette çok zarar görüyordu. Eşkıyanın türediği zamanlar, ekseriya harp ve sefer anı olduğundan, hükümet bir kısım askerini, bunları takibe, bir kısmını da önemli şehirleri muhafaza için ayırmaya mecbur kalıyordu.

Eşkıya yürüdüğü müddetçe halk perişan oluyor, fakirleşiyor, vergi ve öşür veremez hale geliyordu. Bu durumlarda, hükümet bazı vergileri affetmeye veya indirmeye mecbur oluyordu²⁷.

C – Malî Alanda Yapılan Yenilik Hareketlerinin Sebepleri

Bu dönemde ticaret, sanayi, malîyedeki iç gelişmelerden doğan büyük iç sorunlar da devletin önüne dikilmiştir. XVI. Yüzyılın sonlarından başlayarak hükümetin kendine yeterlilik düzeninin uygulama yeteneği zayıflamakta Avrupa ise bu düzeni kendi çıkarı için bozacak bir tür ekonomik ve parasal güç geliştirmiş bulunmaktadır²⁸.

Kanunî zamanında hazinenin geliri ile gideri arasında fazla fark bulunmamakla beraber sık sık yapılan seferler dolayısıyla bütçe giderleri bir miktar fazlalık göstermekte idi. Bütçenin açık vermeye başlaması, doğudan gelen ticaret yollarının, Portekizlilerin Ümit Burnu'nu keşfetmeleri ve Hint Denizi'nde yapılan mücadeleler dolayısıyla eski önemini önemli ölçüde

²⁷ M.Çağatay ULUÇAY: a.g.e., s.140-149

²⁸ Stanford SHAW: a.g.e., s.239

kaybetmesi olduğu kadar coğrafi keşifler sonunda Avrupa'nın ticari ağırlıklarının sömürgelerine kayması ve buralardan elde ettikleri altın ve gümüşün gittikçe artan miktarlarda Avrupa'ya taşınmasıdır. Mesela 1521-1660 yılları arasında İspanya'ya giren altın 200 tona, gümüş de 18.000 tona ulaşmıştı ki, bu rakam 1492'de Avrupa'da mevcut kıymetli madenin üç hatta beş katı idi. Buna bağlı olarak XVI. Yüzyıl ortaların XVII. Yüzyıl sonlarına kadar gelir ve giderlerde sürekli artışlar olmuş²⁹, gelirlerin giderleri karşılama oranı da her geçen yıl açılmıştır³⁰.

Çünkü akça, değerini süratle kaybetmiş ve fiyatlar birden bire yükselmışti. Bu enflasyonun ortaya çıkardığı her türlü anormal durum, yani paranın değerinin düşmesi kalp paranın çoğalması, spekülasyon, faiz haddlerinin yükselmesi, akçaya dayanan tüm Osmanlı malîyesini ve buna bağlı olarak da iktisadi hayatı içinden çıkılmaz sorunlarla karşı karşıya getirmiştir. Fiyat artışlarından en çok etkilenen defterlerde yazılı sabit gelire bağlı on binlerce dirlik ve ulufe sahipleri olmuştur. Bunlar da başta tımarlı sipahiler, kapıkulu ve vakıflara bağlı dini zümrelerdi. Askeri, malî düzenin bozulması ve hayat pahalılığı karşısında sabit kalan ulufelerinin, karınlarını doyurmaya bile yetmemesi sonucu her türlü suiüstimallerin içine girmişlerdi. İçine Türk karışmış ve sayıları artmış kapı kullarının Anadolu şehirlerindeki garnizonlarının sayıları artmış, buralardan bir daha kalkmamışlardı. Bundan böyle de kapı kullarına yalnız büyük şehirlerin garnizonlarında değil, köy, kasaba gibi yerlerde çift, çubuk, faizcilik, esnafılık gibi özel işlerin başında rastlanır olmuştur. Kısacası vergi ödemeyen ve adli bağımsızlıkları olan imtiyazlı bir sınıf olarak memleketin her tarafına yayılmışlar, malî kaynakları kontrolleri altına almışlardı. Bu durum ise yeniçeri ve sipahi isyanlarının çıkışını hazırlamıştı.

Kanunname içi vergilerin hiç değişmeden kalması, dirlik sahiplerinin gelirlerinin de sabit kalmasını gerektirdiğinden küçük tımar sahipleri uzak ve masraflı seferlere iştirak edemeyecek kadar fakirleşmişti. Malî imkansızlıklar

²⁹ bkz.EK 13

³⁰ Yusuf HALAÇOĞLU: XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s.75

nedeniyle yapılan sefer çağrısına olumlu cevap vermeyenlerin tımarlarına ise devlet tarafından el konulunca bunlar da âsi ve eşkıyalar safına katılmışlardı. Ayrıca bütün eyaletlerdeki memurlar, ehli örf de halkı soymaya başlamışlar, rüşvet yaygın bir hal almış, ahlak düşmüş, yüksek dirlik sahipleri reayadan bir iki misli fazla istemeye başlamışlardı. Halk, adeta arkalarına devlet otoritesinin desteği bulunan bu resmi işlerin hizmetkarı durumundaydı. Para darlığı yüzünden çift ve çubuklarının bozmak zorunda kalan ya da şehirlerden köylere el atmış ehli örfün koltuğunda hayat şartları son derece ağırlaşan Anadolu köylüsü içinden dağılanlar, kurulu düzeni temelinden sarsmaya yetecek olayların çıkmasına sebep olmuşlardı³¹.

Diğer yandan tarımsal ürünlerdeki fiyat artışları, toprağı çok kârlı bir yatırım kaynağı haline getirdiği için, büyük toprak sahipleri askeri yükümlülüklerini bir kenara bırakıp karlarının artırmak için topraklarını genişletme yoluna gittiler. Kökenleri tımar sahibi yada el konulan tımarların verildiği mültezimler olan şimdi çok büyük çiftliklere sahip yeni bir kırsal ağa sınıfı türemişti. Çoğu kez bu kişiler köylü ekicilerin kaçması sonucunda ekilmeden bırakılan toprakları rahatça işgal ediyorlar, buralara kölelerini yada aylıklı çiftçilerini yerleştiriyorlar ve bu toprakları böylece özel mülkiyetlerine almış oluyorlardı. Kendi topraklarındaki aşırı vergiden ve baskıdan kaçan pek çok reaya bu çiftliklere tarım işçisi olarak giriyorlar ve işverenleri tarafından sömürülen yeni bir topraksız köylü sınıfı oluşturuyorlardı. Yönetici sınıfın güçlü üyeleri de tımar ve iltizamları alıp yasadışı yollardan dini vakıflar haline getirerek büyük çiftliklere sahip olabiliyorlardı. Bu vakıfları, kendileri ve kendi soylarından olanlar yönetiyordu. Yada tımar ve iltizamları malikane olarak bilinen yaşam boyu mukataalar haline getiriyorlardı. Bu büyük çiftlik sahipleri devlet denetimini kabul etmedikleri için topraklarının tüm ürününü kendileri alıyor, servetlerini rüşvet yedirmek ve kendi çıkarlarını korumak amacıyla ordu beslemek için kullanıyorlardı. Yeniçeriler ve diğer kapıkulu askerleri, tımar düzeni çökmeye yüz tuttukça düzensizliğe karşı köylülere yardım için savaşıacakları yerde ganimeti paylaşmak için savaşıyorlardı. Bu süreç içinde

³¹ Yaşar YÜCEL: "Osmanlı Devlet Teşkilatına...", a.g.e., s.XI

çoğunlukla çitlik sahipleri ile birlik olarak kasaba ve kentlerin hakim unsurları haline gelmekteydiler. Uzak eyaletlerde bunlar egemen yönetici sınıfı oluşturmuştu. Merkezi hükümet ise siyasi boşluğu dolduran bu kişiler karşısında gücünü göstermeyerek çaresiz kalmıştır.

Eyalet gelirleri azaldıkça hazine de yükümlülüklerini karşılamak için çeşitli yollara başvurmuştur. Paranın değeri sık sık düşürülmüştür. Mümkün olan her yerde mukatalara el konulmuş, bunlar ve geçici olarak siyasi etkinliklerini yitirmiş olan kişilerin mülkleri açık artırmayla en yüksek fiyatı verene satılmıştır³².

Koçi Bey'de bozukluğun sebebi olarak özetle şöyle açılır: Tımar sistemi düzgün idi. Kanun ve kavaid takip edilirdi. Fakat, bu gün bu sistem bozulmuştur. Nefer sayısı çoğalmış, işe yarar olan azalmış, maaş verilmez hale gelmiştir. Halk devlet işlerine karışıp, fitne ve fesat çoğalmış "istemeyüz" diyen isyancılar sözüyle azledilen devlet ricali çoğalmış, vezirler onların sözleriyle hareket eder olmuşlar, rüşvet kapıları açılmıştır. Asker ocağına kaide ve kural dışı girenler çoğalmıştır. Bunlara para yetmez olmuştur. Savaş meydanlarında zafer yerine hezimet baş göstermiştir.

Katip Çelebi de hazinenin gilleti, askerin vefreti, masarının kesreti ve reayanın zaafı içinde bazı şeyler ileri sürer ve der ki bunlar üzerine³³ ehli-vukuf, dindar, perhizkar adamlar atamaktır. Katip Çelebi on iki sene süren seferler esnasında köylerin harap olduğunu söyleyerek bunların sebeplerini ağır vergi, rüşvet, kanunsuzluk diye sıralamakta ve önüne geçilmezse isyanın ve zulmün memleketi harap edeceğini hatırlatmaktadır³⁴.

Naîma'ya göre, fetihler vasıtasıyla elde edilen ganimet ve gelirler azalmıştır. Dış kaynakların azaltılmasına karşılık iç kaynaklara dönmek gerekir. Fazlalaşan yönetici sınıfın maaşlarını vermek çoğalan askeri beslemek güçleşir, zenginliğe, rahata, refaha alışanlar arasında bu durumlarını devam ettirebilmek için entrikalar ve rüşvet alıp vermeler başlar.

³² Stanford SHAW: a.g.e., s.241-242

³³ Ahmed UĞUR: "Osmanlı Siyasetnâmelerine Göre Düzendeki Bozukluğun Sebepleri- Bilhassa Esnaf ve Sanatkâr Yönünden", Türk Kültürü ve Ahilik Dergisi, Eylül 1985, s.215-217

³⁴ Orhan Şaik GÖKYAY: Katip Çelebi, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.83-84

Reayadan yeni yeni vergiler alınır. Mansıplar para ile satılmaya başlar. Resmi maaşlar az gelmeye başlar. Azla yetinilmeyip, gayrimeşru yollarla mal sahibi olunmaya başlanır³⁵.

Koçi Bey mülazımlığın bozulması üzerinde durarak, mülazımlıkların doğru verilmeyip satılmaya başladığına, voyvoda, subaşı katipleri ve avam tabakasından pek çok kişinin beş on bin akçe ile mülazım olduğunu az zamanda da müderris ve kadı olup ilim sahasının cahillerle dolduğunu açıklar. Mülazımlıkların kanundan çok verildiğini pek çoğuna maaş zammı verip bir iki yılda yeni bir mülazıma yüz elliye çıkardıklarını , bu yüzden kadıların durumlarının bozulduğunu, ihtiyaçtan fazla olduğundan bir kadı iki yıl beklediği halde bir yere tayin edilemez olduğunu her birini dilenci derecesine gelip, çaresinin mülazımlığın sıkı tutulmasıyla olabileceğini önermektedir³⁶.

D – İctimaî Alanda Yapılan Yenilik Hareketlerinin Sebepleri

2 Eylül 1633'te çıkan yangın İstanbul Şehri'nin gördüğü en büyük yangınlardan biridir³⁷. Kandilli Bahçede Sultan adlı şehzade doğduğundan denizde ve kenarda mum donanmaları ve fişek şenlikleri olmuştu. Ateş Cibali kapısı dışında teçhiz edilmekte olan bir gemi kalafatçısının dikkatsizliğinden ortaya çıktı³⁸. Yangın oralardaki gemilere hızla yayılmış, ve Aya Kapısı'na kadar sahili takip etmiş, Mustafa Paşa Çarşısını, Kara Musa Efendi'nin ikamet ettiği Hamza Paşa Sarayı'nı, ona bitişik Yahya Paşa Sarayı'nı, Aşıkpaşa'da Çeşmi Efendi'ninin muhteşem sarayını yakmıştı. Oradan üç dehşetli kola ayrılarak; biri Sultan Selim Camiine doğru, biri sahil boyunca yayılarak Haydarpaşa'ya Üsküplü Camii'ne Unkapanı'na , Zeyrek Camine yönelmiş ve yol üzerinde Kurşuncu başı zade Mustafa Paşa'nın değerli ikametgahının yakmıştı. Üçüncüsü Aşık Paşa'dan Sultam Mehmed Camii

³⁵ Zeki ASLANTÜRK: a.g.e., s.111

³⁶ KOÇI BEY:a.g.e.(Haz.Zuhuri DANIŞMAN),s.22-23

³⁷ Yılmaz ÖZTUNA: a.g.e., s.229

³⁸ ÇELEBİ, Kâtip: a.g.e., s.154

yolunu tutarak camii şerifin sağında ve solundaki iki caddesi, sarayları, kütüphaneleri, Büyük ve Küçük Karamanı, Saraçhane'yi yakmış, Sarıgürz'e yürümüştü.

Padişah, bostancılar ve vezirler maiyetinde bulunduğu halde Sultan Selim Camii tarafında yangının söndürülmesine çalışırken, ateş onların arkasındaki yeniçerilerin yeni ve eski kışlalarını ve askeri isyanın daimi merkezi olan Orta Camii istila ediyordu. Tahribat, oradan da uzunluğuna limandan Molla Gürani'ye kadar – ki bütün İstanbul demektir- ve genişliğine Fener Kapısı'ndan Bali Paşa ve Lütfi Paşa Camii'lerine, Şah Huban Sarayına, Un Kapanı yanından Atpazarı'na kadar uzanmıştı. Yalnız iki maballe iki hane kurtulmuştu. Yanan ev sayısı 20000 olarak tahmin edilmiştir³⁹.

Yangın, başta yeniçeriler olmak üzere bütün askerlerin gayretlerine rağmen söndürülememiş, rüzgarın durmasıyla yirmi dört saat sonra söndürülebilmisti.

IV. Murad, sadrazam, vezirler ve bütün devlet adamları söndürülünceye kadar yangın sahasında kaldılar. İstanbul Şehri'nde 1555'den beri 78 yıldır kahve, 1608'den beri de tütün içilmektedir. Şehir mükellef ve çok sayıda kahvehaneler ile doludur. Bunların bir kısmı, yeniçeri zorbaları tarafından işletilmekte ve pek çoğu zorbaların toplantı yeri durumundadır⁴⁰.

Yangından sonra bu kahvehanelerde heyecanlı dedikodular yapılmaktadır: " Padişahım, ekseriya kahvehanelerde tiryakiler tütün kullanmaktadırlar. Bu halde uyuyup lülelerinden ateş hurdeleri tahta aralarına düşerek yangın çıkmasına sebep olmaktadır" diye padişaha dedikodular gelmesi üzerine fitne çıkması ihtimalini ortadan kaldırmak için IV. Murad kahvehaneler hususunda ıslâhat yapmış, bunda Kadızade'nin teşviki önemli rol oynamıştır⁴¹.

³⁹ Joseph V. Purgstall HAMMER: a.g.e., s.230

⁴⁰ Yılmaz ÖZTUNA: a.g.e., s.230

⁴¹ SOLAKZADE Mehmed Hemdemî Çelebi: a.g.e., s.534

E- Koçi Bey'in Yenilik Hareketlerinin Yapılmasında Tesiri

Koçi Bey, XVII. asırda yetişmiş Türklerin Monteskiyösü adını almaya hak kazanmış, değerli bir şahsiyettir. Koçi Bey, gençliğinde Görice'den İstanbul'a getirilmiş ve saray-ı hümayuna girmiştir⁴².

Hakikatte IV. Murad devrinde devlet idaresinde nizam ve kanunun hakim olması, işlerin düzelmesi yolunda bazı ıslahat taraftarları olmuştur. 1632'ye kadar yani IV. Murad'ın çocukluk devresindeki karışıklık ve kötü idare düşünülürse, bir takım ıslahatçıların meydana çıkması gerek nazari ve umûmî şekilde ahlâk ve siyaset eserleri ile, gerek kanunların yürürlükte kalmalarının temini maksadıyla veya bizzat idareyi ele almak isteyen hükümdara fikir ve mütâlaaları ile yol göstermek istemeleri ve bazı ıslâhat tavsiyelerinde bulunmaları tabiidir. Bunların başında da Koçi Bey gelmektedir.

IV. Murad'ın musahibi ve seferlerinde onunla beraber bulunan, Enderun'da has odalı olarak tanınan Koçi Bey, devrinin siyasi fikirleri itibariyle en seçkin şahsiyetlerindendir. Onun nizâmını devlet hakkındaki mütâlaa ve tenkitleri, düşündüğü tedbirler, padişaha takdim ettiği lâyihası ile onu XVII. asrın en büyük bir ıslâhatçısı gibi göstermektedir⁴³. Gerçekten de "Telhisât der ahvâl-i âlem-i Sultan Murad'dan" (Koçi Bey Risâlesi) adlı eseriyle Koçi Bey, bu devirde bir ıslâhatçı olarak üzerinde durulacak şahsiyettir⁴⁴.

İncelemelerini, düşüncelerini padişaha arz için fırsat bekleyen Koçi Bey, ocağın terbiyesi, nizâmı, intizâmı sağlandıktan sonra hemen kaleme sarılmıştır. Tedbirli ve akıllı bir devlet müşavirine yakışır açık, ağır, düzgün, ciddi, samimi bir üslûp ve hakimâne bir yol ile telhislerini yani arz tezkiyelerini yazmış, IV. Murad'a takdim etmiştir.

Koçi Bey, Kanunî Sultan Süleyman devrinden itibaren bozuklukları ele alarak, devleti zaafa düşüren sebepleri ortaya koymuş, bilhassa on sekizinci telhisinde çöküşün beş sebepten ileri geldiğini göstermiş ve III. Murad

⁴² KOÇİ BEY: a.g.e., s.VIII

⁴³ M. Tayyib GÖKBİLGİN: " XVII. Asırda Osmanlı ", a.g.m., s.209

zamanından IV. Murad zamanına kadar memlekete girmiş olan bütün suiiistimalleri kaydederek, toplumsal ve siyasî teşkilatta, idarî usûllerde çöküşü hazırlayan etkenleri tespit ederek, padişahı tedbirli olmaya, uyarmaya çalışmıştır.

Bu arada III. Murad'dan itibaren saltanatın işlerine kadınlar da karışarak çöküşe geniş ölçüde tesirli oldukları halde, Koçi Bey kötülüklerden çekindiğinden olsa gerek onlardan hiç bahsetmemiş, ıslâhat tedbirleri arasında, idarenin bu unsurlardan kurtarılması hakkında hiçbir imâda bulunmamıştır⁴⁵.

Koçi Bey layihâsını 1631'de IV. Murad'a sunmuştur. Koçi Bey, IV. Murad'a önce devlet meselesinin nasıl düzeltileceğinin yollarını göstermiştir. İhtimal ki IV. Murad'ın fenalıklar karşısında merhametsizce, hatta zalimce tutumunda "Koçi Bey Risalelerinin" tesiri olmuştur. Garip olanı şu ki, en küçük köklü ıslâhata girişmek fikri, Sultan IV. Murad'a bir dereceye kadar Koçi Bey risalelerinden sonra gelmiştir.

Bir tenkide tahammülü olmayacak kadar tarihin sert, haşin ve zalim tanıdığı IV. Murad'ın, Koçi Bey'in bir hocanın talebesine ders verir gibi, akıl öğretir gibi yazılmış telhisleri karşısında küçüklük hissetmemesi ve Koçi Bey'e karşı da fena muamelede bulunmamasıdır⁴⁶.

Koçi Bey, devletin önemli yaralarını açıktan açığa gösterir. Ondan sonra Osmanlı Hükümeti'nin eski kuvvet ve mamuriyetinin sebeplerini sayar ki, ona göre sadrazamların mutlak iktidarından, mansıp sahiplerinin azledilemez olmasından, adaletin (emr-i kazanın) serbestçe uygulanmasından, gerek maaş, gerek tımar ve zeamet ile istihdam olunan asker saflarında mutlak itaatin muhafazasından ibarettir⁴⁷.

Onun " Tashih-i vükela ve ehl-i divan ve def'i rüşvet ne yüzden müyesser olacağı" hakkındaki mûtaalası şöyledir: Önce Koçi Bey'de kendinden evvelki ıslahatçılar gibi bütün fitne ve fesada, reaya, memleket ve hazine noksanına sebep olan " rüşvet-i habis" teşhisini koymuş, ve " madem

⁴⁴ Yaşar YÜCEL: a.g.e., s.XVIII

⁴⁵ KOÇİ BEY: a.g.e.(Haz.Ali-Kemalî AKSÜT), s.41

⁴⁶ KOÇİ BEY: a.g.e.(Haz.Zuhuri DANIŞMAN), s.XIII-XIV

ki vechi arzdan laşe-i rüşvet def olunmaya adalet mümkün olmaz ve tashih-i umur-ı âlem müyesser olmaz” hükmünü vermiştir. Rüşvetin devletin dağılmasına dahi sebep olabileceğini açıklayarak tehlikelere işaret etmiştir. Bununla beraber rüşvetin tamamen ortadan kalkması lazımdır. Koçi Bey’e göre bunun çareleri ve bozuklukların nasıl düzeltileceği şöyledir;

- Veziriazam müstakil olmalı, iç ve taşra halkından bir fert müdahale etmemelidir.
- Vüzera hizmetlerinde olanların dirlikli ve defterli kimseler olmaması, bunların satın alınmış köleler bulunması,
- Eyalet ve sancaklara usulünce gelmiş, faydalı, nâmdar, tedbirli ve vakar sahibi kimselerin tayini,
- Bunların suçları sabit olmadıkça azil olunmamaları, fakat zulüm ve fesatları sabit ve muhakkak bulunanların da azl ile yetinilmeyerek kanuni şekilde cezalandırılması,
- Zeamet ve tımarları beylerbeylerinin inha ve tevcih etmesi, Âsıane-i saadetten müdahale olunmaması,
- Manasıb-ı ilmiye ehl-i ilim ve sahib-i fazla ihsan olup, müderrislerden hiçbir suretle rüşvet alınmaması, müddetleri azaltılmaması, cahil olanların ise meslekten ve vazifeden ihraç edilmesi, mülazemet usulünün bozulup, haddinden fazla işe yaramayan kişilere verilmesi,
- Paşmaklık, arpalık, tevcihlerindeki suiistimalin ortadan kalkması,
- Divan-ı hümayun katipleri, defter-i hakani ve malîye mensupları marifet ve kemal sahibi, ehl-i iffet ve istikamet kimseler olması,
- Lüzumundan fazla müteferrika, çavuş ve katip gibi kimselerin beratı düzeltilerek bu sıfatları beratlarından çıkarılması, zaim ve erbab-ı tımar olarak cebelüleri ile sefere gitmelerinin temini,
- Bütün zuâmâ ve erbab-ı tımarın hüviyet ve vasıfları beratlarında yazılmalı, yoklamaları yapıldığında beratları görülerek ona göre muamele olunmalıdır.

⁴⁷ Joseph V. Purgstall HAMMER: a.g.e.,s.283-284

Koçi Bey, kontrol ve murakabe işine çok önem vermekte ve böyle yapılırsa kimse kimsenin nâmına dirlik zaptedemeyeceğini belirtmektedir⁴⁸.

Koçi Bey, kendinden önceki padişahların yatıştırmaya muvaffak olduğu büyük gailelerden de bir çok misaller nakleder. II. Mehmed zamanında kırk bin kişilik bir kuvvete malik olan asi Mustafa'nın Dobruca Tataristanı'nda, Ahmed tarafından nasıl tenkil olduğunu; II. Bayezid zamanında Bosna Valisi Yakub'un Hırvatlık kumandanının isyanını nasıl bastırdığını; III. Murad zamanında Kazakların Gazi Turhan Bey tarafından nasıl itaat altına alındığını, III. Mehmed zamanında Hasan Paşa'nın İstanbul kapılarını kapayarak ve başlıca suçluları yakalayıp, yeniçerilerin isyanını nasıl yatıştırdığını padişaha hatırlatır.

Göriceli Koçi Bey, eserini İran seferi ve Bağdad'ın kurtarılması hakkında akıllıca nasihatlerle bitirir. Düşmanla gerek Kars yoluyla Revan üzerine yürüyerek, gerek Çıldır'dan doğru Tiflis üzerine giderek iki suretle hücum etmenin mümkün olduğunu, ne suretle hareket olunursa olursun, ordunun Bağdad'da kışlaması lazım gelmeyip, Diyarbekir ve Erzurum taraflarında kışlak tertip edilmesi gerektiği, ser-askerin hareketini nazar-ı dikkat altında bulundurmak için vezirlerden birinin kethüda olarak yanına verilmesinin ihtiyat gereği olacağını isbat eder.

İşte Koçi Bey bu akıllıca nasihatleri ve Ruznameci İbrahim Efendi maruzatı üzerinedir ki, iki sene sonra mülazımlıklar kaldırılarak, tımar ve zeamet ve askerin esamî defterleri yoklanmış ve bu zâtların gizlice yaptıkları tesir, Sultan IV. Murad'a hükümet dizginlerini kuvvetle ele almak azmini telkin etmiştir. Tantanalı şekilde icra edilen bir yemin ve daha çok kılıç korkusu askeri itaat dairesinde tutmuştur. Yeniçeri ve sipahi zorbalarının hakkından gelmesi, teşkilatta yenilikler yapması, hep bu risalenin tesiri olsa gerektir.

Bağdad seferinde az önce, zeamet ve tımar defterleri tamamen yoklama edildi. Tezyinatın yasaklanması ile ilgili kanunlar yürürlüğe konuldu. Ulufeli ve ulufesiz muntazam ve muntazam olmayan askerin miktarı 200.000'e çıkarıldı: Şu suretle ki , 162 yeniçeri ortasında 30.000 kişilik seçkin

⁴⁸ M. Tayyib GÖKBİLGİN: a.g.e., s.210-211

bir fırka teşkil olundu. Devletin geliri sekiz milyon altına , tımar ve zeametlerin geliri altı milyona çıkarıldı⁴⁹.

Koçi Bey'in görevlerini suiistimal ve ihmal edenlerden sık sık bahsetmesi, IV. Murad'ın görevlilere çok sert ve haşın davranmasına sebep olmuştur. Affetmek ve hoşgörü ile karşılamak , IV. Murad'ın düşüncesinden kaybolmuştur. Tütün içenlere gösterdiği tepki bunun en açık örneğidir⁵⁰.

IV. Murad devrinde ıslâhatçı olarak ayrıca Amasya'lı ulema ve şeyhlerden birisi olan Kadızâde İlmî Mehmed Efendi, diğeri Müverrih Hasan Beyzâde'dir. Bunlardan daha önemli ise Reisülküttap Avni Ömer Efendi ve onun IV. Murad'a takdim ettiği "Kanûn-ı Osmanî Mefhum-ı Defter-i Hakanî" adlı risaledir. Avni Ömer Efendi, divan hizmetlerinde yetişmiş, defter eminliği yapmış, reisülküttaplığa kadar yükselmiş birisi idi. Bu eserinde – ki kısmen Aynî Ali Risalesi'ne ⁵¹benzetilebilir- imparatorluğun bütün eyalet, kale, köy, mezarların, bütün arazinin aksam-ı tasarrufatını kayıt ederek nizâmın iadesine ve bazı ıslâhatın icrasına yardım etmek istemiştir⁵².

Bir de Kemankeş Kara Mustafa Paşa adına kaleme alınmış olduğu tahmin edilen Kitab-u Mesâlihî'l- Müslimin ve Menafii'l- Müminin adlı eserin kendisine Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin hazırladığı da tahmin edilmektedir.

IV. Murad döneminde, 1635 Revan seferi, 1637 Bağdad Seferi ile, 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması arasındaki dönemde, kızılbaş meselesi güncelliğini korumaktadır. Nitekim, deneyim sahibi ve uzun süren Osmanlı – İran harplerinin açtığı yaraları gören müellif, bu konuda verilen bilgileri çok aşan ve sorunun kesin şekilde halline dair son derece dikkat çekici çözüm yolları önermektedir. Büyük bir ihtimalle Revan ve Bağdad seferlerinde alınan başarılı sonuçlarda, müellif tarafından yapılan öneriler doğrultusunda alınmış tedbirlerin yardımcı olduğu düşünülebilir⁵³.

⁴⁹ Joseph V. Purgstall HAMMER: a.g.e., s.284-285

⁵⁰ Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s, 485

⁵¹ bkz. M. Tayyib GÖKBİLGİN: *Ayn-i Ali Risalesi*

⁵² M. Tayyib GÖKBİLGİN: a.g.m., s.211-212

⁵³ Yaşar YÜCEL: "Osmanlı Devlet Teşkilatı...", a.g.e., s.60-61

II- SULTAN IV. MURAD DÖNEMİ YENİLİK HAREKETLERİ

Askeri kuvvetleri arkasına alan ve halkı zaten on yıldır süren aşırılıklardan bitkin hale gelmiş bulunan IV. Murad, kendi otoritesini ortaya koymaya ve hükümdarlığının geri kalan bölümünü alacak olan reform hareketlerine başlamaya hazırdır. Sultan IV. Murad kendinden sonra gelen, bütün gelenekçi reformculara örnek olarak eski kurumlara işlerliğini kazandırmaya çalışmış, bunları kendi çıkarları için kullanmaya çalışanları ortadan kaldırmıştır. Danışmanı Koçi Bey'in öğütlerinden faydalanmıştır. Koçi Bey'in geleneksel Osmanlı kurumlarının Avrupa'da gelişmiş olan her kurumdan üstün oldukları düşüncesine katılmıştır. IV. Murad kendisi gibi düşünmeyen herkese, el çektirerek yerlerine yetenekli ve dürüst insanlar geçirmeye çalışmıştır⁵⁴. Askerî, idarî, malî ve sosyal alanda yaptığı ıslâhatlarla devletin ömrünü uzatmıştır.

A- Askeri Alanda Yapılan Yenilik Hareketleri

1625'te Bağdad seferi ile görevlendirilen sadrazam Hafız Ahmed Paşa'ya, payitahttan emir gelmiştir. Mülazımlığın belli kurallar doğrultusunda yazılması ve bazı hizmetlerin yasaklanması ile ilgili *hükm-ü hûmayun* şöyledir:

" Seferden dönüş sırasında sipahi taifesi eskiden olageldiği üzere mülazım yazılmayıp, bu tarafa gelenlerin ellerinde birer ikişer ruûs ile aldıkları vazifeler, eskiden mülazımlara ait olmayıp, kimi memuriyet ve emanet, kimi mukatafalar ve tevliyet ve evkafa müteallik nezaret ve katiplik ve cibayet (gelir toplama) olmakla mukata malları eskiden üçer sene birbirinin zararını

beslemek üzere emirlere verilirken mülazımlara her altı ayda bir hizmet olmak üzere, mukatalara el konmakla , bir senenin mahsulü malum olmayıp mukata malları tamamen telef ve hazinenin geliri azalmıştır.

Evkaf mukataları dahi üçer sene bir tahvil ile verilirken meşrutaları bir elden bir ele satmakla evkaf malı ziyan, camiler ve mescitler boşalmak derecesine varıp saltanat namusu zedelenmekle bundan sonra eskiden olduğundan başka mülazım yazmayasın! Ve hizmetlerin ve bundan sonra mülazımlara verilmesine katıyen razı değilim, verenlere ve alanlara her türlü eziyet olunmak karardır. Deyu bu hükmü hümayunu kendilerine okuyasın. Ne sefere giderken bölük halkı ve yeniçeri ve sair kul taifesini ve sonra ölenleri deftere yazıp Rikab-ı Hümayunuma gönderesin. Ve bundan sonra bölük ve yeniçerilik ve sair dirlik tevcih etmeyip muhkem zaptedesin”

Bu hüküm doğrultusunda zabitler davet edilip, hükmi hümayun bildirilmiş, sıkı sıkı tenbih edilmiştir. Fakat mülazımlığın, bildirildiği gibi yazılması ve sayılan hizmetlerin men edilmesi sefer sırasında mümkün olmamıştır. Sonra daha sükunetli bir zamanda askeri karışıklılardan dolayı İstanbul’da (payitaht) yerine getirilmiştir⁵⁵.

Recep Paşa katledildikten sonra yerine Tabanı yassı Mehmed Paşa veziriazamlığa getirilmiştir. Abaza Mehmed Paşa isyanını bastırmakla görevlendirilen Sadrazam Hüsrev Paşa zamanında (1627) sipahiler kargaşa çıkarmış, ancak mülazım yazılarak yatıştırılabılmıştır. Hüsrev Paşa Tokat’ta iken yeniçeri katibi Hüseyin Efendi’yi azl etmiş, bunu İstanbul’a yazı ile bildirmiştir. Yerine Mehmed Efendi üçüncü defa yeniçeri katibi olmuştur. Padişah el öpme sırasında Mehmed Efendi’ye hitaben: “ - Baka bre ! Malkoç Efendi zamanında yeniçerilerin isim defterlerinin kayıtları bozulup, ölü yerine geçmek çoğalıp, reaya çocukları ve beraya ırgatlar cümlesi yeniçeri defterine geçip, adetleri çok ve devlet hazinesine zararları fazla olmuştur. Görelim seni! Ne güne hizmet edersin! Zinhar ve zinhar benim malumatım olmaksızın deftere bir tek isim geçirme... Kalem ve defteri bir hoş hıfzı ile ve doğruluk üzere ol... eğer bir hıyanetin ve emrime aykırı bir hareketin görülürse başını

⁵⁴ Stanford SHAW: a.g.e., s.272

⁵⁵ NALMA Mustafa Efendi: a.g.e.,C.II, s.394-395.

keserim ! Gözünü aç ! ... " buyurarak sıkı sıkı tenbih buyurmuştur. Mehmed Efendi, kabul ederek huzurundan çıkmıştır.

Mehmed Efendi dürüst dindar birisi olarak padişahın emri gereği maaş için orduya gönderilmesi gereken yüz yük akçeyi Tokat'ta Hüsrev Paşa'ya teslim edip defterleri düzeltmeye meşgul olmuş ve zapt ve tetkikte oldukça esaslı çalışmıştır. Sahte isimlerin çoğu o zaman çıkarılmıştır. Mısır hazinesi gelince cizye defterleri ve maaşları verilmiştir⁵⁶.

Sultan IV. Murad, Recep Paşa'nın ortadan kaldırılması ile güç ve kudretini göstermiş, kendisinin de maneviyatı yükselmiştir. Valide Sultan'ın vesayetinden de kurtulmuştur. Bu arada yirmi yaşında olup, son hadiseler onun daha iyi yetişmesine ve sert, haşin bir tavır takınmasına sebep olmuştur. Zorbaları mutlaka ortadan kaldırmayı planladığı gibi Sadrazam Mehmed Paşa'ya da bu konuda müsamaha etmemesi için tenbih etmiştir.

Recep Paşa'nın idamından yirmi gün sonra sipahiler bir karışıklık daha çıkararak Sultan Ahmed Meydanı'nda toplanmışlar, haber gönderip isyan günlerinde zorla ele geçirdikleri vazifelerin kendilerine resmen tevcihini istemişlerdir.

Bu konu Osmanlı içtimâ tarihi için çok önemlidir. Kanunî zamanında peş peşe gerçekleşen seferlerde hizmet hususunda artan ihtiyaçları karşılamak üzere sipahi ocağından üç yüz kadar mülazım yazılmaya başlanmıştı. Seferler son bulunca onların mülazemetleri karşılığında "hidemat-ı divaniyye"den her birinin haline uygun birer hizmet verilirdi. Bu hizmetler, cizye defterleri, vakıf tevliyetleri ve iltizam olabilirdi. Onlarda bunları mültezimlere satarak para kazanırlardı. Ancak bu muamele sefer yıllarında yapılabilirdi. Bir süredir bu hizmetler istismar edilmekteydi. Hizmetlerin miktarı üç yüz iken son yıllarda on bini aşmıştı. Mülazım defterine on binden fazla nefer kayıt olmuştu. Bu yüzden taleplere bütün hidemat-ı divaniyyeden başka "havassı hümayun voyvodalıkları" dahi yetmemişti. Hatta sultan vakıflarının ve hayır eserlerinin tevliyet, kitabet, cibayet, ve nezaretleri de sipahiler tarafından zapt olunmuştu. Bu durum vakıfları

⁵⁶ NALMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.II,s.422-423.

zararına olmuş ve dolayısıyla reaya da bundan büyük darbe yemişti. İşte, sipahilerin reayaya yaptıkları bu zararı önlemek ve bazı hırslı vezirlerin bir makam için bu hizmetleri bol keseden dağıtmalarına engel olmak gayesiyle padişah IV. Murad bir hattı hümayun yayınlamıştır⁵⁷.

Tabanıyassı Mehmed Paşa tedbirli bir vezirdir. Kul taifesinin taşkınlıkları ve tecavüzünü görüp, kökünün kazınması hususunda padişah tarafından görevlendirilmekle def edilmeleri için nazıkçe hareket ederek latif hileler kullanmıştır⁵⁸. Sipahiler Okmeydanı'nda toplanarak " sene sonuna kadar beklemek zordur. Hizmetler tevzi edilsin " diye veziriazama bir defter vermişler, o da bunu padişaha vermiştir. Sultan IV. Murad'da hattı hümayununda *"Ecdad-ı İzamım zamanında müdahale etmedikleri hizmetler verilmesin; kanun üzere diğerleri verilsin"* diye veziriazama bildirmiştir

Sipahiler hizmetten men edildiklerini öğrenince Sultan Ahmed meydanında toplanmışlardır⁵⁹. Padişah, sipahilerin yine bir olay çıkaracaklarını düşünerek saray içindeki Sinan Paşa Köşkü'nde bir ayak diyanı emretmiştir.

1- Sinan Paşa Köşkü Mukarreratı ve Mülazımlık İle Hizmetin Yasaklanması

Osmanlı an'anesi gereğince olağanüstü durumlarda akdedilmesi kanun olan, büyük bir şuranın toplanmasına karar verilmiş ve ilan edilmiştir. Bu tarz bir şura yalnız askeri hususlarda, Yavuz ve Kanunî devirlerinde İran serhattinde toplanmış, ocak ihtiyarları ve gazilerle meşveret edilmişti. I. Ahmed'e arz edilen ve ocağın ıslahı için yazılmış bir layihada " Kanun-ı Osmanî" diye yad edilen bu şuranın toplanması, nizamın yeniden kurulması için en önemli çare idi. Sultan IV. Murad'ın bunu çok daha geniş olarak topladığı ve Kanun-ı Osmanî diye anılan ananeye uyduğu anlaşılmaktadır. Nizâmın sarsıldığı zamanlarda bunun kararlaştırılması için başvurulması

⁵⁷ Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s.463-464

⁵⁸ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.3, s.111.

⁵⁹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., C.3,K.1, s.188

gereken bir müessese olarak görünen bu şura son derece önemli bir hadisedir.⁶⁰

Divana veziriazam, şeyhülislam, kazaskerler, ulema ve yeniçeri ocağı ağaları ile altı bölük ağaları davet edilmiştir. Sultan Ahmed meydanındaki topluluğa da “eğer sipahi kullarım mutî iseler içlerinden birkaç temsilci seçip göndersinler” diye haber göndermiştir. Bunların içinden ileri gelen suçlular bir tuzağa düşmemek için bölük eskilerinden bazılarını göndermişlerdir. Yeniçeriler, etrafı muhafaza altına almışlardır. Sultan IV. Murad, bunlara nasihatvari sözler söylemiştir. Yapılan fenalıkların devletin yıkılmasını mucip olacağını ve herkesin hakkına razı olup, emr ve kanuna itaat etmesini istemiştir. Buna karşılık bütün ocak ağaları ve yeniçeri askerleri hayır duada bulunmuşlar ve alkışlamışlar, padişaha şöyle karşılık vermişlerdir:

-Devletlu Padişahım, sen bizim padişahımızsın. Ve bizim sana hiçbir veçhile muhalefetimiz yoktur. Dostuna dost düşmanına düşmanız!

Bunun üzerine Sultan IV. Murad:

“ – İmdi bu sözünüzün doğruluğu ol vakit muhakkak olur ki aranızda ayrılık yapan, fesada çalışan, birliğe, sülha muhalif olan bedbahtları, müfsitleri himaye etmeyip, teslim etmek lazımdır. Sizi kullukta sabit kadem oldukça ben de her birinize derecesine göre inayet ve riayet ederim.” Deyince yeniçeri ağaları ile beraber bütün ocak ağa ve zabitleri:

“- Şevketlu padişahımıza mutîiz, eşkiyayı himaye etmeziz. Padişahımıza gerekmeyen bize de gerekmez” şeklinde karşılık vermişlerdir. Bunun üzerine mushaf çıkarılıp, Sultan IV. Murad, oradaki ocaklıları yemine çekmiş ve bütün bu görüşmeleri sicille geçirtmiştir⁶¹.

Daha sonra padişah sipahi ihtiyarlarına dönerek fikirlerini sormuştur. Onlar da yeniçeriler gibi teminat vererek “ padişaha mutîiz, sipah taifesi de padişahın dostuna dost, düşmanına düşmandır.” demişlerdir. Padişah ta bunun üzerine sipahilerin itaatsizliklerini muhalefet ve fitneliklerinden devlete ve saltanata zaaf geldiğini, tekliflerinden devlet gelirlerinin iflas ettiğini söylemiştir. Padişah daha da ileri gidip, “ içinizdeki serkeş, insafsız eşkiya

⁶⁰ Ziya-Nur AKSUN: a.g.e., s.131-132

⁶¹ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e,C.3,s.113-114.

çoğalıp alemleri soyup reayayı dağıttılar. Sonrada ulufe isterler, reaya olamayınca hazine nereden toplanır. Sözüñüze sadık iseniz siz de eşkiyayı himaye etmeyip, aranızdan çıkarın, eskiden olduğu gibi hizmet verilecektir, ziyade hizmet istemeyiniz. Ve siz de yeniçeri yoldaşları gibi yemin ediniz!⁶² deyince başka türlü harekete imkan bulamayan sipah ağaları da mushaf üzerine yemin etmişler, bunlarla olan mükaleme de sicile geçirilmiştir.

Padişah aynı mecliste kadıların irtikap ve rüşvet almasından da bahsetmiştir. Kadılar, sipahilerin işlerinde kendilerini zorladıklarını, şikayetlerinin dikkate alınmadığını ve yalan ve iftira ile azledildiklerini açıklamışlardır. Bundan sonra padişah onlara da mezalimin def ve herkesin hakkını vereceklerine dair ettikleri yeminde tescil olunmuştur. Ve bu sicille geçen şeyler orada bulunanlar tarafından mühürlenmiştir⁶³. Sipahilerin tevliyet (Vakıf mütevelliliği) nezaret, cibayet, kitabet hizmetlerine mülazım yazılmamalarını ve umumun asayişinin muhafazası için sipahiler ve yeniçeriler tarafından yemin edilmiş olduğundan hilafına hareket edenler Hak Teala'nın, peygamberlerin, melaikenin, Ümmet-i Muhammed'in lanetine mazhar olacağını içine alan bir hüccet⁶⁴ düzenlenerek padişah, veziriazam, müftü vezir Bayram ve Bahadır Hüseyin paşalar, nakıbüleşraf tarafından imzalanmıştır⁶⁵.

Bu zabıtnamenin tanzimi, nizamın anarşiden , adaletin zulümden, hayrın şerden üstünlüğünü ortaya koymuş, Osmanlı toplumuna yeni bir toparlanış ve hamle çağının başladığını göstermiştir. Bu, toplumun muhafazakar unsurlarının devlet başkanı etrafında halkalanması, anarşi ve kargaşa devrine son vermesi idi. Adeta Osmanlı Devleti'nin uçurumun kenarından dönmesine imkan vermiştir⁶⁶.

Bu hüccetten anlaşıldığı gibi bilhassa sipahilerden bir kısmının ele geçirdiği kanunsuz varidat kaynaklarına set çekilmekte, eski usul ihya edilmekte bundan dolayı reayanın çektiği sıkıntı dile getirilmekte, kasabaların

⁶² Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s.464-465

⁶³ NALMA Mustafa Efendi: a.g.e,c.3,s.117-118; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., s.188-189

⁶⁴ bkz.. Birinci Bölüm; "Sinan Paşa Köşkü Mukarreratı"

⁶⁵ Joseph V. Purgstall HAMMER: a.g.e., s.148

boşaltıldığı anlatılmaktadır. Bu hususlar, Sultan IV. Murad'a korkulu günler yaşatan isyan hareketlerinin de sebeplerine işaret etmekte ve Hüsrev Paşa'nın azlinden sonra ortaya çıkan olayların gerçek sebebinin bazı sipahi zorbalarının ele geçirdiği kanunsuz gelir kaynaklarının izale edilmek istenmesi olduğunu ortaya koymaktadır⁶⁷.

2 – Sipahi Zorbalarının Temizlenmesi

Sinan Paşa köşkü kararlarının (1632) ardından Sultan Ahmed Meydanı'na toplanan sipahiler, toplantıya davet edilerek yemin eden ocak eskilerinin yeminlerini tanımamışlar, yine serkeşliğe başlamışlardır. Yeniçeri ocağının ele alınmış olması bunların maneviyatını sarsmıştır⁶⁸.

Padişah, silahtar ve sipahilerin kumandanı (bölük ağalarından) olan Ahmed ve Cafer Ağaları divana getirterek onlardan⁶⁹ her birinin bölüklerinde olmasını, İstanbul'da bulunan zorba başıları tutup ele vermelerini istemiştir. Silahtar Ağası Ahmed Ağa, bunu yapamayacağını söyleyerek özür dilemiş, aczini bildirmiştir. Padişah bu durum karşısında sinirlenmiş, cellata boynunu vurdurmuştur. Cafer Ağa, bunu görünce hizmete amade olduğunu bildirmiş, izin aldıktan sonra dışarı çıkarak eşkıyadan istenilmeyenleri vermeme çarelerini aramıştır.

Bir iki gün sonra, hizmet isteyenler Atmeydanı'nda yine toplanarak, defterdara, verilecek hizmetlerin verilmesini istemişlerdir. Ertesi gün şeyhülislam ve bütün vezirler ülema ve ocak ağaları veziri azamın sarayına gelmişlerdir. Müftü Hüseyin Efendi, sipahileri vazifeleri dairesine sokmak için ne yapılmışsa faydasız kaldığından, bu fitneci asker sürüsünün tamamen yakalanarak katl olunmasının beyan etmiştir. Yeniçeri ve sipahi ağaları da onların bu durumlarına kendilerinin rızaları olmadığından, padişah ne ferman ederse karşı çıkmayacaklarını açıklamışlardır. Bunun üzerine padişah

⁶⁶ Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s. 135

⁶⁷ Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.137

⁶⁸ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e.,s. 189

fermanı gelmiş; " Saka Mehmed, Gürcü Rıdvan ve daha bunlara benzer eşkiya yakalanıp, katl olunup, birine dahi amân verilmeye . Başları sarayın kapısı önüne konula. Ve illa başı gider !" diyerek şiddetli emir vermiş, eşkiyanın yakalanması için zabıtlara tembih edilmiştir⁷⁰.

Derhal Veziriazam Tabaniyassı Mehmed Paşa huzuruna çağırılan Saka Mehmed şiddetli bir muamele göreceğine ihtimal vermeyerek büyük bir gurur ve emniyetle gelmiş ve hemen yakalanmıştır. Sadrazama, "devletlü paşa, kavlü kararımız böyle mi idi? " diyecek olduysa da vezir hemen boğdurulma emri verince Cin Ali ile birlikte katledilmiştir. İki ceset deniz atılmıştır. Cadı Osman, hanesinde şarap içerken yakalanmış, o da boğulmuştur. Yemişçi Mustafa kaybolmuştur. Salih Efendi Mısır'a kaçmış ve sonra Sultan İbrahim'in döneminde isyanın cezasını görmüştür. Mahmudoğlu, Sarı Mustafa, Kel Abdi, takibattan kurtularak saklanmayı başarmışlardır. Bıçakcıoğlu Mehmed, doğum yeri olan İlbasan'a kaçmış, Kumru denilen şaki asılmıştır.

Bu zorlu tedbirler üzerine devlet en korkunç zorbalarından kurtulduğu gibi, tanınmış ve meşhur olmayanları da reislerin mahkumiyetleri ile ortadan kalkmıştır. Bu defaya mahsus olmak üzere önemsizlerinden kırk elli hizmet sağ ve sol cenah bölüklerine tevzi edilmiş, lâkin çizye defterleri teslim edilmeyerek, ulufeden başka bir şey verilmemiştir⁷¹.

Sipahi reislerinden Çerkez Ali Ağa Atmeydanı'nda Aslanhane karşısında asılmış (1633), Sadrazam Hafız Ahmed Paşa'nın katlinde methali bulunan Mahmudoğlu boğularak cesedi denize atılmıştır. Yeniçeri Ağası Mehmed Ağa'nın herkes üzerine saldığı korku o derecededir ki huzuruna davet edilenler abdest almadıkça gelmemektedir. Her sabah deniz, dalgalarına bırakılan cesetleri atar ve bunların yeniçeri yahut sipahi oldukları kolayca anlaşılmaktadır. Padişahın şahsi cesareti ve şiddetli siyaseti,

⁶⁹ Joseph V. Purgstall HAMMER: a.g.e., s.148

⁷⁰ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e, C.3,s.122.

⁷¹ Joseph V. Purgstall HAMMER: a.g.e., s.149

fesatçılara korku ve ölüm, mülk için selamet demek olan bir dehşet vermektedir⁷².

Gerek payitahtta gerek taşrada halka zulüm ve baskı yapan şeririler devamlı bir temizliğe tabi tutulmaktadır. Sultan IV. Murad, son derece güvenilir adamlarının hazırladığı raporlara dayanarak ahaliye zulmeden zorbalara lüzumlu cezayı birer birer vermektedir. Padişahın şahsi cesareti ve sert tedbirleri, memleketin huzur ve emniyetini temin etmeye başlamış, şeriri olanlar tamamen sindirilmişlerdir. Sultan IV. Murad Han, sık sık güvendiği birkaç süvari ile sokaklarda dolaşır, şurada burada toplanmış olan sipahilerin arasına atını yığitçe sürer, huzuru ile hiçbir fesadın çıkmasına imkan vermemiştir. Bununla beraber Atmeydanı'nda sık sık ok ve cirit talimleri yaptırmış, kendisi de iyi bir kemankes olduğu için başarılı olanlara in'am ve terakkiler vermiştir. Bu hareketleri yığitliğe meftun, askerliğe ve disipline aşık olan ahali ile ocaklılar arasında derin bir saygı uyandırmıştır⁷³.

3 – Yeniçeri Ocağında Yapılan Düzenlemeler

Sultan IV. Murad kapıkulu ocaklarının edepsizliklerini iyice temizleyerek onları nizam altına sokmuştur. Memleketin diğer yerlerindeki zorbaları aman vermeden tepelemiş, hatta bu hususta ifrata giderek az bir kuşuru olanları da öldürmekten çekinmemiştir. Yeniçeri ocağına rüşvet ve efrat kaydını önlemiştir⁷⁴.

Rafiziler'in Revan'a geldikleri (1635) haberi ulaşınca yeniçeriye sefer tenbih olunmuştur. O sırada yeniçeri defteri muntazam olmayıp bir takım şahıslar ve çocuklar deftere geçmiş o hususta büyük bir fesat zuhura gelmiştir. Ölmüş adam yerine adam geçirilmiş, hazineye boş isimler kalması imkanı kalmamıştır.

⁷² Joseph V. Purgstall HAMMER: a.g.e., s.155-156

⁷³ Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.138

⁷⁴ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., C.3., K.2, s.586

Padişah zorbaları ortadan kaldırıp, devlet işlerini düzeltince bu hususta neticelendirilmesi lazım işlerden olmuş, yeniçeri katiplerine defalarca tembih etmiştir: “ *Ölü yerine adam geçmeyip, yeniçeri ağası tarafından mühürlü denilen teskere gelmedikçe deftere isim kaydolunmaya!*”⁷⁵

Yeniçeri Ağası Köse Mehmed Ağa, zorbaların yok edilmesine sebep olmuş, çalışması padişah katında makbuldür. Fakat zorbalığı, herkese kötü muamele etmesi, haddini aşip gururlanması son haddini bulmuştur. Asker işleri ve bütün askerin kontrolü kendisine ısmarlanmıştır. İstanbul’da siyaset işlerine fazla ilgilenerak ele geçen fahişeleri asmış, yeniçeri arasında zorba ve fesat ehlinde olanları da idam edilmesi gerektiğini zannederek o taifede çok kimseyi öldürmüştür. Haksız yere kan dökmek onun için önemsizdir. Zorbaların hakkından gelinmiş, ama nice günahsız da küçük bir bahane ile katl ederek pek çok adamı haksız yere katletmiştir⁷⁶.

1634’te Suriye’de Halep yeniçerileri maaşları için ayarı bozulmuş olan akçe ve daha küçük paralar yerine, daha hâlis olan gurusı sikkesi almak için ayaklanmışlar ve yeniçeri ağasının, kethüdasının, kâtibinin azlini istemişlerdir. Hiddetlenen asker sadrazama gitmiş, Sadrazam ise yatıştıramamıştır. Her taraftan bu hainleri istemediklerini bağırdıklarından, sadrazam, sipahi ocağı ağasını yeniçeri ağalığına, zağarcıbaşıyı kethüdalığa tayin etmiştir. Asiler bununla da yetinmeyip azledilen ağa ve kethüdânın başlarını istemişlerdir. Asiler arasında kavga başlamış, kavga fesat erbabının bozulmasıyla neticelenmiştir. Bütün ocak halkı sadrazama müracaat etmişler, kendilerinin bu işlerde rolleri bulunmadığını yeminle söylemişlerdir. Sadrazam, bir taraftan üç firarinin malını müsadere etmiş, bunların kaçtıklarını, olayın ayrıntılarını padişaha arzetmiştir.

Firarilerden yeniçeri ağası Köse Mehmed Ağa, gerçekten zorbaları korkutmuş ise de birçok kimselerin ve özellikle orta çavuşunun günahsız yere idamına sebep olmuştur. Padişah, Köse Mehmed Ağa’nın öldürülmesini uygun görerek, kapıcılar kethüdası Nasuh Paşazâde’yi onu öldürmek için

⁷⁵ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.3, s.283.

⁷⁶ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.3, s.184.

Anadolu'ya göndermiştir. Nasuh Paşazâde'nin onu iknâ etmesiyle İstanbul'a getirmiş, padişahın emriyle katledilmiştir.

Sultan IV. Murad, yeniçeri ocağı mevcudunun lüzumundan fazla olduğunu görünce temizlik yapmak isteyerek kendisinin bilgisi olmadan hiçbir sebeple ocağa hariçten adam alınmamasını yeniçeri kâtibine tenbih etmiş, kendisini ölümle tehdit etmiştir. Osman Efendi ise, çocuklara kadar bir takım kişileri yeniçeri yazmaktadır. Padişah, kâtibin doğruluğunu sınamak için bir adam göndermiş, bu adam, eğer kendisini yeniçeri yazarsa yüz kuruş vereceğini söylemiştir. Kâtip biraz dayanmış, Padişah bu defa o adam ile yüz altın göndermiştir. Altınları ret edemeyince Padişah derhal yeniçeri ağasını saraya çağırılmış defteri istemiştir ve yeni yazılan şahsın kim olduğunu sormuştur. Osman Efendi, bu hususta bilgisi olmadığına yemin edince öldürülmüştür⁷⁷.

Hüsrev Paşa'nın kethüdası Hacı Ayvaz Süleyman, efendisinin sadaretinde katl hadiselerinin tahrikçisi sayıldığı için , Halep'te serdar tarafından idam olunmuştur. İstanbul'da Hafız Paşa'nın katillerinden Sarı Mustafa -ki padişah bizzat hatırında tutmuştur- cellada teslim edilmiştir. Hafız Paşa vakasında padişahın huzurunda " biz ağayı istemeyiz" diye bağırarak ve küçük mirahoru, koltuğuna girerek ağa olmak üzere yeniçerilere arz etmiş olan sipahi Ekşi Uzun Hasan'ın boynu vurulmuştur. Ağayı istememek için feryad eden arkadaşı olan Kel Abdi, saç bırakarak Üsküdarî Aziz Mahmud Efendi Tekkesi'nde inzivaya çekilmiş halde, Bayram Paşa tarafından tutturularak idam edilmiştir⁷⁸.

Tabaniyassı Mehmed Paşa'nın sadareti Sultan Murad'ın ilk icraat deyresine rastladığı için, padişaha çok sadık kalarak, mühim temizlik yapmış, ve bu suretle memleket ve ocak nizamı⁷⁹, iade edilmiştir.

Sultan IV. Murad'ın ilk zamanlarında gerek İstanbul'da ve gerek taşrada bulunan zorbalar ile şehir ve kasabalarda en ileri söz sahibi olan sipahilerin hem hükümete ve hem halka karşı hareketleri tahammül edilemez

⁷⁷ Joseph V. Purgstall HAMMER: a.g.e., s.216-217

⁷⁸ Joseph V. Purgstall HAMMER: a.g.e., s.170-171

⁷⁹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e.,C.3, K.2, s.384

hale gelmiştir. Bunlardan Anadolu'da yer yer zorba ve asiler türemiştir. Bunlar, devletin maaşlı bir sınıf askerden ziyade eşkıya çeteleri halini almışlardır. Bunların İstanbul'daki edepsizliklerini gözleri ile görüp taşradaki hareketlerini yakından öğrenen IV. Murad onları adım adım takip ederek kanun üzere yeniçerilerden kıdemli ve hizmetleri görülenlerin bu süvari bölüklerine kayıtları gerekirken onları başka suretle taltif ederek buraya almamıştır. Hayatı boyunca hafiyeleri vasıtası ile elde ettiği azgınları aman vermeyerek temizlemiştir⁸⁰.

XVII. asır başlarında ve Kuyucu Murad Paşa sadaretinde yeniçeri ocağı mevcudu 37.600 ve aynı asır ortalarına yakın yani IV. Murad zamanında 46.000'i geçmiştir⁸¹.

4 – Tımarlı Sipahi Teşkilatının Islâhı

Osmanlı Devleti'nin kuvvet ve şevketinin artmasında büyük hizmeti olan tımarlı sipahi teşkilatı Kanunî Sultan zamanındaki önemini kaybetmiş, XVI. Yüzyıl sonların bu ocağın içine de gerek rüşvetle gerekse kanuna aykırı olarak yabancıların sokulması ocağın bozulmasına sebep olmuştur. Ayrıca babaları ölen yetimlerin tımarlarının başkalarına verilmesi, hile ile tevcih ettirilmesi, boş kalan tımarların asıl sahipleri olan askerlere verilmeyerek, soytarı, dilsiz, saray cücelerine verilmesinde etkili olmuştur. Bu sebepten, yalnız Rumeli'de mükemmel teçhiz edilmiş 40.000 atlı çıkaran tımarlı sipahiler ancak 8.000 süvari çıkarır hale gelmiştir.

XVII. asır ortalarından itibaren hizmet bölüklerinin kaldırılması üzerine tımarlı sipahiler geri hizmetlerinde kullanılmaya başlanmıştır. Bu da ocağın yıkılışında ikinci bir darbe olmuştur. Tımarlı sipahi askerinin azalması sonunda ise valiler kapılarında besledikleri derme çatma levant, sarıca,

⁸⁰ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e.,s.280-281

⁸¹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e.,s.275

sekbân gibi kuvvetlerle bunların yerlerini doldurmaya çalışmışlardır. Bu durum, celali denilen eşkıyalar grubunun ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır⁸².

1632'de Rumeli Beyler beyi olan Hüseyin Paşa'nın bütün zeamet ve tımar sahiplerini yoklaması ferman olunmuştur. Anadolu Beylerbeyi de aynı vazife ile görevlendirilmiştir. İki tarafa da derfterhane ve birer kul defteri verilmiş, *"sepet tımarları bütün müstehak olanlara verile"* diye emredilerek muharip olmayanlara verilen sepet tımarları ile boş, sahipsiz tımarların kılıç tımarı denilen kısmı yarar ve kudretli sipahi ve sipahi oğullarına verilmiştir. Hatta yeniçerilerden bir hayli kimse kanun üzere ulufelerini terk edip, tımarlı sipahi olmuşlardır⁸³.

1043H/ 1633 M. senesinde Rumeli Beylerbeyi olan Vezir Bayram Paşa Sofya'ya giderek tımar ve zeamet yoklaması yapmış, her tımarlının kimliğini gösteren surette defterler tanzim ettirmiştir. Bu suretle Sultan IV.Murad, bozulmuş olan tımarlı sipahi teşkilatını mümkün mertebe yoluna koymuştur⁸⁴.

a - Dereli Halil'in Öldürülmesi

Dereli Halil, eski sipahilerden eski zorbalardan olup, Sultan Ahmed dönemi taşkınlarındandır⁸⁵. Bozkırda Dere köyü denilen köyde oturup, Sultan Osman zamanında açıktan açığa isyan bayrağını kaldırmıştır. Deli İlahi'nin idam haberi gelir gelmez, Dereli Halil onun Hidayet adındaki oğlunu maldan mahrum etmek için, Deli İlahi'nin ev ve arazisini gasp etmiştir⁸⁶. İlahi'nin yakınları Konya'daki Rum Mehmed'e sığınmıştır. Padişah tarafından korkanlar da ona sığınıp, Konya merkezinin zorbalarından Karayılanoğulları, Sefer Bey ve Hamza Bey ve diğer zorbalar Rum Mehmed ile birlik olmuşlardır. Bu sırada Rum Mehmed Dereli Halil'in zorla İlahi'nin oturduğu yere inip, mal ve mülkünü zapt ettiğini mektupla İstanbul'a bildirmiştir. Mektup

⁸² Yusuf HALAÇOĞLU: a.g.e., s.57-58

⁸³ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.3, s.134.

⁸⁴ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., C.3, K.1, s.192

⁸⁵ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.3, s.131.

⁸⁶ Joseph V. Purgstall HAMMER: a.g.e., s.151

dikkate alınarak, Dereli Halil'in öldürülmesi fermanı buyurulmuştur. Bolvadin'de Çerkez Ahmed Paşa'ya bu görev verilmiş, Dereli Halil yakalanarak başı kesilmiş ve vücudu dört parça edilerek çarşıya konulmuştur (1632)⁸⁷.

Dereli Halil'in arkadaşlarından Yayı Hasan' da yakalanarak, bir muhakemeye gerek görülmeden başı kesilmiştir. Ahmed Paşa, zorbanın hazineleri ile beraber zevcesini de almıştır⁸⁸.

b– Rum Mehmed'in Öldürülmesi

Sipahi isyanında en önde görülen eşkiya reisidir. Eski arkadaşlarına hıyanetinin mükâfatı olarak Maraş beylerbeyliğini almıştır. Eskişehir taraflarında Keskin Köyünden olan Rum Mehmed, vakti ile bir defterdara hizmetkarlık ettikten sonra Alaşehir'e gitmiş, daha sonra Hüsrev Paşa zamanında başlıca fesat erbabından olmuştur. Hüsrev Paşa, hizmetlerin bir takımını sipahilere verdiği zaman Rum Mehmed Zile voyvodalığını almıştır. Oradan, Kastamonu Bakırmadenleri idaresini ele geçirmiştir. Bu memuriyette, Kastamonu Eyaletini tahrip etmiştir. Sadrazam Hafız Paşa'nın katlinden sonra Rum Mehmed eski arkadaşlarının Sultan IV. Murad'ı tahttan indirmek düşüncelerine şiddetle karşı koymuş, sonunda genel tenkilden kurtulmuş olan bir takım asilerle Konya'ya kapanmıştır. İstanbul'a yakın olan bu adamı uzaklaştırmak için Maraş Eyaleti verilmiştir.

Küçük Ahmed Paşa, Behisni'li Ali Bey'in bu vazifeye tayininin uygun olacağını İstanbul'a bildirmiştir. Ali Bey, şehri alıp, âsi ile taraftarlarını öldürmüştür.

Şam Valiliği'nde Küçük Ahmed Paşa'nın yerine geçmiş olduğu Deli Yusuf Paşa, bir aralık İstanbul'a gelmiştir. Yusuf Paşa, cesur bir cengaver idiyse de zulümleri şikayetlere yol açtığından ve Hüsrev Paşa'nın

⁸⁷ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.3, s.131-132.

⁸⁸ Joseph V. Purgstall HAMMER:a.g.e., s.152

çıraklarından biri olması sebebiyle padişah kendisinden nefret etmektedir. Bir Ramazan gecesı saraya getirtilip katledilmiştir (1633)⁸⁹.

c- Revan Seferi Sırasındaki İcraatı

Osmanlı padişahlarının ordularıyla beraber baş kumandan olarak sefer gitmeleri usulü, Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra terk edilmiş; gerek İran, gerek Avusturya ve Lehliler ile olan muharebelerde bir defa yenîçerilerin ısrarıyla III. Mehmed Avusturya'ya ve II. Osman da Lehistan seferlerine gitmişlerdir. Sultan IV. Murad'ın çeki düzen verdiği ordusunun başında sefere çıkmasının gerek memleket dışında ve gerek içinde büyük tesiri olmuştur.

Sultan IV. Murad'ın gerek Revan, gerek Bağdad seferleri Anadolu'daki sipahi zorbalarını ve mütegalibe denilen bu zümreyi temizlemesi bakımından çok önemlidir. Bu arada iftiraya uğrayan ve husumete kurban giden şahıslar da bulunduğuna şüphe olmamakla beraber, zorbalıkları tespit olunan, bir hayli şahıs da bu sırada temizlenmiştir. Sultan IV. Murad bir gördüğü şahsı birkaç sene sonra görse yine tanıyıp, bundan başka şakilerin ve zorbaların isim ve yerlerini hafızasında tutarak, bu seferlerinde o gibileri aman vermeden arayıp buldurarak öldürmüştür. Bunun için her iki seferde memleket içinde temizlik sebebiyle bir istikrar oluşmuş ve kendisinden sonra da bu sükunet bir müddet daha devam etmiştir⁹⁰.

Sultan IV. Murad hem asker arsında hem de idareci zümre arsında otorite kurmak için yolda vezir veya kadı olsun, hiç kimsenin hatasını affetmemiştir⁹¹.

Gerek Revan'a giderken ve gerek dönüşte memleketi teftiş için ayrı yollar takip edilmiş ve Anadolu'nun en mühim merkezleri bu suretle kontrol

⁸⁹ Joseph V. Purgstall HAMMER: a.g.e., s.156-157

⁹⁰ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., C.3, K.1, s.194-195

⁹¹ Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s.470

edilmiştir⁹². Yolda yapılan icraatın çoğu gerek orduda gerek gidilen yerlerde inzibati mahiyettedir. Yollarda idare amirlerine olan şikayetler, nazar-ı itibara alınmakta, ekseriya, yalan ise müfteriler, doğru ise kabahatlılar cezalandırılmaktadır. Merkezden alınan haberler, civar vilayetlerde idare amirlerinin değiştirilmesi hakkındaki icraat ve bir de Kızılbaş diye yakalananlar ile işgal başlıca işlerden sayılmıştır⁹³.

Padişah henüz Üsküdar'da sefer hazırlığında iken bütün asker başlara ve zabıtlara tekrar tembih etmiş, " *zinhar, defter mevcut olup, benim bilgim ve malumatım olmadan hiç kimse seferden kaçıp, oturak ve korucu olmayacaktır*" şeklinde yasak koymuş ve şiddetli tehdit buyurmuştur⁹⁴. Böylece hiçbir ocak ağasının ortak ve koruyucu (yeniçeri odalarını bekleyen) isimleri ile İstanbul'da asker bırakmamalarını emretmiştir⁹⁵.

Revan seferine giderken Maltepe geçilip, Kazıklı Derbendi'ne gelindiğinde solak başlılardan Galatalı Çelebi adında emektar ihtiyar bir kimsenin İstanbul'da bir neferi bıraktığını duyunca emektarlığına bakmadan derhal önünde çöktürüp, boynunu vurdurmuştur⁹⁶.

Konya'da bulunurken sipahilerden Koca Gürcü Osman, Sultan Osman vakasında ocak subaşı olup, katle iştirak ettiği için katl olunmuştur.

Sivas sahrasında iken bostancılardan birisini padişahın yazısını taklit ederek sancak beyi ve beylerbeylere sızdırdığı duyulması üzerine bostancı, padişahın huzuruna getirilip, derisi yüzülerek öldürülmüştür. Sivas'tan hareketinden sonra Sultan IV. Murad Anadolu ve Karaman, Sivas ve Rumeli tımarlı sipahilerini ikiye ayırarak manevra yaptırmıştır. Yeniçeri ocağından Sakabaşı ve Işık Yahya'da öldürülmüştür⁹⁷.

Sultan IV. Murad'ın şiddetli hareket ve icraatına ve devlet şuuruna kuvvetlendirmeye matuf davranışlar olarak görmek gerekir. Sultanın manevraya iştirak etmesi, kahramanca heybet ve tavırlarıyla askerde büyük

⁹² Süheyl ÜNVER: "Dördüncü Sultan Murad'ın Revan Seferi Kronolojisi" ,*Belleten*, C.16,S. , Ankara, 1952,s.547

⁹³ Süheyl ÜNVER: a.g.m., s.645

⁹⁴ NALMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.3, s.237.

⁹⁵ HASIRCIZADE: a.g.e., s.222

⁹⁶ NALMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.3, s.237-238.

⁹⁷ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e.,s.197

bir haşyet uyandırmış, her hali ordu tarafından beğenilmiştir. Bir çok adamı siyaset ettirmesine rağmen, asker içinde tek başına ve tebdilen pervasızca dolaşmakta, onların konuşmalarını mütalaalarını dinlemekte, ordusuna hakim olan havayı bizzat görüp anlamaktadır. Padişahın sertliği, orduya ne kadar korku salıyorsa, seferin bütün meşakkatlerine askerle birlikte katlanması, kendisine olan emniyet ve itimadı artırmakta, büyük bir hürmetle karşılanmasını sağlamaktadır.

Askerleri ile çok yakından ilgili olan padişah, yaralılar gelmeye başlayınca huzur-ı hümayunda yaralarını açtırıp, cerrahlara tedavi ettirmiştir. Yaralı askere "merhem baha" namı ile atıyyeler dağıttirmiştir. Bütün muhasara boyunca yaralılara gösterilen ilgi devam etmiştir. Naîma " cerrahanı hassa saf saf hizmete kıyam edip, mecruhları anlara teslim ve mahsus çadırlarda mualece olunup, cem-i malzemeleri tarafı miriden görölürdü" demektedir. Bu husus, Osmanlı sıhiyye teşkilatının ne derece mükemmel olduğunu göstermektedir ki o zamanki Avrupa ordularında mevcut değildir.

Muhasaranın devamı süresince, her gün harp mevkini dolaşmakta, askeri teşvik ve teşci etmektedir. Bizzat metrise girerek hatta topla nişan alıp ateş etmektedir⁹⁸.

d- Bağdad Seferi Sırasındaki İcraatı

Sultan IV. Murad'ın tekrar İran seferine çıkacağını haber alan İran Hükümdarı Şah Safi, Maksud Han adındaki bir elçisini İstanbul'a yollamıştır. Şah'ın mektubunu tatmin edici bulunmamış, uygun bir zamanda cevabî mektup ile iade edilmek üzere elçi alıkonulmuştur. Sultan IV. Murad, hareketinden önce halka hiçbir suretle zulüm edilmemesine ve adilâne hareket olunmasına dair her tarafa şiddetli bir adaletname yayınlamıştır⁹⁹. Kendisinden önce vezîr-i azam gerekli hazırlık ve düzenlemeyi yapmıştır ve

⁹⁸ Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.145-146

⁹⁹ Bkz.sayfa 156 vd.

1638'de Sultan IV. Murad Üsküdar'dan hareket etmiştir¹⁰⁰. Sultan IV. Murad, Revan seferinde iken yaptığı gibi bu defa da yolsuzluk edenleri, zorbaları ve asileri cezalandırmaktadır¹⁰¹. Padişah Konya'da iken tebdil gezdiği sırada Recep Paşa'nın mataracılarından olup o sırada yeniçeri orta kumandanlarından olan Hüsrev Subaşı'yı görüp tanımış, hiddet ve gazapla yüzüne bakıp geçmiş ve otağ-ı hümayuna varınca yeniçeri ağasına Hüsrev'in katledilmesi için hatt-ı hümayun yollamıştır¹⁰². Hüsrev Subaşı bu durumu fark ederek kaçmayı başarmıştır. Karahisar mütesellimi Saraçoğlu, ordu-yu hümayundan dönerken, Silahtar Paşa'nın, hanesinden kaçmış gayet güzel bir delikanlıyı beraber götürmüş olduğu için, huzur-ı şahaneye çağrılarak, müptelâ olduğu bu suçundan dolayı idam edilmiştir¹⁰³. 1638 Temmuz'unda Halep'e gelindiğinde Mısır kuvvetleri de orduya katılmıştır. Oradan hareketten sonra Ohri sancakbeyi Pîri Paşa, orduya geç kalmış olmasından, birçok zulümlerle suçlanmasından, özellikle Atlı Beyzâde Zülfikar Paşa'yı haksız yere öldürmesinden dolayı katli olunmuştur. Alim, fâzıl bir zat olan Pîri Paşa'nın katli orduda üzüntüye sebep olmuştur¹⁰⁴.

B- İdari Alanda Yapılan Yenilik Hareketleri

Sultan IV. Murad, isyanları bastırmakta büyük bir deha göstermiştir. Senelerden beri alınamayan Bağdad'ı zaptetmiş, sipahilerin elinden evkafı kurtarmış, yeniçerileri temizlemiştir. Valilerle vezirleri şiddetiyle korkutmuş, yıkılmaya yüz tutan Osmanlı saltanatı, yalnız genel huzurun ve asayişin sağlanmasıyla daha birkaç asır ömrü uzamıştır¹⁰⁵. Kararlarını uygulamak ve daha önceki hükümdarların disiplinsizliğini sona erdirmek için geniş bir muhbirler ağı kurdu muştur. Hükümet memurluklarına atamalar yetenek göz önüne alınarak yapılmış, rüşvete son verilmiştir. İmparatorluk yasaları ne ise

¹⁰⁰ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., s.199

¹⁰¹ Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s.476

¹⁰² İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., s.201

¹⁰³ Joseph V. Purgstall HAMMER: a.g.e., s.236

¹⁰⁴ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., s.201

¹⁰⁵ Ahmed REFIK: a.g.e., s.201

o uygulanmıştır¹⁰⁶.

Hakkında şikayet edilen kadı veya vezirleri öldürtmüştür. Ayrıca zorbalıktan eyalet ve sancak idarelerine getirilenlerin birer bahane ile öldürülmesini esas prensip yapmıştır¹⁰⁷.

1 - Anadolu'da Emniyetin Sağlanması

Gerek Anadolu gerekse İstanbul'da türeyen zorbarların devlet otoritesini hiçe sayarak, halka zulüm etmesi padişahın suçlu olanlara merhametsiz davranmasına ve çok kan dökmesine sebep olmuştur. Bu yüzden her vilayetten raporlar alınıp, asayiş gözetilmiştir.¹⁰⁸

a - Abaza Mehmed Paşa İsyanı ve Bastırılması

Abaza Mehmed Paşa Bosna valiliği sırasında (1628) yaptığı adilane muamelesi ile asayişi temin etmiştir. Altı ay kadar kaldığı zaman içerisinde Abaza yalnız bir defa kötü harekette bulunmuş, bu da padişahın emri ile olmuştur. Leh kralı vaktiyle verdiği hazineyi vermeyi reddettiğinden, padişah Abaza'ya bir çok asker ile Boğdan'a gidip, hazineyi verip vermeyeceğini sorması, aksi halde harp açacağını söylemek için elçi göndermesini emretmiştir. Abaza, on binden fazla askerle beraber Sečov'a kadar giderek haber göndermiş, fakat onlar vermek istemeyip, peşkeş vaat etmiş ve bir çok hediye göndermişlerse de padişah kabul etmemiştir.

Padişah, büyük bir ordu ile beraber Edirne'ye gelmiş, orada yedi ay kaldıktan sonra ordusunu Murtaza Paşa'nın kumandası altında Tuna'ya sevk etmiştir. Nihayet elçi gelerek barış akt edilmiş, bu husumet sonuçlanmıştır.

¹⁰⁶ Stanford SHAW: a.g.e., s.274

¹⁰⁷ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., s.195

¹⁰⁸ Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s.488

İstanbul'a dönen padişah, Abaza ile beraber eğlenmektedir. Fakat biri henüz dönmemiş Murtaza Paşa'dan diğeri iki yıldan beri İranlılara karşı harp eden sadrazamdan olmak üzere iki taraftan Abaza'ya karşı düşmanca yazılar gelmiştir. Murtaza, padişah Abaza'nın başını kesmeyince Leh kralının gönül rızası ile barış akdetmeyeceğini bildirdiğini yazmaktadır. Sadrazam da padişahın oyun arkadaşı olup, kendilerini mahvetmek için gammazlık yapan ve ona fena öğütler veren Abaza sağ iken harp etmenin mümkün olmadığı şeklinde bir yazıyı padişaha göndermiştir.

Murtaza Paşa'nın Leh kralının ağzından söylediği sözler gerçekleşmemiştir. Fakat, diğer taraftan gelenler doğrulandı ise de bunu Bayram Paşa ve bostancı başı tarafından kıskançlıkla icat edildiği söylenmektedir. Mektubu padişah okuyarak sonra Abaza'ya vermiş, Abaza'da yeni kargaşaların çıkmaması için kendisini öldürmesini istemiştir. Padişah daha sonra kendisini boğdurtmuştur¹⁰⁹.

Bundan başka Abaza, padişahın yanına kılıçla gitmesinin usule uygun olmamasından dolayı, padişah onu uyarmıştır. Abaza endişeye düşüp, Anadolu firarını çabuklaştırmak için Üsküdar'a gizlice elli at göndermiştir. Önemli bir işle meşgul olduğunda, bilindiği gibi geceleri تنها bir yerde enine boyuna gezerek, elindeki sedef tespihini çekmektedir. Padişaha nakledilen bu tafsilat, emniyetsizliğini ve hakkındaki şüphelerini artırmıştır. Ayrıca Ermeniler Abaza'yı kazanmak için yirmi bin kuruş göndermişler, Sultan IV. Murad' da bundan haberdar olmuştur. Padişah, Abaza'ya bu durumu sorunca o yalan söylemiş padişahın gazabını son dereceye çıkarmıştır¹¹⁰.

b – Hüsrev Paşa'nın Katli

Hüsrev Paşa ilk sadrazamlığında Erzurum seferinde Deli Yusuf Paşa'nın tembih ve öğretmesi sayesinde Abaza gibi çok sert ve kuvvetli bir kimseye boyun eğdirerek gurura kapılıp böbürlenmiştir. Bilhassa adam öldürme ve kan dökmeye düşkün olup, şeran ve aklen katli icap etmeyen ,

¹⁰⁹ H. Hrand ANDREASYAN: a.g.m., s.139-141

¹¹⁰ Joseph V. Purgstall HAMMER:a.g.e., s.190-191

belki azarlanmayı bile hak etmemiş kimseleri katletmek onun için çok kolaydır. Söz ve fiilinde kendisinden başkasını kabul etmez, bu yüzden hiç kimse şerrinden doğru söze mecal bulamamaktadır. Kibirinden dolayı, sözlerini ve yaptıklarını herkes tasdik eder, aksine bir mutaalada bulunamamaktadır. Aklı ile kazaî hükümler vermektedir. Günahkar ve günahsızla hiddetli anlarında zararı olmakla iyi kimselerde, zalim kimselerde kendinden korkmaktadırlar. Huzuruna gelen halka işin aslına vakıf olmadan çaresizlere eza ve cefa etmek adetidir. Bilhassa bu kadar hazine, mühimmat sarf olunup, Bağdad'ın fethine memur iken Kürt emirlerine aldanıp, memleketin merkezi feth olunmadıkça etrafındaki mevkilerin elde edilmesinin faydasız olduğunu bilmeyip, bu kadar zaman Şehrizar Kalesi'nin tamirine boşuna meşgul olmuş, kıymetli zamanı harcadığı gibi halkı da zapta bırakmıştır.

Sonunda bu tür işleri manasız hareketleri padişaha ulaşmış, bilhassa zorbalarla anlaşıp birleşmesi ve onlarla samimi olması ve zorbaların sevgilisi olup, onların zulümlerine daima yardım etmesi padişahı oldukça fazla üzmüştür. Sipahiye hizmet bahanesiyle her hizmete pek çok gulamiye yükletip, bundan başka halktan vergi almakta, herkes vezirin korkusundan susarak kadıların sözüne ve hükmüne itibara kalmamıştır. Sultan vakıfları ve diğer vakıfların tevliyetlerini bile sipahi zorbalarına vermiş, onlarda evkafın altını üstüne getirip, vazife ve hizmet verilmekten kalıp, zorbalar vakıf mallarını diledikleri gibi toplayıp sarf etmektedir. Bununla beraber asker ve zorbaların bunca nazlarının çekilmesinden maksat Bağdad'ın fethi olup, bu mümkün olmayınca padişah, Hüsrev Paşa'nın varlığının faydasız olduğunu anlamış ve azletmiştir¹¹¹.

Atmeydanı'nda yeniçerilerin yaptığı büyük isyan Hüsrev Paşa'nın azli yüzünden Recep Paşa'nın tahriki üzerine yapıldığından Sultan IV.Murad, Hüsrev Paşa'yı katle karar vermiş, bir hattı hümayunla Murtaza Paşa'yı görevlendirmiştir. Fitneye sebep olan Hüsrev Paşa boğularak başı gizlice İstanbul'a getirilmiştir (1632). Bu hadisede Hüsrev Paşa'nın ocaklının

¹¹¹NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.3, s.76-79.

isyanında rolü olmayıp, sadaret makamını elde etmek isteyen Recep Paşa'nın bunu emelinin gerçekleşmesine vesile yaptığı görülmektedir¹¹².

c – Recep Paşa'nın Katli

IV. Murad, önce isyankâr tavır içerisinde olan devlet adamlarını bertaraf ederek işe başlamak ve bilhassa şahsi sebepler yüzündende nefret ettiği ve yalnız payitaht isyanları ile değil, Anadolu'daki bazı ayaklanmalar ile de alakalı gördüğü Recep Paşa'yı ortadan kaldırmak gerektiğine inanmıştır. Gerçekten sadrazam, etrafına pek çok saruca ve sekban toplayıp, Balıkesir, Bergama, Karesi, Manisa'da isyan ederek Midilli Adası'na da el uzattıktan sonra da, bilahare Bergama gâilesini takdir eden ve Küçük Ahmed Paşa'ya teslim olarak Boğaziçi'nde padişahın emri ile idam edilen İlyas Paşa'nın isyanından dolayı da şüphe altındadır¹¹³. Recep Paşa'nın yaptığı tahrikler, hileler ve oyunlar hakkında iyi bilgi edinmiş ve bunun kötülüklerini Rum Mehmed ve yeniçeri ağası Köse Mehmed dedoğrulamışlardır. 18 Mayıs 1632'de, sipahi ve yeniçerilerin İstanbul'da yaptıkları edepsizlikler geçtikten bir gün sonra veziriazam Recep Paşa saraya davet edilerek katli edilmiştir. Ölüsü dışarı çıkarılıp Bab-ı Hümayun önünde bekleyen adamlarının önüne atılmıştır. Recep Paşa'nın yerine Tabanı Yassı Mehmed Paşa veziriazam olup, zorbaların hakkından gelinmesi emr olunmuştur¹¹⁴.

d – İlyas Paşa'nın Katli

İlyas Paşa, Balıkesirli olup, Solakoğlu diye tanınmaktadır. Balıkesir civarında suhte ve harami eşkiyasının hakkından geldiği için meşhur olmuştur. En yakın dostları, Şeyhülislam Yahya Efendi ve Hafız Ahmed Paşa'dır. İlyas Paşa'nın alçalıp yükselmesi, bu iki şahsın bahtlarına bağlı

¹¹² İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., s.183-184

¹¹³ M. Cavid BAYSUN: a.g.m., s.629

¹¹⁴ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., s.186-187

kaldığı anlaşılmaktadır. Gördüğü hizmetler sayesinde, çeşitli tarihlerde Anadolu ve Rumeli beylerbeyliği yapmıştır.

İlyas Paşa, Hüsrev Paşa ile arası iyi değildir. Hüsrev Paşa, Abaza üzerine giderken uğradığı şehir ahalisinden ve sancak beylerinden bazılarını öldürmüştür. İlyas Paşa, onun kinci ve haşin tabiatını bildiği için sadrazamın bir gün kendisini de öldüreceğinden şüphe ederek aynı sene emekliliğini isteyip (1627), Balıkesir'e gelip oturmuştur. Hüsrev Paşa'nın yaptıklarını yakından takip eden İlyas Paşa günün birinde kendisine de bir oyun oynayacağından korkarak, Balıkesir ve civarında sarıca ve sekban yazmaya başlamıştır.

Hükümet ise İlyas Paşa'nın gittikçe artan kuvvetini göz önünde tutmuştur. Yurtta zorbaların türediği, Bağdad kıyılarında kanlı savaşların yapıldığı sırada, Anadolu'da diğer bir isyanın çıkması istenmemektedir. Dostu Hafız Paşa ve Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin rehber olmaları ile İlyas Paşa'ya vezirlik rütbesi verilmiş, Balıkesir ve civarına mahayif müfettişi tayin edilmiştir (1629). İlyas Paşa vazifeye başlar başlamaz zulmünü daha da artırmıştır. Maiyetindeki adamları beslemeye dirliği yetmediğinden yolsuzluk yapmaya mecbur kalmıştır. Midilli'ye ait araziye de zaptetmiştir. İlyas Paşa, Manisa sancakbeyi İbrahim Paşa ile arayı bozmak istemektedir. Bir müddet sonra İlyas Paşa Manisa'yı ele geçirmiştir¹¹⁵. İlyas Paşa'ya cesaret veren ve cüretini artıran sebeplerden biri de İstanbul'da kendisini tutan ve taraftarlığını güden devlet adamlarının bulunmasıdır. Ayrıca hükümet merkezinin karışıklığından da istifade etmektedir.

1631 tarihinden itibaren idareyi eline alan Sultan IV. Murad, istediğini uygulamaya koymak için İstanbul'da sükûneti sağlamış, sıra Anadolu'ya gelmiştir. İlyas Paşa'nın aleyhine birdenbire hareket edilemeyecektir. Çünkü İlyas Paşa'nın kuvveti çoktur. En iyi siyaset İlyas Paşa'yı Karesi'den ayırarak tedip etmektir. İlyas Paşa'ya Şam Eyaleti verilmiştir. İlyas Paşa meselenin şekline vakıf olarak Şam'a gitmemiş, Yusuf Ağa adındaki mütesellimini göndermiştir¹¹⁶.

¹¹⁵ M. Çağatay ULUÇAY: a.g.e., s.37-39

¹¹⁶ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: Karesi Meşahiri, C.2, İstanbul, 1341, s.102-103

İlyas Paşa'nın iki dostunun öldürülmesi, kendisinin de tenkil edileceğine dair en iyi işaretlerdi. Hükümet bu iki koruyucu sayesinde İlyas Paşa'ya ses çıkaramamıştır. Halbuki zorbalar ve İstanbul asileri İlyas Paşa'nın öldürülmesini istemekteydiler. Recep Paşa'nın da onun öldürülmesinden başka bir isteği yoktur. İlyas Paşa Anadolu'da isyan halinde olduğu sürece o tarafta hükümetin sözü geçmemektedir. Recep Paşa İlyas Paşa'yı daha kolay avlamak için ona Şam valiliğini vermiştir.

İlyas Paşa'yı def etmek için Gürcü Mehmed Paşa, ayrıca Anadolu beylerbeyi Küçük Ahmed Paşa da memur edilmiştir. Manisa'nın İlyas Paşa işgalinde olduğu gibi bu sefer de İlyas Paşa'ya Manisa çevresinde bulunan sipahiler karışmışlar veyahut birçoğu, memur oldukları sefere gitmemişlerdir. İlyas Paşa'nın mağlubiyeti üzerine, bu gibiler tespit edilmiş, dirlikleri ellerinden alınmış, vazife görenlere verilmiştir. İlyas Paşa'nın yenilmesi üzerine maiyeti perişan olarak Saruhan Sancağı içine yayılmışlardır. Ahmed Paşa, bunları yakalamak, mallarını zaptetmek üzere sancağın her tarafına adamlar göndermiştir.

Ahmed Paşa, İlyas Paşa kuvvetleriyle muharebe ederek Bergama'ya gitmiştir. Adala muvaffakiyeti ile İlyas Paşa yenilerek kaçmıştır. Bu hadise IV. Murad'ın ilk muvaffakiyeti, hüviyetini ortaya attığı ilk hadisedir. IV. Murad, İlyas Paşa'nın yenildiğini duyunca resmî bir tören yapmıştır.

İlyas Paşa, şahsına bir şey yapılmayacağına ve affedileceğine dair, Ahmed Paşa kefil olursa, teslim olacağını söylemiştir. Ahmed Paşa belki de samimi olarak bu teklifi kabul etmiş, İstanbul'dan onun affedildiğine dair ferman getirtmiştir. İlyas Paşa da, belki de, hakikaten Abaza Mehmed Paşa gibi öldürülmeyeceğini umduğundan belki de muhasaraya tahammül edecek erzak ve cephanesinin azalmasından Ahmed Paşa'ya teslim olmuştur(1632).

Ahmed ve İlyas Paşalar, İstanbul'a gidip IV. Murad tarafından kabul edilmişlerdir. Bu sıralarda, IV. Murad, asileri ve sergerdeleri temizlemektedir. Serdar Küçük Ahmed Paşa hakkında da İlyas Paşa'nın takibinde iken yaptığı yolsuzluklardan, padişaha şikayet edilmiştir. Padişah, bundan dolayı, Ahmed Paşa'ya kızgındır. IV. Murad, paşalar huzura girince İlyas Paşa ile beraber maiyeti ağaları da birer birer öldürülmüşlerdir. Padişah, Ahmed Paşa'ya da

hayli söylendikten ve bazı nasihatlerde bulunduktan sonra, gördüğü güzel hizmete karşılık Şam eyaletini vermiştir.

İlyas Paşa, öldürülmekle beraber, bu civar onun eşkiyasından hemen temizlenememiştir. Manisa, soyulduğu zamandan beri çalınan malların hesabı da kimseye sorulamamıştır. İlyas Paşa'nın ölümünden sonra, çalınan mal ve paranın ancak pek az miktarı sahipleri tarafından alınabilmıştır¹¹⁷.

e- Deli İlahi'nin Öldürülmesi

Zorbaların en nüfuzlularındandır. Bağdad ordugâhında isyana ön ayak olarak, muhasaranın mahcubiyet verici bir surette kaldırılmasının başlıca sebeplerinden olan Dağlar Delisi namındaki eşkiya reisinin yeğenidir. Sipahiler hücumla hazırlandıkları sırada Dağlar Delisi bunların önüne çıkarak:

“_Nereye koşuyorsunuz? Osmanlı Bağdad'ı aldıktan sonra size ihtiyaçları kalmayacaktır, hepinizi mahvetmekte geç kalmayacaklardır” diye bağırmıştır. Bu haince sözler sipahilerin gayretini kırmış, ordunun geri dönmesiyle neticelenmiştir. İcraatının merkezi olmak üzere Seydişehir ve Beyşehir'nde ikamet ederek, bütün Karaman'ı zulmü altında titretmektedir. Kendisi hem hükmetmiş, hem de hükmünü bizzat icra etmiştir¹¹⁸.

Yersiz iftiralar ile o diyarın zenginlerini zincire çekip, kuruşlarını alıp haddi tecavüz ederek hazineler toplamış, eşkiyayı halka musallat etmişlerdir. Dilediği hususu kadiya haber gönderip “şunu şöyle yazsın” diye emretmiştir. Kimse karşı gelememektedir. İtiraz edenleri idam ettirmektedir. Mütessellim olunca zulmü kat kat artmıştır¹¹⁹.

Karaman Beylerbeyi Çerkez Ahmed Paşa vergi tahsili için onun lutfuna başvurmaya mecbur olmuştur. Deli İlahi fırsattan istifade ile bütün vilayeti dolaşarak, mutât olan verginin iki üç mislini istemiştir. Ancak Deli İlahi eski arkadaşı Rum Mehmed'in akıllıca nasihatlerine kulak vermeyerek bir müddet sonra kendi umudunca hizmetlerinin mükâfatına nâil olmak üzere İstanbul'a

¹¹⁷ M. Çağatay ULUÇAY: a.g.e., s.44-49

¹¹⁸ Joseph V. Purgstall HAMMER: a.g.e., s.150

¹¹⁹ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.3, s.127-128.

gitmeye karar vermiştir. Payitahta ulaşır ulaşmaz, vilâyeti ahalisinden onun zulüm ve kötülüklerine maruz kalmış olan birçok adamlar, hepsi birlikte etrafını çevirerek, haklarını aramak üzere divana götürmüşlerdir¹²⁰. Vezîr-i azam ve kazaskerlerin önünde her biri iddiasını ispat edip, kendini rezil etmişlerdir. Divanda boynunu vurmaya karar verilmişken, henüz sipahi taifesinin fitnesinin sonu alınmadığından, adet gereği bazı sipahi ağaları halkın gözü önünde öldürülmeyip, gece bu işin yapılması uygun görülmüştür. O gece emir gereğince zindanda boğup, denize atılmıştır¹²¹.

2 – Ma’noğlu Fahreddin Meselesi

Küçük Ahmed Paşa, Şam’a ulaşınca Ma’noğlu belasını defetmek için uğraşmıştır. Ma’noğlu Arapların meşhur Mühennaogludur ki Âl-i fadl ümerası demekle şöhret bulmuş olan eski Arap beyleridir. Bütün Kelbî ve Dürzî taifesinin ve kötü mezhepli Arapların reisi ve dayanağıdır. Kırk yıldan beri Arap emirliğini elinde tutup, Şam sınırının sonuna kadar kendi elindedir. Sekbanları çoğalıp, Şam diyarını istiladan geri durmamaktadır¹²².

Kendini biraz durulmuş gibi gösteren ve gayri resmi bir sıfatla, adeta bir “müdir-i memleket ” rolü oynayan Fahreddin, icraatını her zaman olduğu gibi İstanbul’dan aldığı haberlere göre ayarlamıştır. Bir taraftan da Fransızlara hoş görünecek hareketlerde bulunarak, eski emellerini takibe koyulmuş ve kafi derecede kuvvetli olduğunu hisseder hissetmez, Şam beylerbeyi ile mücadeleden çekinmemiştir. 1623’te bir Dürzi kıtası Ancar’da Hannak Mustafa Paşa’yı esir almıştır. 1627’de Trablus beyi Yusuf Paşa’yı mağlup ederek topraklarını yağma ve tahrip etmiştir. Fahreddin’in bu hareketleri ve bazı Avrupa devletleri ile olan münasebette devamı istiklâl peşinde koştuğunu bir daha açığa vurduğu gibi, Venedik Hükümeti de Bab-ı âlî’nin kuşkusunu teyit etmektedir.

¹²⁰ Joseph V. Purgstall HAMMER: a.g.e., s.150

¹²¹ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.3, s.129-130.

¹²² NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.3, s.176-177.

IV. Murad, Tedmür'den Safed'e kadar hükmünü yürüten bu çok nüfuzlu emirin ortadan kaldırılmasına karar vermiştir. Tenkil işini de Şam beylerbeyliğine getirdiği Küçük Ahmed Paşa'ya havale etlemiştir¹²³.

Küçük Ahmed Paşa, senelerce Suriye'de devletin başına bela olan Ma'noğlu'nu her ne bahane olursa olsun yakalamaya azmetmiş olduğundan saklandığı dağdaki mağaranın üzerine odun yığdırıp yaktırmış ve üzerine sirke döküp taşları kızdırarak onu teslim olmaya mecbur etmiştir. Ahmed Paşa, Ma'noğlu'nu ve oğullarını İstanbul'a göndererek Suriye'yi karışıklık yuvası olmaktan kurtarmıştır.

Sultan IV. Murad, Revan seferine giderken, Ma'noğlu İstanbul'a getirilip, oğulları Galatasaray'ına alınmışlardır. Sultan IV. Murad bu sefer sırasında Sivas'ta iken, İstanbul Kaymakamı Bayram Paşa'ya 1635'te bir hattı hümayun gönderip, Ma'noğlu Fahreddin'in katlini emretmiştir. Fahreddin ile berber büyük oğlu Mesud böylece öldürülmüşlerdir¹²⁴.

3 – İlimiye Sınıfı Hakkındaki Kararları

IV. Murad Çocukluktan kurtulup, devlet işlerine el attıktan sonra otoritesini ortaya koymuş ve görevlilere oldukça sert ve haşin davranmaya başlamıştır.

Bu cümleden olarak Revan Seferi'ne çıkmadan önce Bursa'ya giderken bazı sebeplerden dolayı İznik kadısını astırmıştır. Bu hareket bir takım haklardan yararlanıp buna rağmen görevini kötüye kullanan ilmiye sınıfına vurulan ilk darbedir. Ulemadan birinin asılması ilmiye sınıfı arasında şaşkınlık ve hayret uyandırmıştır. Bu durum eskiden beri devam edegelen geleneği yıkmıştır¹²⁵.

¹²³ M. Cavid BAYSUN: "Ma'n", J.A.C.7, İstanbul, 1993, s.270

¹²⁴ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: "Osmanlı...", a.g.e., s.190-191

¹²⁵ Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s.472

Yine Şeyhülislâm Ahizâde Hüseyin Efendi'nin boğdurulması olayı da Osmanlı tarihindeki ilk şeyhülislam katli olması hasebiyle önem taşımaktadır¹²⁶.

a- İznik Kadısı'nın Astırılması

Padişah IV. Murad, 1633'te İzmit'e, sonra Bursa tarafına gitmek istemiş, rikab-ı hümayun ağalarına tenbih buyurulmuştur. Vezirlerden Gürcü Mehmed Paşa İstanbul'dan ayrılıp İzmit'e varıp orada yasağa uymayan bütün içenlerden birkaç kimseyi tutup asarak öldürmüştür. İzmit'ten İznik'e geçmiştir. Fakat padişahın hareketi ve varışı haberini götürenlerin, şiddetli süratleri yüzünden geçmeleriyle bir kısım yerlerde çamur olması ve yolların bazı yerleri temizlenmeyip taşlık yerler daha düzeltilmeden padişah gelmiştir. Kendilerinin gelişlerinden haberleri olduğu halde ihmal edildiğini zannetmiştir. Gürcü Mehmed Paşa ile Nasuh Paşazâde'yi gönderip İznik Kadısı'nın asılmasını ferman buyurmuşlardır. Adı geçen kadı Sivrihisar'lıdır. Mübaşirler gelip kadıyı yakalayıp asmağa götürdüklerinde kadı bağırarak, günahının olmadığını, bütün reâyayı ve şehir halkını yol temizliğine çıkardığını, aynı gün öne geçerek Sultan'ın teşrif ettiğini söylediyse de kale kapısına asılmıştır.

Kâtip Çelebi Fezleke'sinde; kadıdan daha önce Padişah'a şikayetçi gelmişti. Padişah belki de bu yüzden katlini arzu ettiği için gafil iken varıp hizmet görmekte ihmali oldu diye astırıldığını belirtmektedir¹²⁷.

b- Ahizâde Hüseyin Efendi'nin Katledilmesi

İznik Kadısı'nın asıldığı haberine herkes şaşırarak ve kadılar zümresi korkarak bazıları dedikoduya başlamıştır. O sırada şeyhülislamlık mevkiinde oturan Ahizâde Hüseyin Efendi ki daima idare ve büyük devlet ahvalinde

¹²⁶ Ahmed MUMCU: a.g.e., s.129

¹²⁷ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.3, s.188-189.

tabiatı icabı dedikoduya meyilli, şan ve şöhret iddiasında olan birisidir. İznik Kadısı'nın asıldığını işitince üzülüp iyilik etmek arzusuyla ulema adına Valide Sultan'a sert bir yazı göndererek "ulemanın padişahı sıyanet" ettiğinden bahsederek, oğlunun bir daha böyle hareketlere girişmesinin hakkında iyi olmayacağını bildirmiştir¹²⁸.

Diğer bir sebep te Nakîbü'l-eşraf Allâme Efendi'nin vermiş olduğu ve anlaşma maksadı görülen bir ziyafette, söz bu fecî kadı vak'asına intikal etmiş olduğundan, Ahizâde'nin usulsüz söz söylemesi, hatta "hall"sözünü dile getirmesi kötü kimseler tarafından Valide'ye duyurulmuştur¹²⁹. Valide Sultan bu şekilde kışkırtılınca, padişaha bir mektup yazarak, Müftî Efendi'nin tezkeresini de beraber göndererek acele gelmesini istemiştir.

Padişah haberi öğrenir öğrenmez İstanbul'a yönelmiştir. Ahizâde Hüseyin Efendi önce o mevkie asker tarafından getirilmiş, bilhassa zorbalar vak'asında şehzâdelere kefil olması padişahın ona karşı kalben gücenmesine sebep olmuştur. Zorbaların kökünün kazınmasında Müftî Efendi'nin sözünün tesiriyle eşkiyanın perişan olduğunu görüp "niçin önceden bu tedbiri almadı, demek ki eşkiyanın isyanına müsamaha etmişti" diye padişahın kalbinde bir şüphe kalmıştır. İyilikle yazılmış olan mektubu hasetçiler kötülüğe çekip, Ahizâde'nin nasihat-varî sözleri tahakküm ve taşkınlık şeklinde gösterilip padişah gazaba gelmiştir¹³⁰. Vaktiyle zorba hadiselerinde şehzâdeler için kefil olmasından dolayı kin beslediği Ahizâde ile İstanbul kadısı oğlu Seyyid Mehmed Çelebi'yi önce Kıbrıs'a sürdürmüş, fakat bu cezayı kâfi görmeyerek henüz Marmara'ya açılmış bulunan Hüseyin Efendi'yi boğdurtmuştur (1633).

Ahizâde Hüseyin Efendi, meseleyi tahkik etmeden öfkeye kapılan genç padişahın kurbanı olmuştur. Ahizâde, Hoca Sadeddin Efendi'nin yetiştirmelerinden olup silsile-i meratibi aşarak bu raddelere gelmiştir. Ulema arasında seçkin bir yer işgal etmekteydi¹³¹.

¹²⁸ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.3, s.191-193.

¹²⁹ Joseph V. Purgstall HAMMER:a.g.e., s.168

¹³⁰ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.3, s.193-194.

c- Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin Boğdurulması

IV. Murad Revan Seferi sırasında haklarında şikayet olan kadıları da tahkik etmeden öldürmüştür¹³². 1634'te İstanbul'da sadeyağ sıkıntısı ve kıtlığı olup halkın hoşnutsuzluğunu ve padişahın İstanbul kadısı olup memuriyeti icabından olarak narh işi de kendi isteğine bırakılmış olan Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi hakkında infialine sebep olmuştur¹³³. "İstanbul Kadısı'nın narh hususundaki şiddeti bu kıtlığa sebeptir" diye padişahın kulağına varınca Bostancıbaşı Duçe'ye bir hat göndererek İstanbul Kadısı'nı denize çıkarıp adalardan birinde boğup denize bırakmasını istemiştir¹³⁴. Abdülaziz Efendi'nin hamisi vezir Bayram Paşa'nın çıkarmaya muvaffak olduğu ikinci bir hatt-ı hümayun, kadının idam cezasını Kıbrıs adasına sürgüne çevirmiştir (1634)¹³⁵.

4- Revan Seferi Sırasındaki İcraatı

Padişah IV. Murad, Osmanlı-Lehistan barışının gerçekleşmesi üzerine Edirne'den geri dönüp şark seferine bizzat katılmıştır. Hedef Revan olunca baharda Diyarbakır'dan Erzurum'a hareket etmiştir. Yolda gelirken bazı vali ve kadıları ikaz etmiş, halka eziyet eden sipahi zorbaları ile uygunsuz kimseleri cezalandırmıştır¹³⁶. Seyitgazi'de Anadolu valisi hizmetinde bulunan ve Konya ayanından olup Karayılan denilen iki kardeşi katlettirmiştir¹³⁷. Daha önce Konya kadılığı, Şehlâ Mehmed'e verilmiştir. O da Konya ayanı ile kavga edip şehrin namlı sipahilerinden olan Karayılanoğulları Sefer Bey ve Deli Hamza adında iki kardeşi zorbadır diye bildirmiştir. Böylece ikisi de katledilmiştir¹³⁸. Kayseri'ye gelindiğinde; Kayseri kadısının rüşvetle iş yaptığı söylenmiştir. Askere, zahireyi tam olarak bahasına satsınlar diye emir vermiş,

¹³¹ Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s.472

¹³² Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s.472

¹³³ Joseph V. Purgstall HAMMER: a.g.e., s.183

¹³⁴ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.3, s.218-219.

¹³⁵ Joseph V. Purgstall HAMMER: a.g.e., s.183

¹³⁶ Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s.470

¹³⁷ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e., s.195

böylece çarşı ve pazar kapanmıştır. Padişah Hazretleri de çarşının niçin kapalı olduğunu sorunca durumu izah etmişler, Padişah ta kadıyı katlettirmiştir.

Palas, Tuzla ve Cenk Kışlak Türkmen eşkiyası ile Kürt reayasına zulüm etmekle, rikâb-ı hümayuna şikayetçileri gelmiştir. Kapdan Paşa'yı göndererek eşkiyadan on kişiyi getirterek otağ-ı hümayun önünde katlettirmiştir.

Sivas beylerbeyi Bosnavî Ali Paşa'dan şikayetçileri geldiğinden Paşa'nın birçok fesadı doğrulanmış; o da katledilmiştir¹³⁹. Konya kadısı Şehlâ Mehmed Efendi'den şikayet olunduğu için adam gönderilip Konya pazarında herkesin gözü önünde asılmıştır (1634).

Beyşehir mirlivası Keskinli Ali Paşa da zalim olduğundan gelip orada orduya vardığında zulmünün çokluğu ve şikayetçilerinin fazlalığı yüzünden katlolunmuştur (1634)¹⁴⁰.

1635'te Erzurum valisi değerli komutanlardan Demirkazık Halil Paşa ile aralarının açık olduğu Murtaza Paşa ve iftiralari sebebiyle katledilmiştir¹⁴¹. Eskişehir'den göçölüp Iğın'a varıldığında (1634) Karaman beylerbeyi Celeboğlu Ali Paşa zorbalıktan yetişmiş Davud Han yerine Karaman beylerbeyi olmakla katlolunmuştur¹⁴².

Bardaklı konağında eski Karaman emirülümerası ve Manisa sancağına sahip olan Tutici Hasan Paşa ki cesaret ve yiğitlikte benzeri yoktur, ama zorbalıktan yetişme olmakla, Türkmen ağalığından gelmiş olup padişah hazretleri bu böylelerinin öldürülmesi ile memleketin düzeldiğini görmüştür. Padişah, önce müfsitlerin öldürülmesi için onu memur etmiştir. Fakat hafife aldığı ve ihmal ettiği için padişahın hiddetine uğramış olup, orada iki bin zırhlı asker ile silahlı ve süslü alay gösterip padişahın üzengisini

¹³⁸ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.3, s.237-238.

¹³⁹ SOLAKZADE Mehmed Hemdemî Çelebi: a.g.e., s.537-538

¹⁴⁰ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.3, s.241.

¹⁴¹ Ahmed MUMCU: a.g.e., s.105

¹⁴² NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.3, s.239.

öpmeye geldiğinde herkesin kendisine sığındığı padişah, başının kesilmesini ferman etmiştir¹⁴³.

Revan seferi dönüşünde Sultan IV.Murad, I.Ahmed'in oğullarından olan kardeşleri Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim adlı şehzadelerden dolayı zaten huzursuz ve tedirgindir. Vaktiyle Ahizâde Hüseyin Efendi'nin sipah zorbalarının isyanında şehzadelerin hayatlarına kefil olması ve daha sonra hal dedikodularının dolaşmasından dolayı endişeleri bir kat daha artmıştır. Bu yüzden Padişah kardeşlerini katletmekte uygun bir fırsat kollamıştır. Önce yirmi beşer yaşında bulunan akranları Bayezid ve Süleyman'ın öldürölmelerini planlamıştır. Kendisi Revan seferinde iken kalenin fethi gerçekleşince İstanbul'a fetihname ile birlikte gizlice bir hat daha yollamıştır. Bu, iki şehzadenin idam fermanıdır. İki şehzade katledildikten sonra (1635) Bağdad seferine çıkmadan önce zekâsı ile temeyyüz etmiş olan diğer kardeşi şehzade Kasım'ı katlettirmiştir.

IV. Murad, daha önce bahsedilen katl hadiselerinde olduğu gibi Fatih Kanunnâmesi'ne riâyet etmişti. Ancak bu elem verici hadiseler daha önce görölen büyük isyan ve karışıklıklara fırsat vermemiştir. En önemlisi devletin bütönlüğüne halel gelmemiştir¹⁴⁴.

5- Bağdad Seferi Sırasındaki İcraatı

Sultan IV. Murad, Bağdat seferine hareket etmeden önce halka hiçbir surette zulüm edilmemesine ve adilane hareket olunmasına dair her tarafa şiddetli bir tamim yapmıştır. 1637 tarihinde yayınlanan bu adaletnamenin transkripsiyonu aşağıdadır:

*10 Zilhicce 1046/5mayıs 1637 Tarihli Adaletnâme*¹⁴⁵

¹⁴³ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.3, s.238-239.

¹⁴⁴ Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s.474-479

¹⁴⁵ İNALCIK, Halil; "Adaletnâmeler", *Belgeler*, C. 2, S. 3-4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 108-110.

Ümerâya ve elviye-i mezbûrede vâki' olan kadılara ve altı bölük kethüdâ yerlerine ve yeniçeri serdârlarına ve sayir iş erlerine hükm ki merâsim-i adl ü dâd ve levâzım-ı nizâm-ı ümûr-ı bilâd ve terfiyye kalub reâyâ ve ecnâd-ı iktizâ-yı murad-ı fuad olub her bâr-ı mahfî ve âşikâr etraf ve cevânibe ademler gönderüb reâyâ ahvâline tekayyüd-ü hümâyûnum mukarrer olub ve bundan akdem Vezîr-i Azam sâbık Mehmed Paşa zamanında reâyâyâ zulm ve teaddîye müteallık nice tekâlif-i teklif olunmağla envâ-ı cevır ve teaddî ve zulm ve te'zî olunduğu sem'-i hümâyûnuma ilka olunmağın tavâif-i reâyâ ki ve dâyi-i halefî'l-kibriyâdır haklarında mezîd re'fet ve şefkat ve vefûr mükrimet ve merhametim zuhûra getürdüb min ba'd ol makûle zulm ve bid'at teklif olunmayub her biri eyyâm-ı devlet-i hümâyûn ve hengâm hilâfet-i saâdet makrûnumda müreffeh ve muntazamü'l-ahvâl olmaları içün tenbîh -i hümâyûnum ve fermân-ı saâdet makrûnum olduğundan gayrı bilfi'l Vezîriazam ve serdâr-ı ekrem olup şark seferine âzim olan düstûr-ı ekrem müşîr-i efham nizâmü'l-âlem müdebbir-i ümûr-ı cumhûr bi'l-fikri's-sâkıb mütemmim mihâmü'l-enâm bi'r-râyi's-sâib mümehhid-i bünyânü'd-devleti ve'l-ikbal müşîd-i erkânü'l-ızzı ve'l-iclâli'l-mahfûf bi-sunûfi avâtıfû'l-mülkü'l-a'lâ vezîr-i a'zam ve serdâr-ı ekrem Bayram Paşa idâmallahu teâlâ iclâlehu ve yesirru bi'l-hayr âmâlenin cibillet zât-ı merhamet-nihâd ve esniye-i murâd-fuâd hâlisu'l-i'tikadında asar-ı merhamet ve re'fet-i mevzû' ve izhâr-ı adl ve âtıfet-i mevdû' olup ecnâd-ı zafer i'tikadım ile cihâd zafer i'tiyâda müteveccih ve âzim oldukda reâyâyâ mahz-ı merhamet ve şefkat içün sursat zahîre salmayup narh-ı rûzî üzere bulunan yerde zâd ve zevâdesin akçesiyle alub ve rıza-yı yümn-i iktizâ-yı padişâhâneme muvafık reâyâyâ şefkat ve fukaraya ve zuafâyâ merhamet ile hareket eyleyüb bundan sonra reâyâ tâyifesine mezâlim ve bid'iyete müteallık nesne teklif olunmayub her biri eyyâm-ı devlet ve a'vâm-ı saltanatımda âsude hal ve müreffehü'l-bâl olmaları bâbında mufasssal meşrûh fermân-ı şerîf kadr-i tevânüm sâdır olmuştur. Buyurdum ki vüsûl buldukda bu bâbda sâdır olan fermân-ı saâdetim mûcibince amel ve bu fermân-ı kadr-i tevânümü sicillâtta kayd etdürdüğünden sonra mecma' nâs olan mahallerde ve cemâat-i Pazar yerlerinde her birine nidâ ve iz'ân ve tefhîm ve i'lân etdiresin ki bundan evvel

olan mezâlim ve bid'iyyetden hilâf-ı şer' ve kanun-ı reâyâyâ bir nesne tekîf olunmayub ve hayf ve teaddî etdirmeyüb her biri eyyâm-ı devlet-i hümâyunumda âsûde-hâl ve müreffehü'l-bâl kâr ve kesblerinde olalar ve dahi mezâlim ve bid'atden bir ferd reâyâ ve berâyâyâ iştigâl üzre (iki kelime kopuk) ve itdirmiyessin ve emr-i şerîfîm ile varan avâriz ve harac kullarına muhkem tenbîh ve te'kîd eyleyesin ki cem' eyledü(iki kelime kopuk) ve avârizları kanun ve defter mûcibince alub gulâmiye hidmet ziyâdedir deyu ol vechile akçelerin almayalar ve aldırmıyasız ve bi'l-cümle tavâyîf-i reâyâ ki vedâyi-i halıku'l-berr eyâdır cümlesine şefkat ve merhamet olunmak ve hallerine istikrar ve intizam verilmek aksâ-yı murad-ı hümâyunumdur ana göre her birine ana idûb her biriniz takayyüd ve ihtimâm eyleyüb eyyâm-ı devlet adâlet-makrunumda tekâlifleri tahfîf ve kalblerin tatyîb ve taltîf eyleyesiz müşârun ileyh serdâr-ı zafer-şiâr tarafından hafıyyeten adamlar gönderilmiş idi. Şöyle ki bundan sonra reâyâyâ ve fukaraya ümerâdan ve gayrîden cevri ve taaddî ve zulm ve te'zî olunduğu istimâ' oluna her ahvâl sizden bilinüb ve bir vechile öZRünüz makbûl ve cevâbınız mesmû' olmayub eşedd-i hakaret ile haklarınızdan gelinmek mukarrerdir ve ana göre basîret ve intibâh üzre olası ve men'le memnû'olmayan ehl-i fesâd ve zalemeyi isim ve resimleriyle yazub müşârun ileyh vezîr-i a'zam ve serdâr-ı ekrem Bayram Paşa idâmallahu teâlâ iclâlehuye arz ve i'lâm eyleyesiz ki zalim ve ehl-i fesâd olanlara asla aman ve zaman vermeyüb kayd u bend ile ordu-yu hümâyunuma getürüb bir vechile haklarından geleler ki sâyirleremûcib-i ibret ve nicelere sebep-i nasîhat ola şöyle bileler.

Bu adaletname, devletin doğu sınırlarında İranlılara karşı saldırıya geçtikleri bir zamanda Anadolu halkını memnun etmek için başvuru olan tedbirlerden biridir. Reaya sefer dolayısıyla salınan sürsat zahiresi salmasından affolunuyor, askerin erzak ihtiyacını günlük narh üzerinden para ile alacağı, hiçbir şekilde halkı sıkacak bid'atlere müsaade olunmayacağı ilan edilmektedir. Harac(cizye) toplanmasında kanuna aykırı hareket edilmemesi hakkındaki hususi enirde Ermeniler göz önünde tutulmuş olmalıdır. Ümeraya, kadılara, yeniçeri serdarlarına gönderilen bu hükümde reaya ve fukaraya zulüm ve şiddet uygulandığı işitilirse özürlerinin kabul edilmeyeceği,

haklarından gelineceği de belirtilerek görevlerini iyi yapmaları, kötüye kullanmamaları için tehdit etmiştir.

Bağdat seferi sırasında kanunlara aykırı hareket eden, emirlere uymayan kişileri şiddetle cezalandırmıştır. Ilgın'da Eskişehir kadısı ordu-yu hūmayuna gelmiş, mehdilik iddiasında bulunan Sakarya Şeyhi denilen, mutaassıp bir dervişin hezeyanlarından hasil olan karışıklığı Padişah'a arz etmiştir. Silahtarın kethüdası ile dört beylerbeyi şeyhin üzerine gönderilmiştir. Şeyh, Sakarya, Mudurnu, Kocaili taraflarından derviş namıyla yedi sekiz bin kişi toplamış, önce Anadolu beylerbeyi ile cenge girilerek Tırhala ve Karahisar sancak beyleri muharebe meydanında kalmıştır. Bunun üzerine silahtarın kethüdası, silahtar paşanın kapısı halkı ve üç dört bin saruca, sekban ile beraber muharebe ederek, âsiyi mağlup etmiştir. On iki adamı ile birlikte tutuklayıp, ordu-yu hūmayuna getirmiştir. "Şeyhe silah işlemez" diye müritleri arasında yayılan itikadı ortadan kaldırmak için, cellatlar vücudunda deri parçaları çıkarmışlar, birer birer parmaklarını kesmişlerdir¹⁴⁶.

Nizip'de (1638) Sultan IV. Murad hekim Başî Emir Çelebi'yi fazla miktarda afyon yemeye mecbur ederek öldürmüştür. Silahtar Paşa bu mansıbı kendi adamlarından birine tevcih etmek istemiş, muvaffak olamayınca Emir Çelebi'nin can düşmanı kesilmiştir. Hekim başıyı padişah nezdinde, afyon tiryakisi olmakla suçlamıştır. Gerçekten de Hekim başının padişah ile satranç oynadığı sırada abdest almak bahanesi ile padişah huzurundan çıkışında afyon yediğini bir hizmetkârından haber almış, ceza olarak ta göğsünde sakladığı afyon hokkasının hepsini yedirerek zehirlenmiş ve ölmüştür¹⁴⁷.

Padişah Konya'da bulunurken, Konya Mevlevî Şeyhi Molla Hünkaroğlu Bekir Çelebi hakkında şikayet edilmiştir. Bekir Çelebi, gerek mevki ve gerek Revan seferi'ne giderken padişahın kendine gösterdiği iltifat ve tekke matbahına verdiği fazla tahsisat dolayısıyla şımararak her işe müdahale ettiğinden kendisinin muvafakati alınmadıkça hükümet adamları, kadılar hiçbir iş göremez olmuşlardır. Padişah, şikayetler dolayısıyla Bekir Çelebi'nin

¹⁴⁶ Joseph V. Purgstall HAMMER:a.g.e., s.233-234

¹⁴⁷ Joseph V. Purgstall HAMMER:a.g.e., s.236

öldürülmesini emrettiyse de Silahtar Mustafa Paşa ile Bayram Paşa ve Şeyhülislam Yahya Efendi hep birden şefaatt ettiklerinden Bekir Çelebi mallarının müsaderesi ile İstanbul'a sürgün edilmiştir¹⁴⁸.

Asker Tebriz yakınındaki Urmiye'den bir Nakşibendi şeyhinin oğlu olan Mahmud Diyarbakır'a yerleşmiş ve burada " Rumiye Şeyhi" diye şöhret bularak büyük itibar kazanmıştır. Şöhreti günden güne artmakta, devlet adamları arasında da hürmet görmektedir. Hatta Revan seferine iştirak ettiği için padişah'tan da alaka görmüştür. IV. Murad Bağdad dönüşünde şeyhin ileride devletin başına bir gaile olabileceği ihtimalini düşünüp ortadan kaldırılmasını emretmiştir. Daha önceki Sakarya şeyhi hadisesini de göz önünde bulunduran padişah muhakkak ki devletin geleceğini düşünmüştür.

Diğer taraftan şey Mahmud Ma'noğlu Fahreddin'in bakırı gümüş, gümüşü de altın yapabilen bir kızı olduğunu hükümdara bildirmiştir. Böyle safsatalara karnı tok olan padişah bunda bir iş olduğunu sezip bu kadını Diyarbakır'da altın yapmasını emredip, maden işlerinden anlayan bir kapıcıyı da onu takiple görevlendirmiştir. Fakat sonra bu kadının sahtekarlığı anlaşılmış ve idam edilmiştir¹⁴⁹.

C- Malî Alanda Yapılan Yenilik Hareketleri

Sultan IV.Murad tahta çıktığı zaman para sıkıntısı o dereceyi bulmuştur ki dirhem ve dinar kelimeleri ortadan kalkmış ve bu isimler hatıra gibi kalmıştır. Bu sıkıntıdan dolayı iki milyon dukaya erişen cülus bahşışı verilememiştir. Daha sonra askerlerin bahşişlerini istemeleri üzerine harem dairesinde bulunan bir çok altın vazolar darphaneye gönderilerek yeni sikke bastırılmış ve bu suretle umumi rahatlama yeniden sağlanmıştır. Sadrazam Mere Hüseyin, iktidar mevkiinde kalmak için askerlere yaptığı fedakarlıklara rağmen o sene kuruş yüz akça ve dukada yüz elli akça itibarı ile maaşları vermeye mecbur olmuştur. Nihayet darphanedeki tezgahlar saraya getirilerek

¹⁴⁸ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: a.g.e.,s.200-201

¹⁴⁹ Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s.479

askerlere verilecek üç aylıkları tamamlamak için mutfak takımları ile "İstabl-ı amire" deki başlı ve üzengilerden elde edilen altın ve gümüşlerden para bastırılmıştır. Daha çok mevkiini muhafaza edemeyen Mere Hüseyin'den sonra Kemankuş Ali Paşa sadrazam olmuştur. Bu da, resmi mansıpları ve memuriyetleri para karşılığında tevcih etmek için kayın babası Boztanzade Mehmed Efendi vasıtasıyla istifade etmiştir.

1625'te Sadrazam Gürcü Mehmed Paşa'ya hitaben yazılan bir fermanla; mülazemete kabul hakkındaki usul hatırlatılmakla beraber askerlerin seferden dönüşte artık eskisi gibi mülazım kaydedilmekle yetinmedikleri ve bunların ekseriyet üzere ölen askerlerin kayıt ilmühaberlerini ele geçirerek bu vasıta ile hiç de hakları olmadıkları halde mukatacı mütevellî, vakıf, nazır, katip ve cami hizmetlerini kendi kendilerine tevcih eyledikleri ve vaktiyle malîye mukatasının (varidatının) kavî kefalete bağlanarak emanet suretiyle idare edildiği halde bu gün her altı ayda bir kere "hizmet " karşılığı verilmekte olduğu ve bu itibarla senelik varidatın artık bilinmesine imkan kalmadığı ve bu mukataklar hasılatının israf edildiği ve hazine mühim miktarda açık olduğu ve diğer taraftan da vaktiyle üç senelik olarak ihale edilmiş olan vakıf mukatanın bu gün satılmakta ve hatta elden ele tekrar satılmakta olmasından dolayı varidatın ziyana uğramakta ve camilerin bu varidat menbaalarından mahrum kalmakta bulunduğu da sadrazama ihtar edilmektedir.

Bundan başka mülazım suretiyle kaydedilen sipahiler adedinin belirli miktarı geçmemesi vezirine emredildiği ve bu emrin harp sonunda yapılması uygun görüldüğü halde Erzurum isyanını bastırdıktan geri dönen askerler Tokat'a girdiklerinde "hizmetler " gene mülazımlara tevdi edilmiştir

1629 yılının baharında Hemedan'a doğru sefere çıkan sadrazam ve serdar Hüsrev Paşa orduya maaş vermek için Üsküdar'da durmuştur. Lakin verilen sikkelerin ayarı bozuk olmasından dolayı sipahiler bunları almamışlar ve "tamül ayar" akçelerle kuruş istemişlerdir.

1630 tarihinde Bağdad önlerinde faaliyette bulunan ordunun baş kumandanı Süleyman Paşa kendisi ile beraber getirmiş olduğu hazineden

her nefere altışar aylık maaş ve her sipahiye de onar kuruştan ibaret bir gulamiye dağıtmıştır.

Bu tarihte Göricele Koçi Bey'in büyük bir hamiyet ve cesaret eseri olarak yazıp IV.Murad'a verdiği layiha, IV.Murad üzerinde kati bir tesir yapmıştır. Koçi Bey Risalesi'nde " dokuz yüz doksan tarihine kadar reaya fukarasından her bir nefer başına kırkar, ellışer akçe cizye ve kırkar akçe hane avarızı ve iki koyundan bir akçe resim alınırdı. Ancak tahsildar olanlar cizye ve hane avarızından ikişer, üçer ve nihayet beşer akçe gulamiye alırlardı ve havas-ı hümayun yazısı iki bin dört yüz kırk bir yük akçe idi. Şimdi ise yalnız miri için her bir neferden ikişer yüz kırkar akçe ve her hane avarızından üçer yüz akçe ve her koyun başına bir akçe tayin olunmaktadır. Altı bölük halkı (sipahiler) ise birkaç senedir tahsilatı kendilerin hasretmişlerdir. Vükeladan bütün defterleri tegallübden alıp, Sultan Ahmed Camii haricinde mezat edip, birer ve birer buçuk kuruş gulamiye ile satmakta ve alanlar birer kuruşa kani olmayarak sekizer yüz akçe cizye ve avarız cem olunmaya başlandı. Ve her koyundan yirmişer, sekizer akçe alınıp Anadolu vilayetinde de koyun başına yirmişer, otuzar akçe alı oldular. Bu zulme reaya nice takat getürsün? Havası hümayun halide diğer gûn ..."¹⁵⁰ Koçi Bey bu layihayı yazdığı zaman maaşlı askerlerin adedini 92206 olarak göstermektedir¹⁵¹.

Yukarda bahsi geçen ferman tesirsiz kalmıştır. Evvelce olduğu gibi, sadrazam Hüsrev Paşa cizyelerin cibayetini sipahilere bırakmış, ve mülazımlara verilen her hizmete bedel bir gulamiye tahsis eylemiştir. Bu vezir reayaya çizmebaha, tavukbaha, arpabaha gibi bir takım vergiler koymuştur.

Yalnız harbe girileceği zaman üç yüz sipahinin mülazım olarak kaydedilmesi gerekirken iken sipahilerin çıkardıkları bir fitne üzerine binlerce mülazım kaydedilmiştir. Bunlar da, mülazımlara verilen hidemat-ı divaniyye ve has ve voyvodalıklara kanaat etmeyerek mütevellilik, katiplik, ve cabilik, evkaf-ı hümayun nazırlığı ve sair hidematı ellerine geçirmişlerdir.

¹⁵⁰ KOÇI BEY: a.g.e., s.16.

¹⁵¹ KOÇI BEY: a.g.e.,s.14.

IV. Murad, büyük bir meclis kurdu ve bu mecliste verilen karar üzerine ağır hizmete ve voyvoda veyahut mansıba sahip olan bütün ağaların kayıtları silinmiş ve ıslahata ait bir takım tedbirler yapılmıştır.

IV. Murad, sarfiyatta tasarruf yapmıştır. Fakat, Erzurum ve Erivan üzerine olan harekattaki ric'atler atiyelerin nedretine atfedildiğinden Muharrem'de mu'tad olan atiyeleri dağıtmıştır. IV. Murad, bir düşman başı getirene kırk kuruş, düşman altındaki hayvanı öldürene elli flori, yaralılara yirmi beşer kuruş ve bunlardan birini getirene de on kuruş vermekteydi. Şehrin düşmesi üzerine hazinede açılan boşluklar dolmuştur¹⁵².

Tavernier'in yazdığına göre XVII. Asrın ortalarına doğru hazinede her biri on beş bin dukayı havi olmak üzere dört bin torba bulunmaktaydı¹⁵³.

Timar rejimini etraflı bir şekilde işleyen Koçi Bey zamanında, IV. Murad, onun fikirlerini benimseyerek uygulamıştır. 1632'de IV. Murad bu yolda tavizsiz bir reforma girişmiştir. Menfaatler altüst olduğu için bir çok insan öldürülmüştür. Eyaletlerinde timar sistemi uygulanan bazı beylerbeyler, bazı çok nüfuzlu zalimlerin elinden de dirlikleri alınmış, bizzat sefere katılmamış, seferlere kendi gideceğine cebeli yollamış her zaîmin elinden Osmanlı hanedanından bile olsa elinden dirliğinin alınması için ferman buyurmuştur¹⁵⁴.

Hakîkatte, IV. Murad'dan önce, bir çok saray mensubuna, bunların maaşları hazineye yük olmasın diye dirlik verilmiştir. Böylece askerî düzen bozulmakla kalmamıştır. Eskiden sayıları sınırlı olan saray görevlilerinin sayısı dirlik alabilmek aşkıyla çok kabarmıştır. Koçi Bey'e göre; 1574'te sayıları 124 olan saray müteferrikalarının adedi 463'e, saray kapıcıları cemaati 356'dan 1832'ye, hazine katipleri 17'den 118'e yükselmiştir¹⁵⁵. IV. Murad çavuş sayısını 400'e , müteferrika sayısını 124'e, katip sayısını 80'e indirmiştir. Diğerlerini uzaklaştırmış ve onlara timarlarının başlarına taşraya gitmelerini ve seferlere katılmalarını, İstanbul'da kalmak isteyenlerin ise

¹⁵² Ziya KARAMURSAL: Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.29-31

¹⁵³ Ziya KARAMURSAL: a.g.e., s.10

¹⁵⁴ Yılmaz ÖZTUNA: a.g.e., C.9, s 346-347

¹⁵⁵ KOÇI BEY: a.g.e., s.14

geçimlerini kendilerinin temin etmelerini buyurarak dirliklerini ellerinden alacağını söylemişti¹⁵⁶.

1630 yılına doğru tımarların sayısı yedi sekiz bin olarak hesaplanmıştır. Ama devlet, celaliler döneminin büyük çözülüşünden sonra, sistemden tümüyle kopan yardımcı müselleme güçleri ve büyük bir karışıklık içinde yıkılmaya yüz tutan ortak mülkiyetli tımarları ve onları yaşatan bağışlıkları kaldırmak zorunda kaldığı gibi, sipahilerden arta kalanların yerine de kendi güçlerini geçirmeyi yeğlemiştir. Böylece ateşli silahları hor görüp, bunları omzuna vurmaya aşağılayan bir iş sayan eski sipahiler, şimdi cepheye ve imparatorluğun müstahkem mevkilerine ağır top, savaş gereçleri ve yiyecek taşımaktaydılar. Tımar gelirlerindeki düşme yetmiyormuş gibi, devlet XVII. Yüzyılın ortalarına doğru bu gelirin yarısına doğrudan vergi olarak el koymaya karar vermiştir. Aslında devlet, tımar zilyetlerinin göreceği hizmetin fiilen geçersiz duruma gelmesiyle bundan doğan açığı biraz da olsa kapatmak istemiştir.

Bunun yanı sıra sahipsiz tımarlar kimi zaman ümera tarafından zorla alınmakta, kimi zaman da devlet tarafından iltizama verilmektedir. Çok kez de yok olmaya yüz tutmuş sipahiler soyunun son temsilcileri, topraklarını beye bırakıp, onun koruyuculuğuna girmeyi yeğlemekteydiler.

1620-1630 yılları ayaklanmalarını, toprak tasarrufunun evrimini açıkça göstermek amacıyla 1632 yılında tımarların bir sayımını yapan başkentin verdiği yanıt izlemektedir¹⁵⁷.

1633'de Rumeli Eyaleti Vezir Hüseyin Paşa'ya verilip, umum üzere zeamet ve tımar sahipleri yoklama ferman olunmuştur. Tayyar Mehmed Paşa'ya da Anadolu eyaleti verilip, tımar erbabını yoklamak ile memur olmuştur. Defterdar Mustafa Paşa'dan sonra Hüseyin Efendi defterdar olup, bu sene de bütün mukatat avarız ve cizyeyi peşin satmıştır. " Sepet tımarları bütün müstahak olanlara verile" diye emredilince sipahi ve yeniçerilerden

¹⁵⁶ Yılmaz ÖZTUNA: a.g.e., C.9, s 346-347

¹⁵⁷ Stefanos YERASIMOS:a.g.e., s.266-269

nice kimseler kanun üzere ulufelerini bırakıp tımar almışlar ve müteferrika, çavuş bütün yoklanıp eşkalleri yazılmıştır¹⁵⁸.

D – İçtimaî Alanda Yapılan Yenilik Hareketleri

1633'te İstanbul'da büyük yangından sonra bu felaket halk arasında hoşnutsuzluğa yol açarak, kahvehanelerde açıktan hissiyat açığa vurulmaya başlanmıştır. Genel fikirlerin bu yatkınlığı yeni bir fitneye bahane olur endişesiyle, hükümet bütün kahvehanelerin derhal kapatılması hakkında bir emir çıkarmıştır¹⁵⁹ (Rebiülevvel 1043- Eylül 1633). Kadızade bundan yararlanmak isteyerek Padişah'a daha yakın olabilmek için bu fırsatı kaçırmamıştır. Tütünün haram olduğuna dair fetva vermiştir Fetvasına itiraz edenlere kat'i delillerle haram olmamasına rağmen, devlet başkanının yasaklamasıyla terkinin gerektiği, bunu dinlemeyenlerin katlinin vacip olduğu şeklinde fazla tatminci olmayan görüşler ileri sürmüştür. Buna rağmen Sultan IV. Murad'ın siyasetine uygun düşen fetvasıyla padişahın himayesine girmiştir¹⁶⁰. Tütün yasağı ile ilgili emir şiddetle icra olunmuştur. Daha önceleri Sultan III. Murad ve Sultan I. Ahmed zamanında dahi bu türden emirler çıkarılmış, fakat yalnızca birkaç gün şiddetle icra olunmuştur. Bu defa ise, bilakis payitaht ve devletin şehirlerinin kahvehaneleri, Sultan IV. Murad ve Sultan I. İbrahim'in saltanatları boyunca kapalı kalmıştır. Nihayet Sultan IV. Mehmed devrinde açılmalarına müsaade alınabilmiştir¹⁶¹.

IV. Murad'ın kahvehane kapatılması hakkındaki ferman taşraya da teşmil edilmiştir. IV. Murad bütün kahvehanelerin yıkılmasını ve yerlerine

¹⁵⁸ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.3, s.134.

¹⁵⁹ Tütün yasağı nedeniyle veziriazam Tabaniyassı Mehmed Paşa'nın durumu padişaha arzeden arızasının transkripsiyonu I.Bölüm de Kahvehanelerin Kapatılması ve Tütün Yasağı başlıklı bölüme konulmuştur.

¹⁶⁰ Hüseyin AKKAYA: "XVII. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Görülen Fikir Hareketlerinde Kadızadeler- Sivasiler tartışması", Osmanlı Ansiklopedisi, C.7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara-1999, s.171.

¹⁶¹ Joseph V. Purgstall HAMMER:a.g.e., s.161

başka dükkanların açılmasını emretmiştir. Esasen buralarda içilen tütünün yeni bir yangına sebebiyet verileceği ihtimalinden de korkulmaktadır¹⁶².

Kahvehaneler ortadan kalktıktan sonra tütün denilen mekruh yaprağın içimi yasak edilip *"bundan sonra tütün içen kimse yakalanırsa katl olunur"* diye birbiri ardınca padişah yasağı çıkmıştır. Vaizler, nasihler yasak ettikçe kimse akıllanmayıp, padişahın yasakları da tutulmamıştır¹⁶³. Yeni bir yangın çıkar düşüncesi bahane edilerek yasaklanmıştır. Lakin gerçekte, işsizlerin toplanmalarını önlemek, umumu ilgilendiren işlerden bahs olunabilecek toplanma yerlerini kapamak üzere yüksek zabıta ile alakalı bir tedbirdir. Şiddetle korunan bu inzibati tedbir, sebebiyet verenler hakkında bedhahhane sözlere, bir çok hicviyelere yol açmıştır¹⁶⁴. "Zararsız bir duhan hakkında neyler bunca dikkatler; Duhân-ı âh-ı mazluman-ı men' eylen hüner oldur" şeklinde bazı şairler tarafından tenkit edilmiş, manzum itirazlar yükselmiştir¹⁶⁵.

Sultan IV. Murad, tütün içilmesin diye yasak etmekte şiddet gösterdikçe, tütün içmeye alışkın olan tiryakilerde de hırs artıp bu yüzden çok kimse öldürülmüştür. Rivayet olunur ki, Sultan IV. Murad geceleyin İstanbul şehrini gezip, yatsıdan sonra fenersiz dışarıda bir adam bulunca aman vermeden katleddi. Gündüzleri de tütün yaprağı yahut tütün kokusu hissolunan yeri basıp, bir şey bulunursa, sahibi katl olduğundan, başka gecelerde dahi büyük bir dikkatle araştırılıp, tütün içildiği zannolunan evlerin damına çıkıp bacalarından kokladığı söylenir.

Tazyik ve tehditle öyle şiddet gösterilmiştir ki, halk açıktan tütün içmek değil, akşamdan sonra, hatta akşam üzeri bile dışarıya çıkamamıştır. Edirne' de emir hilafına hala kahvehane bulunduğu dair alınan haber üzerine, bunları kapatmak ve sahiplerini astırmak için bostancı başı derhal Edirne'ye gitmiştir. Her gün yasaklanmış olan bu şeylere müptela olanlardan bir kaç, bu felaket getiren tiryakilikler uğrunda başlarını vermekteydiler. Sultan IV. Murad, gece gündüz tebdili kıyafet şehri ve köylerini dolaşmıştır. Bir yerde

¹⁶² Mücteba İLGÜREL: a.g.m., s.468

¹⁶³ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.3, s.169.

¹⁶⁴ Joseph V. Purgstall HAMMER: a.g.e., s.162

toplanmış adam bulunsa padişahı görünce dağılıyorlardı. Bu durum öyle tesir etmiştir ki herkes kendi evinde bile padişahın işlerine dair kelime söylemekten çekinir olmuştur¹⁶⁶.

Tütün içme hakkında şiddetli yasak var iken üç bekar menziline uyulması vacip fermana itaat etmeyenlerden on dört kişi, gizli bir yerde oturup, tütün içerlerken padişah kıyafet tebdili ile üzerlerine uğrayıp hepsini yakalayıp öldürmüştür. Biri mukabele halifesi Utücüzade ve biri kapıcı başlarındanadır. Reha'da da on dört tütün içen yakalanıp, gündüz alenen katlonunmuştur ki ikisi yeniçeridir. Haleb'de de yirmi adam yakalanmış ve katledilmiştir.

Bu tütün içenlerin orduda eli ayağı kırılıp öldürülmüş, kiminin otağı önünde kırılmış, kiminin boynu vurulmuş, kimi de dört parça edilerek öldürülmüştür¹⁶⁷.

1634'de padişah Edirne'den dönünce şarap içilmemesi hakkında bir irade çıkmıştır. Meyhaneler kapanmış, tahrip olunmuştur. Kahve gibi şarap da idam cezası ile men edilmiştir. Sultan IV. Murad şarap içenleri gece gündüz takip eder sarhoşları kendi eli ile öldürmüştür¹⁶⁸.

Kahvehane ve tütün hakkındaki fermanın sadır olmasından sonra bu durumu fırsat bilen Kadızade Efendi, birkaç gün önce meydana gelen büyük yangının kahvehaneler ve meyhaneler yüzünden vukua geldiğini, vaazında beyan ederek *"madem ki padişah men etmiştir, elde edilenlerin katilleri caizdir"* yollu fetva vermesiyle bu fetvadan istifade eden Sultan IV. Murad, yakalananları öldürmüş ve gece gündüz teftiş ettirerek ve kendisi de bilhassa geceleri şehri gezerek yatsıdan sonra sokakta bulduklarını öldürmüş ve öldürtmüştür.

İçenlerin mühim kısmı yeniçeri ve sipahi askeri olup, onlara karşı yapılacak muamele yakalayıp odasına teslim etmekten ibaret olduğundan arzu edilen tam temizlik olamamış ve bu tazyikle halktan aşikare içmenin önüne geçilememiştir.

¹⁶⁵ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.3, s.169

¹⁶⁶ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.3, s.169-171.

¹⁶⁷ NAİMA Mustafa Efendi: a.g.e., C.3, s.348.

IV. Murad'ın takipte ileri gitmesi neticesinde bunun bir aksülamel doğuracağını aldığı jurnallerden anlayan veziriazam Tabaniyassı Mehmed Paşa, tehlikeli durumu padişaha açık olarak arz ettiğinde vaziyeti kavrayan padişah, veziriazamın takdim ettiği takririnin¹⁶⁹ üzerine: (mesmu olduğu her nice mümkün ise öyle idesin) hattı hümayununu yazmıştır¹⁷⁰. Veziriazam bu takririnde; genellikle tütün içenlerin yeniçeri ve kul taifesi olduğunu, her birinin hakkından gelmenin zor olduğunu çünkü bir alayın buna mübtela olduğunu, kahvelerde kahvecilerin tütün içilmesine karşı çıkamadıklarını, daha önceki gibi açıktan içilmeyip gizli ve korku içinde içildiğini, gümrük eminine karadan ve denizden tütün getirenleri tütünleriyle alıp kendisine getirmesini tembih ettiğini böylece tütünlerinin ateşe verilip yakılmasını ve haklarından gelinmesini ki tütün ticaretinin yapılmamasını ve tütün getirilmemesini, kahvecilere de bundan sonra kahvelerde tütün içilmemesini tenbih ettiğini, subaşı ve asesbaşı kullarına da köşe ve kenarlarda göz kulak olup tütün içerken bulduklarını kendisine getirmelerini tenbih ettiğini, bunun ancak bu şekilde tedbir ve tedarik ile olacağını Padişah'a bildirmiştir.

Padişah Revan seferi sırasında terk edilmiş ve harap olmuş köylere rastladığından, bunların sebebini anlamak istemiştir. Kendisine celali hareketleri dolayısıyla emniyetleri haleldar olan köylülerin, memleketlerini terkettikleri bildirilmiştir. Bunun üzerine padişah, Zeyneli ve sair Türkmen Aşiretleri'nin Tercan ve Pasin taraflarında ve sair mahallerde yerleştirilmelerini, buraların abâd edilmesini emretmiştir.

Padişah İstanbul'a gelince Anadolu'daki boş arazilerin doldurulması için nüfus tahriri icra ettirmiştir. Ve kırk sene öncesine gelinceye kadar İstanbul'da ikamet etmeyenlerin memleketlerine iadesi gibi bir karar almıştır. Bunu Anadolu'nun imarı gibi hüsnü niyetli bir maksat için icra etmek istiyorsa da çok karışıklık doğuracak bir ferman idi. Fakat Bayram Paşa, kayıtları tetkik

¹⁶⁸ Joseph V. Purgstall HAMMER:a.g.e., s.180

¹⁶⁹ bkz. Tabaniyassı Mehmed Paşa'nın padişaha arz ettiği takriri .bkz.EK 11.

¹⁷⁰ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: "Osmanlı Tarihinde Gizli Kalmış veya Şüphe ile Örtülü Bazı Olaylar ve bu Hususa Dair Vesikalar-Tütün Yasağı Nedeniyle Veziriazamın Arzı ve Sultan Murad'ın Hatt-ı Hümayunu- ",Bellekten, C.XLI, S.163, Ankara, 1977, s.548

ile nüfus tahririnde bulunduktan sonra bunun mümkün olmadığı görülerek, kararlardan geri dönülmüş ve yanlışlık düzeltilmiştir¹⁷¹.

Bağdad'ın fethinden sonrada Sultan IV. Murad , Bağdad'ı nüfus bakımından boş bırakmamak için halkın can ve malının korunmasına dair bir ferman neşretmiştir. Fakat, bir müddet sonra Bağdad baruthanesi Şiiler tarafından infilak ettirilmiş ve asker ile ahalinden sekiz yüz kişinin ölümüne sebep olmuştur. Bunun üzerine yaptırdığı tahkikat neticesinde Şiilerden 1400 kişi suçlu görülerek öldürülmüş, geri kalanları göç ettirilmiştir. Bağdad'ı tam getirilerek olarak emniyete almak ve tamamı ile sünîleştirmek için Anadolu'dan ahali Mendeli, Bakube ve saire gibi yerlere yerleştirilmiştir. Bu suretle Bağdad ve etrafı Türkleştirilmiştir.

Bu alanda yapılan bir düzenleme olarak tabir edebileceğimiz husus,1630-31 tarihli fermanla¹⁷² Hristiyanların kıyafeti ile ilgilidir. İstanbul kadısına gönderilen hükümde, Hristiyanların ata binmeleri ve samur kürk ve kalpak ve firengi kemha atlas giymeleri Müslümanların tarz ve üslubunda gezmeleri yasaklanmıştır. Bu tür giyinme ve gezmeleri yasakken, tahkir ve telit olunmaları şer'an ve kanunen mühimmatı diniyeden iken ihmal edilmiştir¹⁷³.

¹⁷¹ Ziya Nur AKSUN: a.g.e., s.148

¹⁷² Ahmed REFİK: Hicrî On Birinci Asırda İstanbul Hayatı(1000-1100), Türk Tarih Encümeni Külliyyatı,İstanbul-1931,s.52.

¹⁷³ Yaşar YÜCEL: a.g.e., s.85

SONUÇ

Sultan IV. Murad'ın XVII. yüzyılda Osmanlı Devletinde yapmış olduğu ıslahat hareketleri ile ilgili yaptığımız çalışma ile ilgili elde ettiğimiz sonuçları şöyle özetleyebiliriz:

1- Askerî Alanda Yapılan Yenilik Hareketlerinin Sonuçları

Sultan IV. Murad, tahta cülus ettiğinde Osmanlı Devleti içerisinde yaşanan buhran, askeri alanda da kendisini canlı bir şekilde hissettirmekte idi. Ordu aslî vazifesinden uzaklaşmış, başta İstanbul olmak üzere tam bir serkeşlik ve çapul gürühu vasfını taşır hale gelmişti.

Osmanlı Devletinin kuruluş ve yükselme döneminde altın zaferlere imza atan o muhteşem kudretli ordu yerini, asilerin ve zorbaların kaynağı, adeta bir soygun ve çapulcu gürühu vasfını almıştı. Böyle bir gücü dizginlemek ve ıslah etmek elbette ki güce ve iktidara sahip olmakla mümkün olabilirdi. Sultan IV. Murad'ında icraatlarında aşırı güç kullanması bu nedenle haklı görülmeli ve eleştirilmemelidir. Bu aşırı güç kullanımı sırasında bazı suçsuz kimselerde nasibini almıştır. Fakat, bu ortamı hazırlayan Sultan IV. Murad, değil ondan öncekilerdir.

Sultan IV. Murad, özellikle Koçi Bey'in tavsiyeleri doğrultusunda kesinlikle hiçbir kimsenin haksız yere devletten ulufe almaması gerektiğini, emir ve yasakları ile istemiştir. Kurationsızlığı ve itaatsizliği şiddetle cezalandırarak kötü örnek olacıklara göz dağı vermekten çekinmemiştir. Asiler ve zorbalar teker teker temizlenerek, toplumda huzurun tesisi sağlanmıştır.

Askeri alanda yapılan düzenleme ve ıslah çalışmaları sonrası, ordu İran'a karşı iki başarılı sefer tertip etmiştir. İmzalanan Kasr-ı Şirin anlaşması

ile de bu başarı taçlandırılmış, Adeta üzerine ölü toprağı serpilen o muhteşem Osmanlı ordusu yeniden ihya edilmiştir. Öyle ki Sultan IV. Murad'ın Bağdat seferi sırasında Şahın idaresindeki İran ordusu, bir meydan muharebesine cesaret edememiş, adeta, Bağdat'ın teslim oluşunu seyretmiştir.

Askeri alanda yapılan yenilik hareketlerinin önemli bir özelliği de diğer alanlarda olduğu gibi Sultan IV. Murad'ın şahsından kaynaklandığı göz ardı edilmemelidir. Çünkü Sultanın şahsında ortaya çıkan cesaret ve yiğitlik, onun ordusuna yansımıştır.

Hammer'in ifadesi ile "İslâm'ın Kılıcına su verilmiş" , devletin ömrü uzatıldığı gibi çöküntünün de önü alınmıştır.

2- İdarî Alanda Yapılan Yenilik Hareketlerinin Sonuçları

IV. Murad, valileri ve vezirleri şiddet göstererek korkutmuştur. Daha önceki hükümdarların disiplinsizliğine son vermek için geniş bir haber alma ağı kurdurmuştur. Memuriyet atamaları yetenek göz önüne alınarak yapılmıştır. Böylece rüşvet, adam kayırma önlenmiştir. Hakkında şikayet edilen kadı veya vezirleri öldürtmüştür. Halkın rahatsız olduğu veya halka zulüm yapıldığı, zorla para veya mal toplanması gibi durumlarda kadı, vezir kim olursa olsun mevki ya da rütbesine bakmaksızın ölümle cezalandırmıştır. Zorbalıktan eyalet ve sancak idarelerine getirilenleri birer bahane ile öldürülmesini esas prensib saymıştır.

Anadolu ve İstanbul'da bulunan ve devlet otoritesini tanımayarak halka zulüm eden zorbalar, Padişah tarafından şiddetle cezalandırılmıştır. Her vilayetten rapor alınarak emniyet temin edilmeye çalışılmıştır.

Abaza Mehmed Paşa ortadan kaldırılmış, önemli mevkilere gelmiş, vezirlik yapmış Hüsrev Paşa'nın gururlanarak hak etmeyen kimseleri cezalandırması, zorbalarla anlaşıp birleşmesi, halktan fazla vergi alması gibi sebeplerden dolayı ortadan kaldırılmıştır. Yine sadrazam olup İstanbul ve Anadolu'da isyanları tahrik eden Recep Paşa öldürülmüştür. İlyas Paşa

vezirlik rütbesi verilince gittikçe artan zulmü, yolsuzluk yapması yüzünden ortadan kaldırılmıştır. Bu isyanlarda isyancıları destekleyen sipahiler de memur oldukları sefere gitmediklerinden tespit edilip dirlikleri ellerinden alınmıştır., vazife görenlere verilmiştir. Zorbaların en seçkinlerinden olan Deli İlahi de Bağdad muhasarası sırasında askerin şevkini kırıp muhasaranın kaldırılmasına sebep olması, halktan haksız mal ve para toplaması, itiraz edenleri idam ettirmesi yüzünden idam edilmiştir. Suriye topraklarını karışıklık içinde bırakan Ma'noğlu Fahreddin de ortadan kaldırılmıştır.

Bir takım haklardan yararlanarak buna rağmen görevini kötüye kullanan ilmiye sınıfına da ilk darbeyi vurmuştur. Ulemadan ilk kez birini İznik kadısını astırmıştır. Şan ve şöhret iddiasında bulunan, dedikodu yapan ve Padişahın İznik kadısını asmasını eleştiren hatta Valide Sultan'a Padişahı şikayet eden Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi' yi boğdurtmuştur. Bu, Osmanlı tarihinde ilk şeyhülislam katlidir.

Revan seferine giderken halka eziyet eden sipahi zorbalarını , vali ve kadıları tedib etmiştir. Ayrıca şehzadeler yüzünden ortaya çıkan isyan ve karışıklıklara fırsat vermemek için kardeşlerini ortadan kaldırmıştır. Böylece devletin bütünlüğü korunmuştur.

IV.Murad dini kullanarak şeyhliğe soyunan, halkı kandırarak etrafına toplayan ve isyan eden Sakarya Şeyhini ortadan kaldırmıştır.

Özetle IV. Murad, görevini kötüye kullanan her kim olursa olsun affetmemiştir. Halkı dolandıran sahtekarları, önemli mevkilere gelip şımaranları, hakkında şikayet edilen vezir ve kadıları, eşkıyayı, zorbaları şiddetle cezalandırmıştır. Böylece halkın rahat bir nefes alması sağlanmış, Anadolu ve İstanbul'da asayiş sağlanmıştır. Meslek ahlakını yeniden düzene oturtmuştur. Önemli devlet memuriyetinde yer alan devlet adamlarının bu tür haksızlıklar yapma girişimi engellenmiştir. Disiplinsizliklere, rüşvete, adam kayırmaya son vermiştir. Bunları yaparken en ufak hataları bile affetmemiştir.

Baskı ve şiddet göstererek hem suçluları cezalandırmış, hem de bu tür suçlara girme eğilimi gösterebilecek kişilerin gözünü korkutmuştur.

3- Mali Alanda Yapılan Yenilik Hareketlerinin Sonuçları

1632'de Sinan Paşa Köşk'ünde akdolunan zabıtnamenin tanzim edilmesi mali alanda da düzenlemeler getirmektedir. Sipahilerden bir kısmının ele geçirdiği kanunsuz gelir kaynaklarına set çekilmiştir. Eski sisteme işlerlik kazandırılmıştır. Sipahilerin vakıf mütevelliliği, nezaret, cibayet, kitabet hizmetlerine mülazım yazılmamaları sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece vakıflara yapılan zarar önlenmeye çalışılmış, reayaya yapılan zarar önlenmiştir. Mansıba sahip bütün ağaların kayıtları silinmiştir.

Yeniçeri ocağı mevcudunun gereğinden fazla olduğunu görmüş, ölmüş adam yerine adam geçerek hazineye boş isimler kalma imkanı kalmamıştır. Padişah bunu yasaklamış, yeniçeri ağası tarafından mühürlü teskere gelmedikçe deftere isim kaydedilmemesini emretmiştir. Böylece hazineye büyük bir yük getiren bu uygulamaya son vermeye çalışılmıştır.

Tımar sistemi ile de ilgilenmiştir. Zeamet ve tımarların hak etmeyen kişilere verilmesi sonucunda bu sistem büyük bir darbe yemiştir., tımarlı sipahi askeri azalmıştır. 1632'de zeamet ve tımar sahiplerini yoklamak için ferman buyurulmuş, sepet tımarlarının müstahak olanlara verilmesini emretmiştir. Savaşmayanlara verilen sepet tımarları ile boş tımarların kılıç tımarı denilen kısmı yarar ve kudretli sipahi ve sipahioğullarına verilmiştir. Hatta yeniçerilerden bir çok kimse ulufelerini terkedip tımarlı sipahi olmuşlardır. Böylece tımar sistemini düzeltmeye çalışmıştır.

IV.Murad harcamalarda da tasarruf yapmıştır. Bağdad'ın fethedilmesi ile birlikte hazinede açılan boşluklar dolmuştur. Revan ve Bağdat gibi iki önemli sefere çıkılıp büyük masraf yapılmasına rağmen açık kapatılmaya çalışılmıştır. 1608'de Osmanlı bütçesinin geliri 503.691.446 yük, gideri 599.191.446 yük iken; 1643-44'te geliri 514.467.015 yük, gideri 513.817.970

yüktür. Yani 1608 yılında 95.500.000 yük bütçe açığı varken, 1643-44'te 649.045 yük artmıştır (1 yük 100.000 akçedir).

4- İctimaî Alanda Yapılan Yenilik Hareketlerinin Sonuçları

IV.Murad, işsizlerin toplanmalarını önlemek, insanların dedikodu yapmalarını ve fitne çıkarmalarını önlemek kahvehaneler kapatılmış, daha sonra da tütün içmek yasaklanmıştır. Şarap içme yasağı da getirilerek meyhaneler kapanmış, yasağa uymayanlar şiddetle cezalandırılmıştır. Padişah güvenlik tedbiri almak gerekçesiyle bunu yaparken cezalandırmada ileri gitmiş, haksız uygulamalar da yapılmıştır.

Tütün içenlerin önemli bir kısmı yeniçeri ve sipahi askeri olduğundan istenilen netice sağlanamamıştır. Açıktan içmenin önüne de geçilememiştir. Padişah, Kadızade'nin fetvasına dayanarak yakalanan kişileri öldürmüş, gece gündüz teftiş ettirmiş, bilhassa geceleri şehri gezerek yatsıdan sonra sokakta bulduklarını öldürmüş ve öldürtmüştür. Böylece tehlikeli olabilecek işsiz güçsüz takımının kötülüklerinin önüne geçmiştir. Tütün yasağı bahanesiyle kapıkulu ocaklarını, İstanbul kabadayılarını aman vermeyerek tepelemiştir.

Sultan IV. Murad dönemi, devletin zayıflama sürecinden toplanma sürecine geçiş dönemidir. Bu toplanmada padişah sadece millete güvenmiş, millete dayanmış ve halkıyla birlikte bir yeniden diriliş hamlesi gerçekleştirmiştir. " II. Yavuz" diye anılan ve şüphesiz Yavuz'dan daha sert ve otoriter olan IV. Murad, bir çok bakımlardan benzediği şanlı atasına, sefahat hayatından şiddetle kaçınmak hususunda benzememişti. Yavuz, en olgun bir yaşta, henüz enerjisi zirvesini bulmamış bir millete padişah olduğu halde IV. Murad, çocuk yaşında, enerjisini az veya çok yitirmiş bir milletin başına geçmişti. Müesseseler Yavuz devrindekiyle mukayese edilemeyecek bir derecede bozulmuştu. Onun için, Yavuz kadar başarı gösterememekle suçlanamaz.

Hammer'in Türk Montesqieu'sü diye takdir ettiği Koçi Bey'in risaleleri ile devlet makinasına yeni bir hamle vermiş; Aksayan taraflarını ıslaha çalışmıştır. İlimiye, kalemiye, seyfiye sınıflarında Koçi Bey'in ileri sürdüğü düzenleme işlerini yapmıştır. Onun devrinde ulufeli ,ulufesiz, nizamî, gayri nizamî askerin miktarı iki yüz bine çıkarılmış, donanmanın kuvveti artırılmıştır. Onun bu mevzudaki çalışmaları, çok yüksek olan fütuhât gayesi ile izah edilmiştir. Özbekler ve Hint Moğolları ile münasebetler ve dostluklarda bulunuşu, İspanya ile bütün ısrarlara rağmen muahede yapmak istemeyişi, Venedik gemilerinin Avlonya'ya sığınan üç berberi korsan teknesine tasallutları dolayısıyla teşebbüs ettiği sert tedbirler onun bu fütuhât arzusunun delil addedilmiştir. Bu suretle İran'ı, Özbek ve Hint Moğolları ile anlaşarak ortadan kaldıracığı; Bakü,Derbent ve Ejderhan'ı işgal ederek Hazar'da donanma kuracağı; şarkta El-Me'mun zamanındaki hilafet hududunu almayı tasarladığı ileri sürülmüştür. Son zamanlarında çok büyük bir donanma hazırlamasının Malta'nın veya Girit'in zaptı için olduğu rivayet edilmiştir.

Hammer, onun, pas tutmuş İslâm kılıcına kan ile yeniden su verdiğini, ihtilal ejderini öldürdüğünü, Darüsselâm olan Bağdad'ı Türkler'e yeniden kazandırdığını, suiistimalleri yeniden ortadan kaldırdığını,devletin gelirlerini artırıp, askeri kuvvetlendirdiğini,içki ve tütün yasağı ile tehlikeli olabilecek işsiz güçsüz takımının kötülüklerinin önüne geçtiğini, halkı zulme uğramaktan koruduğunu yazmaktadır. Aynı müellif, bu tedbirlerle devletin yeni bir hayat kazanıp, azametinin elli sene daha uzatılmış olduğunu söylemektedir.

Osmanlı kaynakları onu, " bin tarihinden sonra gelen hükümdarların âzamı" olarak vasıflandırmışlardır. Bazıları onun, " nadir-ül emsal bir dahi olup, tarih-i Osmanî'de büyük bir mevkie malik olduğunu, tarih-i âlemde dahi serefrezan meyanında bulunduğunu" yazmışlar, Roma imparatoru Trayan'a benzetmişlerdir.

Kendisinin başardığı büyük işin, kuvvetli müşavirlere sahip olması, ve büyük bir istihbarat şebekesi kurması sayesinde mümkün olmuştur. Tütün

yasağı bahanesi ile kapıkulu ocaklarını, İstanbul kabadayılarını aman vermeyerek tepelemiş, Revan ve Bağdad seferlerinde Anadolu'daki mütegalibeyi öldürmüştür. Orduyu tam disiplinli bir hale getirmeye muvaffak olmuştur. Haklarında şikayet edilenleri, vezir, vali, kadı kim olursa olsun öldürmüştür. Boş olan hazineyi doldurup, devletin mali itibarını iade etmeye muvaffak olmuştur.

Sultan IV. Murad'dan önceki padişahların kararsızlığı ve tecrübesizliği yüzünden yarım asır kadar bir zaman içten ve dıştan nüfuzu azalan bu devlete, IV. Murad yeni bir hayat vermiştir. Eğer, genç yaşta ölmeyip, saltanatı uzun sürseydi, biraderi İbrahim ile IV. Mehmed'in ilk devirlerindeki feci haller olmazdı.

Ordusunun başında bulunarak uzun seferlerle bütün meşakkatlere katlandığından asker, hem kendisini sevmiş hem de korkmuştur. Ecnebi eserlerde de fikrinin daimi surette devlet işleri ile meşgul olduğu ve her şeyden haberdar olmak istediği yazılıdır. Bozulmuş olan tımar ve zeamet teşkilatını ıslah etmiştir. Onun devrindeki Osmanlı sanayini, esnaf teşkilatını, devletin azamet ve kudretini, Evliya Çelebi'nin eserinden anlamaktayız.

Onun hakkında fazla kan döktüğünden dolayı yapılan tenkitler, zamanının anarşi ve tuğyan halindeki vaziyetini, ahalinin bundan ne derece zarar gördüğünü düşünmeyen zihniyetin neticesidir. Sultan IV. Murad, adaleti isteyen, zorba tahakkümünden bunalan, muhafazakar Osmanlı ahalisinin desteklediği ve istediği adamdır. Osmanlı topumu neyi arzu etmişse Murad Han onu yapmış, Türk halkı nasıl bir padişah istemişse genç Hükümdar öyle olmaya gayret etmiştir. Onun genç yaşında yaptığı büyük iş, cemiyetin esas kütlesi ve mesleklerine aşık büyük asker tabakası tarafından desteklenmiş, bilfiil akdedilen şura ile bu tescil dahi edilmiştir. Bu suretle Sultan IV. Murad şerirlerin ve ayak takımın tahakkümüne karşı, cemiyetin bütün zümreleri tarafından desteklenen bir kahraman olmuştur. O cemiyetteki şerirlere karşı amansız ve korkunç olmuş, halka zulüm eden herkesi ezmiştir. Ahaliye olan bağlılığı, tasarruflarında açıkça görülmektedir. Bunun içindir ki asayiş iade

edebilmiş, zulmü kaldırmış, Devletin varidatını sekiz milyon altına, tımar ve zeamet varidatını da altı milyon altına çıkarmıştır.

Yapmış olduğumuz çalışmada dikkati çeken hususlardan bir diğeri de şudur: IV. Murad devri ıslâhat hareketlerinin temel felsefesi, devletin kurumlarının, reayanın Kanun-ı kadimden ve şer'i şeriften uzaklaşması olarak gösterilmesidir. Eğer, geçmişte olduğu gibi tekrar öze, yani kanun-ı kadime dönülür ise devlet eski kuvvet ve ikbâl dönemlerine kavuşacaktır. Koçi Bey de Sultan IV. Murad'a sunduğu layihalarda bu hususu dile getirmiştir. Devşirmenin kanun-ı kadiminin bozulduğundan yakınan Koçi Bey, asıl bozulmanın devşirme ocağının eğitiminde olduğunu, eğitim düşüklüğünü ve heyecan yokluğunu vurgulayamamış, mücerret Müslüman kavimlerden adam alınması ile ocağın bozulmaya başladığı gibi yanıltıcı ve şaşırtıcı hükümlere sapmıştır. Yani, meselelerin kökenine inilmemiştir. Bu yüzden ıslahatlar köklü çözümler getirmemiş, gelişememiştir. Islahat hareketleri padişahın ve reformcu veziriazamların hayatları ile sınırlı kalmıştır. Bu sebeple uzun yıllar uygulanamamıştır. Bu durum ise devletin duraklamasına çözüm getirememiştir.

KAYNAKÇA

- AHMED RASİM: Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi, İkinci tabı, İkinci Cild, İstanbul, Sancakçıyan Matbaası, 1333-1335.
- AHMED REFİK: Hicrî On Birinci Asırda İstanbul Hayatı(1000-1100), Türk Tarih Encümeni Külliyyatı, İstanbul-1931.
- —————: Kadınlar Saltanatı, C.2, İstanbul, 1332
- AKGÜNDÜZ, Ahmed: "Belgeler ve Doğru Tarih Işığında IV. Murad ve Şahsiyeti", Tabular Yıkılıyor 1, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları No: 13, İstanbul, 1996
- AKKAYA, Hüseyin: "XVII. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Görülen Fikir Hareketlerinde Kadızadeliiler-Sivasiler Tartışması", Osmanlı Ansiklopedisi, C.7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.170-177.
- AKSUN, Ziya Nur: "Sultan Murad-ı Râbi' Han Gâzi", Osmanlı Tarihi, C.2, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994.
- ALTUNDAĞ, Şinasi: "Osman II.", İslâm Ansiklopedisi, C.9, M.E.Basımevi, İstanbul, 1993, 443-448.
- ANDREASYAN, Hrand: "Abaza Mehmed Paşa", Tarih Dergisi, C.17, S.22'den ayrı basım, İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1968, 131-142.
- AŞLANTÜRK, Zeki: Naîma'ya Göre Osmanlı Devleti'nin Çöküş Sebepleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

- BAYSUN, M. Cavid: "Kösem Sultan", İslam Ansiklopedisi, C.6, MEB Yayınları, İstanbul, 1993, s.915-923.
- —————: "Ma'n", İslâm Ansiklopedisi, C.7, MEB Yayınları, İstanbul, 1993, s.268-272.
- —————: "Murad IV.", İslâm Ansiklopedisi, C.8., MEB Yayınları, İstanbul, 1993, 625-647.
- DANIŞMEND, İsmail Hami: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.3, İstanbul, 1961.
- EYLİYA ÇELEBİ: Seyahatname, Haz. Mümin ÇEVİK (Üçdal- Belde Yayınları ,C.1-2, İstanbul, 1986.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib: Ayn-i Ali Risalesi ve Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseselerini Aydınlatmadaki Büyük Önemi, İstanbul, 1979.
- —————: XVII. Asırda Osmanlı Devleti'nde İslahât İhtiyaç ve Temâyülleri ve Katip Çelebi, Ayı basım, Ankara, 1957, s.197-218.
- GÖKYAY, Orhan Şaik: Kâtip Çelebi, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- HALAÇOĞLU, Yusuf: XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.
- HAMİT ve MUHSİN: Türkiye Tarihi, İstanbul, 1930
- HAMMER ,joseph Von Purgstall: Büyük Osmanlı Tarihi, Yay. Haz. Mümin Çevik-Erol Kılıç , C. 5, İstanbul, 1990.
- HASIRCIZADE: Osmanlı Padişahları, İstanbul, 1983.
- İLGÜREL Mücteba: "Dördüncü Murad", Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C.10, Çağ Yayınları No: 1, İstanbul 1989.

- İNALCIK, Halil: "Adaletnâmeler", Belgeler, Türk Tarih Belgeler Dergisi, C. II, S.3-4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1965, s.49-142.
- —————: "Hüsrev Paşa", İslâm Ansiklopedisi, C.5, İstanbul, 1993, s.609-616.
- KARAMURSAL, Ziya: Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- KATİP ÇELEBİ: Fezleke, C.2, Ceride-i Havadis Matbaası, İstanbul 1287.
- KOCATÜRK, Vasfi Mahir: Osmanlı Padişahları, Ankara, 1962
- KOÇİ BEY: Risale-i Koçi Bey, Ebuziya Tab'ı, İstanbul, Tarihsiz.
- KOÇİ BEY: Koçi Bey Risalesi (Haz. Ali Kemalî AKSÜT), İstanbul, 1939.
- KOÇİ BEY: Koçi Bey Risalesi, Sad: Zuhuri DANIŞMAN, MEB Yayınları, İstanbul, 1993.
- KÖKSAL, Osman: "XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Islahat İhtiyacının İhtiyacının Algılanışı ve Islahat Temayülleri", Osmanlı Ansiklopedisi, C.7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.162-169.
- LAMARTINE, Alphonse de: Osmanlı Tarihi, Çev: Serhat Bayram, C.2, Sabah Yayınları, İstanbul, 1991.
- MEHMED HALİFE, Târih-i Gilmânî, (Sad: Kâmil Su), Kültür Bakanlığı Yayınları No:2305, Ankara, 1999.
- MEHMED SÜREYYA: "Halife-i Ehak Hâkân-ı Elyak Sultan Murad Hân-ı Râbi Gâzi Hazretleri" , Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye, Matbaa-ı Amire, İstanbul, 1308.
- MUMCU, Ahmed: Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl, Ankara, 1988,

- NAİMÂ Mustafa Efendi: Târih-i Naima Ravzat el-Hüseyin fî Hülâsat-ül Ahbâr el-Hâfikin, Cild-i Sâni ve Cild-i Salis, İstanbul 1280.
- NAİMÂ Mustafa Efendi: Naîmâ Tarihi, C.2-3, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul, 1968.
- ORHONLU, Cengiz " Murad Paşa", İslâm Ansiklopedisi, C.8, MEB, İstanbul, 1993, s.651-654.
- ÖNKAL, Hakkı: Osmanlı Hanedan Türbeleri, Kültür Bakanlığı Yayınları No:1404, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.
- ÖZ ,Mehmet: "Gelenekçi İslahat Düşüncesine Göre Osmanlı Devlet ve Toplum Düzenindeki Çözülmenin Mahiyeti", Türk Yurdu Dergisi, (Nisan 1991), s.49-51.
- ÖZTUNA, Yılmaz: "MURAD IV", Devletler ve Hanedanlar Türkiye (1074-1990), C.II., T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları No:1101, Ankara, 1996
- —————: Büyük Türkiye Tarihi, C.5, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1983,
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet: "Türkler(Osmanlılar)", İslam Ansiklopedisi C.12, K.2, İstanbul, 1993,s.308-321.
- PEÇEVİ İbrahim Efendi, Peçevî Tarihi Haz: Bekir Sıtkı Baykal, C. 2, Kültür Bakanlığı Yayınları 467, Ankara 1992
- PEIRCE, Leslie P.: Harem-i Hümâyun -Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümrânlık ve Kadınlar-Çev. Ayşe BERKTAY, İstanbul, 1996,
- ROE, Sir Thomas: The Negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte, Londra, 1740
- SAHİLLİOĞLU, Halil: "Dördüncü Murad'ın Bağdat seferi Menzilnamesi (Bağdat Seferi Harp Jurnalı)", Belgeler, C.2, S.3-4, TTK, Ankara, s.1-36.

- SERTOĞLU, Mithat: IV.Murad, Kültür Bakanlığı Yayını No:753, Ankara,1987.
- SERTOĞLU, Mithat: "Tuği Tarihi", Belleten, C.XI., S.43, TTK Ankara, Temmuz 1947,s.490-514.
- SHAW ,Stanford: Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C.1 İstanbul, 1982.
- SOLAKZÂDE Mehmed Hemdemî Celebi: SOLAKZÂDE Mehmed Hemdemî Celebi Tarihi , Yay. Haz. Vahit  abuk C.2, Kültür Bakanlığı Yayınları No:1089, Ankara 1989,
- UğUR, Ahmet: Osmanlı Siyaset-nâmeleri, Kültür ve Sanat Yayınları
- _____: "Osmanlı Siyasetn melerine Göre Düzende ki Bozukluğun Sebepleri-Bilhassa Esnaf ve Sanatkâr Yönünden", Türk Kültürü ve Ahilik Dergisi, Eylül 1985, s.215-217
- ULUÇAY, M. Çağatay: Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri (XII.Asırda), İstanbul, 1944
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: Karesi Meşahiri,C.2, İstanbul, 1341
- _____: Osmanlı Tarihi, C.3, K.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- _____: Osmanlı Tarihi,C.3, K.2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- _____: "Osmanlı Tarihinde Gizli Kalmış veya şüphe ile  rt l  Bazı Olaylar ve bu Hususa D ir Vesikalar-Tütün Yasağı Nedeniyle Vez riazamın Ar zası ve Sultan Murad'ın Hatt-ı Hümayunu-",Belleten, C.XLI, S.163, Ankara, 1977, s.507-554.

- ÜNVER, Sühey: "Dördüncü Sultan Murad'ın Revan Seferi .Kronolojisi" ,Belleten, C.16,S. , Ankara, 1952, s.547-576.
- YERASIMOS, Stefanos: (Çev. Babür KUZUCU) Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, İstanbul, 1980
- YÜCEL, Yaşar: Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler VI- II. Osman adına Yazılmış Bir zafer-nâme, Ankara, 1983, DTCF Basımevi.
- —————: Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar- Kitab-ı Müstetâb, Kitabı Mesâlihu'l- Müslimin ve Menâfi'i'l- Mü'minin, Hırzû'l – Mülûk- , Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- —————: " Yeni Bulunan II. Osman Adına Yazılmış Bir Zafernâme", Belleten, C. XLIII. S. 170, Nisan ,1979, s.313-364.
- —————: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyon'a Dair Genel Gözlemler",Belleten, C.38, S.152, Ankara, 1974, s.657-708.

EKLER

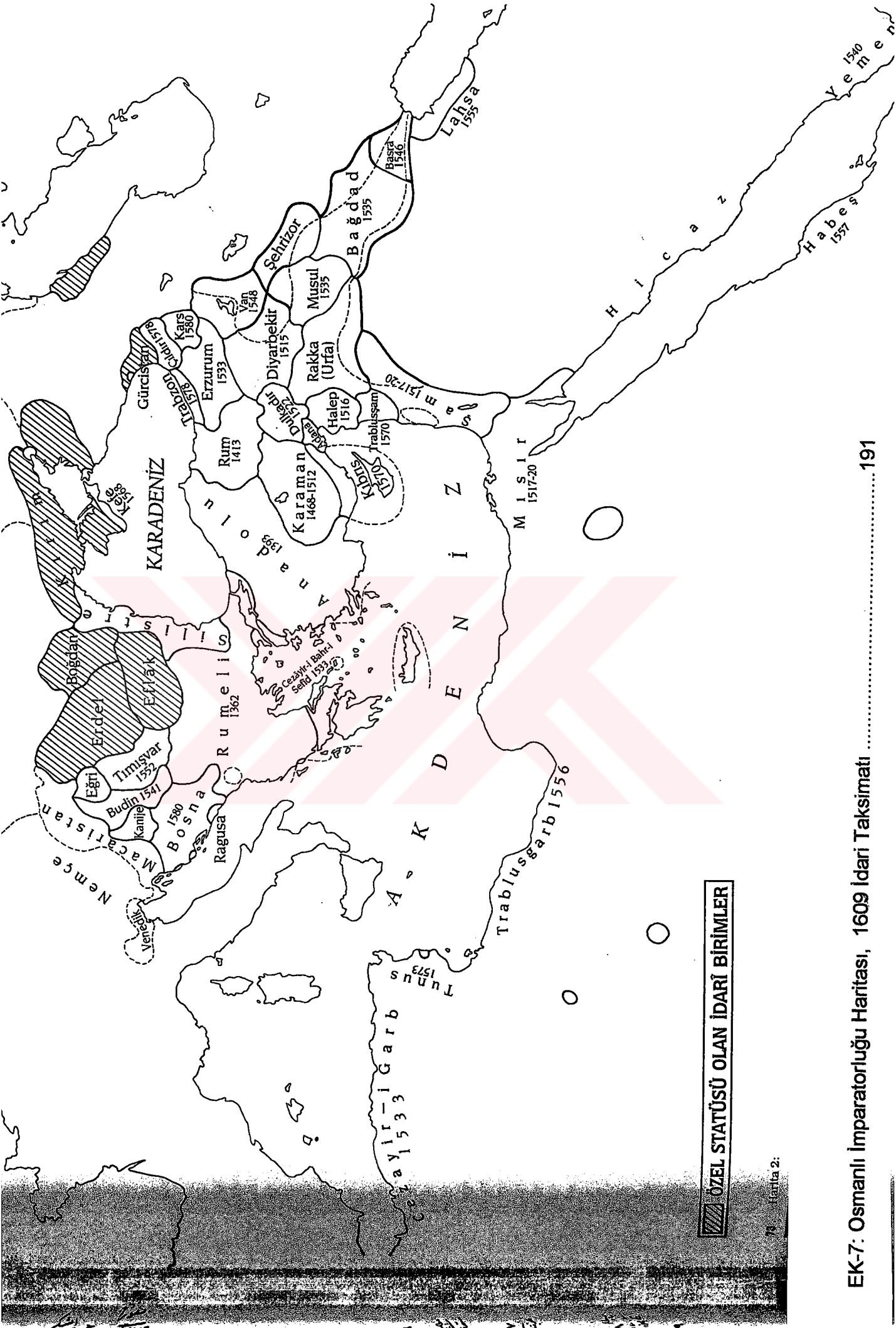

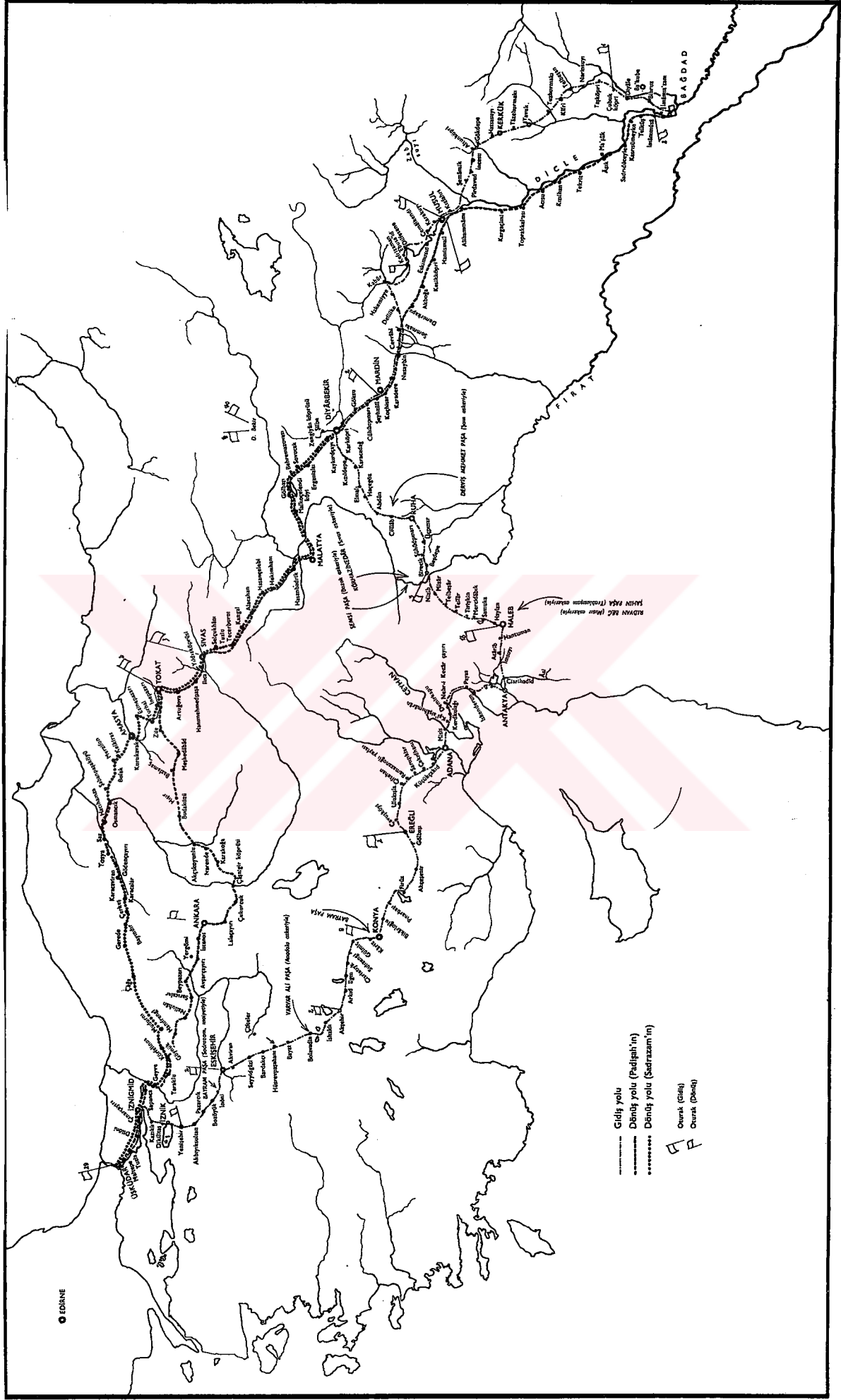

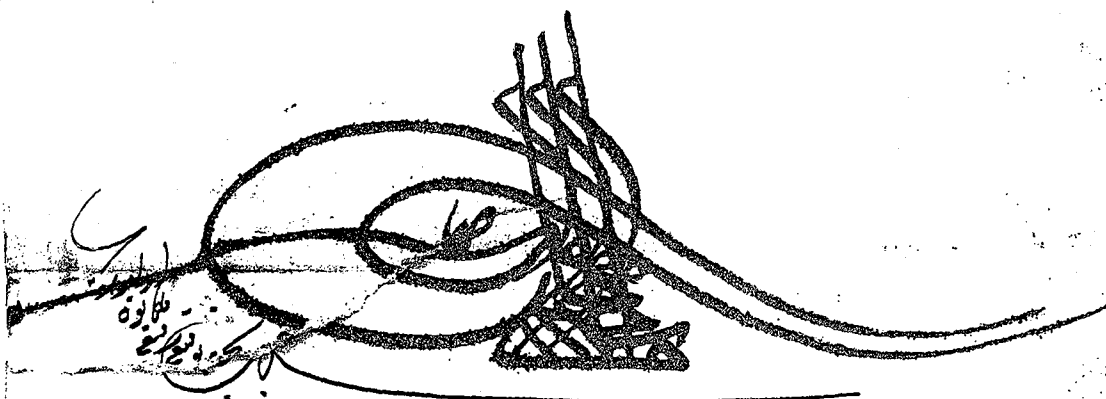
- 1- مجاهد فی سبیل الله غازی - مراد خان اول فلك قدر وملك ذات
- 2- ایدوب دین مبینہ نجہ خدمت - اوشاه غازی فرخنده ایات
- 3- حضورن ترك ایدوب ایتدی غازالر - عدویه ایتمدی هرکز مدارات
- 4- روانی صنکره بغدادی ایدوب فتح - ایکی شاهدله شانن ایتدی اثبات
- 5- جنودی یاشهید اولدی یاغازی - سعادت بولدیلر احیا و اموات
- 6- چون ایتدی دولت عقبای ترجیح - مقامن حق ایده علی المقامات
- 7- وفات ایدنجه اول سلطان غازی - دیدی هاتف لك البشری بجنات ۱۰۴۹

دردن فیوس قونیه
ولایتی کولیکه

دردن فیوس قونیه و قونیه ولایتی

مخوب اولدی دردن فیوس قونیه و قونیه ولایتی کولیکه اولدو و قونیه

سایه ای و مصادر قانیه و قونیه ولایتی کولیکه اولدو و قونیه

موجیه بدیه و قونیه ولایتی کولیکه اولدو و قونیه

یو قونیه و قونیه ولایتی کولیکه اولدو و قونیه

نایه و قونیه ولایتی کولیکه اولدو و قونیه

کلی و قونیه ولایتی کولیکه اولدو و قونیه

کلی و قونیه ولایتی کولیکه اولدو و قونیه

EK-11. OSMANLI DEVLETİ BÜTÇESİNİN GELİR GİDER TABLOSU

(1523-1701)¹

OSMANLI BÜTÇESİ (YÜK ²)			
YIL	GELİR YÜK	GİDER YÜK	FARK YÜK
1523-24	116.888.385	118.783.349	-195.464
1524-25	141.272.658	126.581.347	+14.694.311
1527-28	277.244.773	150.228.227	+93.049.876
1546-47	241.711.834	171.872.357	+69.839.477
1547-48	198.887.294	111.997.449	+86.889.854
1565-66	183.088.000	189.657.000	-656.900
1567-68	348.544.150	221.532.453	+127.011.728
1582-83	313.744.645	277.578.755	+36.165.890
1592-93	293.400.000	363.400.000	-70.000.000
1597-98	300.000.000	900.000.000	-600.000.000
1608	503.691.446	599.191.446	-95.500.000
1643-44	514.467.015	513.817.970	+649.045
1650	532.900.000	687.200.000	-154.300.000
1652-53	517.271.470	528.862.971	-11.591.500
1654	537.356.433	658.358.459	-121.002.026
1666-67	553.429.239	631.861.656	-78.432.420
1669-70	612.528.960	637.206.348	-24.677.380
1687-88	700.357.065	901.003.350	-200.646.380
1696-97	938.672.901	1.114.192.325	-167.512.134
1700-01	1.173.142.514	1.109.781.204	+63.361.310

¹ HALAÇOĞLU, Yusuf. XIV-XVII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, TTKY., Ankara, 1995, s. 76

² Bir yük 100.000 akçadır. Dolayısıyla verilen rakamlar 100.000 ile çarpılmalıdır.

EK-12: HİCRÎ 10 ZİLHİCCE 1046/5MAYIS 1637 TARİHLİ ADALETNÂME¹

Ümerâya ve elviye-i mezbûrede vâki' olan kadılara ve altı bölük kethüdâ yerlerine ve yeniçeri serdârlarına ve sayir iş erlerine hükm ki merâsim-i adl ü dâd ve levâzım-ı nizâm-ı ümûr-ı bilâd ve terfiyye kalub reâyâ ve ecnâd-ı iktizâ-yı murad-ı fuad olub her bâr-ı mahfî ve âşikâr etraf ve cevânibe ademler gönderüb reâyâ ahvâline tekayyüd-ü hümâyûnum mukarrer olub ve bundan akdem Vezîr-i Azam sâbık Mehmed Paşa zamanında reâyâyâ zulm ve teaddîye müteallık nice tekâlif-i teklif olunmağla envâ-ı cevır ve teaddî ve zulm ve te'zî olunduğu sem'-i hümâyûnuma ilka olunmağın tavâif-i reâyâ ki ve dâyi-i halefi'l-kibriyâdır haklarında mezîd re'fet ve şefkat ve vefûr mükrimet ve merhametim zuhûra getürdüb min ba'd ol makûle zulm ve bid'at teklif olunmayub her biri eyyâm-ı devlet-i hümâyûn ve hengâm hilâfet-i saâdet makrûnumda müreffeh ve muntazamü'l-ahvâl olmaları için tenbîh-i hümâyûnum ve fermân-ı saâdet makrûnum olduğundan gayrı bilfi'l Vezîriazam ve serdâr-ı ekrem olup şark seferine âzim olan düstûr-ı ekrem müşîr-i efham nizâmü'l-âlem müdebbir-i ümûr-ı cumhûr bi'l-fikri's-sâkıb mütemmim mihâmü'l-enâm bi'r-râyi's-sâib mümehhid-i bünyânü'd-devleti ve'l-ikbal müşîd-i erkânü'l-ızzı ve'l-iclâli'l-mahfûf bi-sunûfi avâtıfû'l-mülkü'l-a'lâ vezîr-i a'zam ve serdâr-ı ekrem Bayram Paşa idâmallahu teâlâ iclâlehu ve yesirru bi'l-hayr âmâlenin cibillet zât-ı merhamet-nihâd ve esniye-i murâd-fuâd hâlisu'l-i'tikadında asar-ı merhamet ve re'fet-i mevzû' ve izhâr-ı adl ve âtîfet-i mevdû' olup ecnâd-ı zafer i'tikadım ile cihâd zafer i'tiyâda müteveccih ve âzim oldukda reâyâyâ mahz-ı merhamet ve şefkat için sursat zahîre salmayup narh-ı rûzî üzre bulunan yerde zâd ve zevâdesin akçesiyle alub ve rıza-yı yümn-i iktizâ-yı padişâhâneme muvafık reâyâyâ şefkat ve fukaraya ve zuafâyâ merhamet ile hareket eyleyüb bundan sonra reâyâ tâyifesine mezâlim ve bid'iyete müteallık nesne teklif olunmayub her biri eyyâm-ı devlet ve a'vâm-ı saltanatımda âsude hal ve müreffehü'l-bâl olmaları bâbında mufassal meşrûh fermân-ı şerîf kadr-i tevânüm sâdır olmuştur. Buyurdum ki

¹ İNALCIK, Halil; "Adaletnâmeler", Belgeler, C. 2, S. 3-4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 108-110.

vüsûl buldukda bu bâbda sâdır olan fermân-ı saâdetim mûcibince amel ve bu fermân-ı kadr-i tevânümü sicillâtta kayd etdüğünden sonra mecma' nâs olan mahallerde ve cemâat-i Pazar yerlerinde her birine nidâ ve iz'ân ve tefhîm ve i'lân etdiresin ki bundan evvel olan mezâlim ve bid'iyyetden hilâf-ı şer' ve kanun-ı reâyâyâ bir nesne teklîf olunmayub ve hayf ve teaddî etdirmeyüb her biri eyyâm-ı devlet-i hümâyunumda âsûde-hâl ve müreffehü'l-bât kâr ve kesblerinde olalar ve dahi mezâlim ve bid'atden bir ferd reâyâ ve berâyâyâ iştigâl üzre (iki kelime kopuk) ve itdirmiyessin ve emr-i şerîfim ile varan avâriz ve harac kullarına muhkem tenbîh ve te'kîd eyleyesin ki cem' eyledü(iki kelime kopuk) ve avârizları kanun ve defter mûcibince alub gulâmiye hizmet ziyâdedir deyu ol vechile akçelerin almayalar ve aldirmiyasız ve bi'l-cümle tavâyif-i reâyâ ki vedâyi-i halıku'l-berr eyâdir cümlesine şefkat ve merhamet olunmak ve hallerine istikrar ve intizam verilmek aksâ-yı murad-ı hümâyunumdur ana göre her birine ana idüb her biriniz takayyüd ve ihtimâm eyleyüb eyyâm-ı devlet adâlet-makrunumda tekâlifleri tahfif ve kalblerin tatyîb ve taltîf eyleyesiz müşârun ileyh serdâr-ı zafer-şîâr tarafından hafıyyeten adamlar gönderilmiş idi. Şöyle ki bundan sonra reâyâyâ ve fukaraya ümerâdan ve gayrîden cevır ve taaddî ve zulm ve te'zî olunduğu istimâ' oluna her ahvâl sizden bilinüb ve bir vechile özüñüz makbûl ve cevâbınız mesmû' olmayub eşedd-i hakaret ile haklarınızdan gelinmek mukarrerdir ve ana göre basîret ve intibâh üzre olasız ve men'le memnû'olmayan ehl-i fesâd ve zalemeyi isim ve resimleriyle yazub müşârun ileyh vezîr-i a'zam ve serdâr-ı ekrem Bayram Paşa idâmallahu teâlâ iclâlehuye arz ve i'lâm eyleyesiz ki zalim ve ehl-i fesâd olanlara asla aman ve zaman virmeyüb kayd u bend ile ordu-yu hümâyunuma getürüb bir vechile haklarından geeler ki sâyirleremûcib-i ibret ve nicelere sebep-i nasîhat ola şöyle bileler.

TÜRKÇE ÖZET

Sultan IV. Murad (10.9.1623-9.2.1640) Osmanlı tahtına onyedinci padişah olarak çıktığı zaman devlet düzeni Ankara Savaşı'ndan sonra ilk defa büyük çapta bir darbe yemiş bulunuyordu. Bu durum ise, II. Osman'ın tahttan indirilmesi ve öldürülmesi olaylarının meydana getirdiği ağır durumdan kaynaklanmaktaydı. Osmanoğulları Kanunları'nın esaslarına göre ilk defa Osmanlı padişahlarının mevcut otoritesi bu konuda sorumsuz bulunan kuvvetlerin tesiri ve hareketi ile kökünden sarsılmış ve zaman zaman zorbaların devlete hâkim olmalarına yol açmıştır. Yeniçerilerin çok fazla şırmarmaları, padişahın huzuruna kadar girebilen yeniçeri ağaları ve ocak çorbacıları, padişahın adamlarını katletmeye kadar işi vardırmışlardır. Rüşvet ve yolsuzluk aşırı dereceye ulaşmıştır. Devletin itibarı ve siyasi durumu da iyi değildir. Erzurum valisi Abaza Mehmed Paşa isyan etmiş, eline geçirdiği yeniçerileri katletmeye başlamıştır. İran da Bağdad'da isyan çıkarmış, Bağdad'ı ele geçirmiştir. Kısaca içeride Celâli denilen zorbalar ve dışarıda da İran Osmanlı Devleti'ni sarsmaktadır. Sadrazamların ve devlet adamlarının görevlerini kötüye kullanmaları ve devlet idaresindeki yetersizlikleri, entrikaları da devlet için büyük bir problem oluşturmaktadır.

Padişah IV. Murad, idâreye henüz bizzat hükmedememiştir. Devlet ricâli ve annesi Kösem Sultan idare etmektedirler. 1632'ye kadar Padişah, acı ve ağır olayların içinde pişip yetişmiş ve bütün bu güçlükleri bertaraf etmeyi bilmiştir. Sultan IV. Murad, vâlide sultanın, saray ağalarının, bozulmuş devlet adamlarının tesirlerinden silkinip, bizzat devlet otoritesini aldığı günlerde , 1631 yılında Koçi Bey, ıslahat lâyhalarını sunmuştur. Sultan IV. Murad, Koçi Bey'in tavsiyelerinden geniş ölçüde yararlanmış ve devlet müesseselerinin tekrar eski işlerliğini kazanması için ne yapılması gerektiğini kavrayarak icraatlarına başlamıştır. İlk yaptığı icraat ise memlekette huzuru bozan zorbaların elebaşılarını teker teker temizlemek olmuştur. Devlet

otoritesi demek olan kendi otoritesini mutlak şekilde tesis etmiş, altüst olan malî durumu düzeltmiş, yeniçeri ve sipahi ocaklarını , zorbalardan arındırarak sıkı bir disiplin altına almış, bunların savaş gücünü yüksek düzeye çıkartarak bu sayede giriştiği mühim bir sefer sonunda İran Safevî Devleti'nin elinde bulunan Revan kalesini fethetmiş ve bu suretle Osmanlı Devleti'nin askerî gücünün bu devletten çok daha üstün olduğunu ortaya koymuş, bu da İranlılarda Osmanlı topraklarına yeniden saldırma heves ve cesareti bırakmamıştır. Aynı sebeplerden dolayı II. Osman'ın savaştığı halde dize getiremediği Lehistan Devleti de ağır şartlarla barışı kabul etmiştir.

İstanbul'da 1043/1633 yılında çıkan büyük yangın üzerine Şeyhülislâmın da fetvâsını alarak tütün içmeyi yasaklamış, yasağa uymayanları , devlete isyan etmiş kabul edip katillerine başlamıştır. Kahvehaneleri de kapatmış, gece fenersiz sokağa çıkanları da gerekli cezalarla cezalandırmıştır.

Sultan IV. Murad'ın eski Osmanlı padişahlarından farklı olarak yaptığı bir icraat ta ulemâ sınıfından bazı insanları idam ettirmesidir ki o zamana kadar "Görevden azl olunur ve nefy olunabilir; ancak katlolunmaz" şeklindeki bir düşünceyle idam edilmeleri yasaklanmıştı.

Bu dönem yenilikçi bir padişah olarak tanıdığımız Sultan IV. Murad, yine yenilikçi olarak IV. Murad'a sunduğu risalelerle dikkat çeken Koçi Bey ve diğer bazı yenilikçi yönleri olan müellifler, XVII. yüzyılın ilk yarısı itibariyle döneme damgalarını vurmuş seçkin şahsiyetlerdir. Duraklama döneminin bir bölümünü oluşturan Sultan IV. Murad'ın yenilikleri sayesinde devletin eski haşmetini kazandığını ifade edebiliriz. Yalnız bu yenilik hareketlerinde, eğer meselelerin kökenine inilmiş olsaydı daha kalıcı olabilirdi . Dönem aydınları da şer'i şerif ve kanun-ı kadime aykırı tutum ve davranışları bozulmanın sebebi olarak görmüşler ve çözümün bunlara dönüşle mümkün olabileceğini savunmuşlardır. Bütün XVII. Yüzyıl yenilikçileri , gelenekçi bir tutum izlemiş, bu da meselelerin geçici olarak çözümüne yol açmıştır. Yapılan yenilik çalışmaları, ait olduğu hükümdar veya sadrazam dönemi için geçerli olabilmektedir. Yine de devletin varlığını uzun bir süre daha koruyabilmesine yardımcı olmuş, devletin ömrünü uzatmış, daha sonra gelen köklü yenilik

hareketlerinin yapılmasına zemin hazırlamıştır. Daha çok askerî , malî, idarî ve içtimaî alanda yapılan yenilikler merkezî otoriteyi sağlamlaştırmış, devletin içte ve dışta daha uzun yıllar itibar kazanmasını sağlamıştır. Bu dönem yenilikleri genellikle, baskı ve şiddet metodu uygulanarak yapılmıştır. Şurası bir gerçektir ki; Osmanlı idârecilerinin böyle bir yola başvurmalarının sebebi , devletin içinde bulunduğu durum gereğidir. Devlet içindeki başıboşluk, düzensizlik, idâresizlik, rüşvet ve adam kayırma, bürokrat kesimin entrikaları, askerin disiplinsizliği, valilerin serkeşliği vb. gibi durumlar göz önüne alınırsa baskı-şiddet yoluyla bunları önleme tedbiri olağandır. Bu yenilik hareketleri, daha sonraki yüzyılda askerî alana ağırlık veren yenilik hareketlerinin yapılmasına da örnek teşkil etmiştir.

SUMMARY

When Sultan Murad IV. (10.09.1623-09.02.1640) ascended the Ottoman throne as the seventeenth sultan, the state order had a significant blow for the first time since Ankara War. This critical situation emerged from descending Sultan Osman II. from the throne and being killed. In accordance with the fundamentals of the laws of the Ottomans, the ongoing authority of the Ottoman Sultans was deeply shaken due to the effect and movement of the irresponsible forces in this scope, and such a development led bullies dominate the state at times. Janisaries got spoilt a lot, the commanders in chief of the janisaries and the janisary cooks entered as far as the presence of the sultan and they even killed some of the sultan's men. Bribe and abuse went up to an extreme level. Bribe and abuse went ab to an extreme level. Credibility and political situation of the state were not very good., eiter. Erzurum governor of the time, Abaza Mehmed Pasha rose against the state, and started to kill the janisaries he could capture. Iran too got a rebel started in Baghdad and took over the ruling of this city. In short, Jalali rebels in the country and Iranians abroad shook the Ottoman State. The fact that the misuse of the tasks by the gran viziers and the statesmen of the period and their inability and intrigues created a significant problem for the state.

Sultan Murad IV. was not able to take over the ruling personally yet. The empire was ruled by the high officials and his mother Kösem Sultan. By the year 1632. Sultan Murad IV. trained himself and got mature amongst the painful and critical events and consequently, he was later able to eliminate all the difficulties. In a period when Sultan Murad IV. freed himself or the influence of his mother, the high officials and deteriorated statesmen and got the authority of the state personally, Koçi Bey to a great extent, and realized how the state institutions could attain their previous functionality and started to take action accordingly. The first activity he conducted was to eliminate the main instigators one by one, who broke peace in the country. He established his own authority absoltely, which meant the authority of the state, remedied

the financial situation, which was upset, eliminated the bullies in the janisary and cavalier corps and got them under discipline in full scale, and rose their power of fighting to a very high level, and when he went to an important war to Iran, he conquered the Revan Castle ruled by the Safevids; and thus, he proved that the military power of the Ottoman State was much more higher than that state, and this resulted in decreasing willingness and courage of Iranians to attack the Ottoman land again. For the same reasons, the State of Poland, against which Sultan II. Osman fought but could not subdue them, had to accept peace under heavy conditions.

Upon a big fire occurred in Istanbul in the year 1043/1633, he got a from the Sheikhulislam and banned smoking, and started to get those who had violated this practice killed as if they had rebelled the state. He closed the coffee-houses and sentenced those who went outside without a lantern at night, accordingly.

One of practices Sultan Murad IV. did, different than the previous Ottoman Sultans was to get some of the people from the theological scholars killed. Up to that time, there was a ban to get such people killed based on the principle of "They can be dismissed and exiled but not got killed".

Sultan Murad IV., whom we know as a reformer sultan of this period, and Koçi Bey, who was also known to be an outstanding reformer and who presented reform proposals to Sultan Murad IV., and a number of authors with some reformist approaches, were distinguished personalities who marked the period of the first half of 17th century in a unique way. We can argue that through the reforms of Sultan Murad IV., which covered a portion of the period when the development of the country stopped, the state attained its previous grandeur to a certain extent. If these reforms in question could go deeper of the problems, they could last longer. The intelligentsia of the period determined the reason of deterioration because of adverse attitudes and behaviours towards the canonical and old codes and defended the idea that the solution was to return to them. All the reforms in that century followed a traditional attitude, and this led only a temporary solution of the problems. These reforms could be valid only for the period of a specific ruler.

or grand vizier. But still, they could support the state to protect its existence for a long time, and made the life of the state longer and prepared a base for the radical reforms ahead. Reforms, mostly made in the military, financial, administrative and social fields strengthened the central authority and led the state enjoy credibility both in the country and abroad. Reforms of this period were, in general, made by means of the methods of constraint and violence. But it is a fact that the reason why the Ottoman rulers resorted to such an approach emerged from the situation in which the state was experiencing. If the cases such as straying and rambling, disorder, lack of proper administration, bribe and favouring certain people, intrigues of the bureaucrats, poor military discipline, rebellious-like behaviours of the governors etc. are taken into consideration, to prevent these through the measures of constraint and violence is normal. These reforms served as a model to put emphasis on the military reforms in the subsequent years.